MOĞOLLARDA PAYZA VE KULLANIM ALANLARI

Leyla ÖZER

Tarih Anabilim Dalı

Doç. Dr. Derya COŞKUN

Erzurum-2025

Her hakkı saklıdır.

T.C.

ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

MOĞOLLARDA PAYZA VE KULLANIM ALANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Leyla ÖZER

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Derya COŞKUN

ERZURUM-2025

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY SAYFASI

Leyla ÖZER tarafından hazırlanan Moğollarda Payza ve :Kullanımı adlı bu çalışma 10.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda ☐ **oybirliği/☐ oyçokluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Safa YILDIRIM Atatürk Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Derya COŞKUN Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER **Erzurum Teknik Üniversitesi**	İmza

Leyla ÖZER tarafından hazırlanan **Moğollarda Payza ve :Kullanımı** başlıklı yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. 10.01.2025

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

* Bu tez çalışması ..... tarafından ..... nolu proje ile desteklenmiştir.

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullandığım her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sorumluluğu ve tezimin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum. 10.01.2025

İmza

Leyla ÖZER

Öğrenci

☐ Tezle ilgili patent başvurusu yapılması/patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER III

ÖZET V

ABSTRACT VII

KISALTMALAR XII

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

PAYZA KELİMESİ VE KULLANIM ŞEKİLLERİ 6

1.PAYZA KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ 6

2.PAYZA VERİLEN KİŞİLER VE STATÜLERİ 7

3.PAYZA KULLANAN KİŞİLERİN SAHİP OLDUĞU AYRICALIKLAR 8

4.MOĞOLLAR ZAMANINA KADAR PAYZALARIN ORTAYA ÇIKIŞ VE KULLANIM SÜREÇLERİ 10

5.KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE PAYZALAR 14

5.1.RESMİ YAZIŞMALARDA KULLANIMI 15

5.2.HABERLEŞME AMAÇLI KULLANIMI 16

5.3.OLAĞANÜSTÜ HAL DURUMLARINDA KULLANIMI 18

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN KURULUŞ SÜRECİ VE CENGİZOĞULLARI DÖNEMLERİNDE PAYZA VE KULLANIMI 19

1.MOĞOLLARIN KURULUŞ SÜRECİNDE PAYZA VE KULLANIMI 19

1.1.CENGİZ HAN DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI 19

2.MOĞOL ULUSU DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI 20

2.1.ÖGEDAY HAN DÖNEMİ (1229-1241) 30

2.2. GÜYÜK HAN DÖNEMİ (1246-1248) 31

2.2.MENGÜ HAN DÖNEMİ (1251-1259) 33

3.CENGİZOĞULLARI DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI 36

3.1. İLHANLILAR DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI 37

3.1.1. Hülagü Han Dönemi (1256-1265) 38

3.1.2. Abaka Han Dönemi (1265-1282) 40

3.1.3. Argun Han Dönemi (1284-1291) 41

3.1.4. Gazan Han Dönemi (1295-1304) 43

3.2. 46

3.2.1.Kubilay Han Dönemi (1260-1294) 50

3.3.ALTINORDA DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI (1242-1502) 52
4.MOĞOLLARA TÂBÎ DEVLET VE TOPLULUKLARDA PAYZA KULLANIMI **58**
SONUÇ **61**
KAYNAKÇA **62**

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOĞOLLARDA PAYZA VE KULLANIM ALANLARI

Leyla ÖZER

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya COŞKUN

2025, (89) sayfa

Jüri: Doç. Dr. Derya COŞKUN (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Safa YILDIRIM (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER (Üye)

Cengiz Han önderliğinde muktedir bir askeri birliğe kavuşarak gerek siyasi gerekse idari açıdan teşkilatlanan Moğollar, yayılmacı politikalarının bir gereği olarak haberleşme uygulamalarına bir hayli önem vermişlerdir. Haberleşmeyi sağlamak adına başlangıçta tüccarları, elçileri ve casusları kullanan Moğollar, zaman içerisinde elde etmiş oldukları tecrübeleri ile söz konusu haberleşme ağını geliştirebilmiş bu konuda yetkinlik kazanmışlardır. Öyle ki izlerine Bozkır'ın geçmişinde rastlanılan ve hâlihazırda kendileri tarafından da kullanılagelen "*Yam*[1]" adını verdikleri istihbarat ağı sayesinde haber alışverişine ivme kazandırmış, bu sistemi ele geçirdikleri her yörede hâkim kılmışlardır. Haberleşmenin yanı sıra bilgi alışverişinin de temele alındığı bu sistemde özellikle elçilere büyük bir görev yüklenmiş, devlet adına oldukça mühim görünen birtakım haber ve havadislerin aktarımında kendileri görevlendirilmiştir. Bu noktada seyahatlerini güvence altına almak ve kim olduklarını yazılı bir şekilde belirtmek adına "*Payza*" isimli bir çeşit künye yaptırılarak kendilerine verilmiş, güvenli bir seyahat gerçekleştirmelerine olanak tanınmıştır. Payzalar, haberleşme amacının yanı sıra resmi işlerin hızlı bir şekilde yürütülebilmesinin yanı sıra olağanüstü hal durumlarında da kullanılabilmiştir. Resmi amaçlı kullanılan payzalar, kişinin statüsü göz önünde bulundurularak takdim edilmiş farklı şekil ve büyüklükteki bu payzaların imalatında ağırlıklı olarak altın ve gümüş gibi madenler

[1] Moğollarda posta teşkilatı, *"at direği"* anlamına gelen "*yam*" (Türkçe *yam*/Moğolca *jam*) olarak adlandırılmaktaydı. Cengiz Han, 1206 yılı kurultayından hemen sonra devletin askeri ve idari ihtiyaçları doğrultusunda bu teşkilatı kurmuştur. Sistem, ana yollarda belirli aralıklarla tesis edilen istasyonlar arasında atlı posta hizmetiyle hızlı bir şekilde haberleşmeyi sağlamaktaydı. Her 35-40 km'de bir inşa edilen "*yam"* menzillerinde resmî postacılar ve elçiler atlarını değiştirebilmişlerdir. Yam menzilleri, haberciler için yiyecek, barınak ve yorulan atlarını değiştirme imkânları sağlamıştır. Bkz. Yavuz Delibalta, "Moğol Dönemi Ticari Hayatında Yam Teşkilatı'nın (Posta Sistemi) Yeri ve Önemi", **Internatıonal Sılk Road Conference**, May 26-27, Nakhchivan State University 2023, s. 929-930.

kullanılmıştır. Olağanüstü hal durumlarında ise bakırdan imal edilmiş payzalar devriye gezen bekçilere verilerek güvenliği sağlamaları emredilmiştir. Bu bağlamda tezin amacı; izin belgesi niteliğindeki payza kelimesi ve kullanım amaç ve alanları üzerinde yoğunlaşmaktır. Temel olarak dönemin ana kaynakları başta olmak üzere araştırma eser ve makalelerden faydalanılmış, kelimenin etimolojisi, payza verilen kişiler ve statüler, payza kullanan kişilerin sahip oldukları ayrıcalıklarla Cengiz Han ve Cengiz Han'ın oğulları dönemindeki kullanımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Payza, Künye, Posta Teşkilatı, Çin.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
PAYZA AND ITS USAGE AREAS IN THE MONGOLIANS
Leyla ÖZER
Thesis Advisor: Assoc. Dr. Derya COŞKUN
2025, (89) pages

Jury: Assoc. Dr. Derya COŞKUN (Consultant)
Dr. Öğr. Ü. Ahmet Safa YILDIRIM (Member)
Dr. Öğr. Ü. Zafer SEVER (Member)

Under the leadership of Genghis Khan, the Mongols achieved a powerful military organization and established political and administrative systems. As part of their expansionist policies, they emphasized communication practices. Initially relying on merchants, envoys, and spies for communication, the Mongols gradually developed their communication network based on their accumulated experience, gaining considerable expertise in this field. Notably, they enhanced communication efficiency through an intelligence network called the "Yam," which had historical roots on the Steppe and was actively utilized by the Mongols. They implemented this system in every region they conquered, ensuring its dominance. This system was not only crucial for communication but also for the exchange of information. Envoys, in particular, were entrusted with the vital task of transmitting important state-related news and information. To secure their travels and provide written identification, envoys were issued a "Paiza" badge, which enabled them to travel safely. The paizas served not only for communication purposes but also for the swift execution of official matters and even in emergencies. These official badges were crafted in various shapes and sizes, tailored to the status of the individual, and were predominantly made of precious metals like gold and silver. During emergencies, paizas made of copper were distributed to patrolling guards to ensure security. This study focuses on the term *paiza* as a travel permit, its purposes, and areas of use. Primary sources from the period, as well as research works and articles, have been utilized to examine the etymology of the term, the individuals who were granted paizas and their statuses, the privileges enjoyed by those who used paizas, and their usage during the reign of Genghis Khan and his sons.

Keywords: Mongol, Paiza, Postal Service, China, Imprint.

ÖNSÖZ

Moğolların siyasi tarihleriyle ilgili birçok çalışma olmasına rağmen onların sosyo-kültürel, teşkilat ve iktisadî hayatlarıyla ilgili araştırma ve çalışmalara sınırlı sayıda rastlanmaktadır. Moğollar devletleşme ve teşkilatlanma süreçlerinde bahsi geçen konularda oldukça tecrübeli ve başarılı olan Uygur Türklerinden faydalanmışlardır. Öyle ki Moğolların idare mekanizmasının temeli Uygur Türklerinden oluşmuştur. Moğol Devleti'nin güvenli ve istikrarlı bir şekilde resmi işlerinin yürümesi için Moğol hanları tarafından uygun görülen kişilere görevlerini rahatlıkla yürütebilmeleri için payza adında bir künye verilmiştir. Bu nedenle çalışma; öncelikli olarak payzanın ne anlama geldiği ve hangi durumlarda kimler tarafından kullanıldığını bilinmeyen yönleriyle ortaya çıkartarak literatüre kazandırmayı amaçlamaktadır.

Yerli ve yabancı çalışmalarda payza kelimesinin anlamı, Moğollarda kullanımı hakkında kısmî bilgiler verilmektedir. Son dönemlerde Moğolların payza kullanımıyla ilgili dolaylı yoldan aktarılan bazı yaklaşımlar ve yeni çalışmalar bahsi geçen konuyu belirli bir başlık altında bütünsel olarak ele almanın gerekliliğini ve konuya daha geniş bir perspektiften bakılabileceğini ortaya koymuştur. Payza konusunun çalışılması ve tez olarak ortaya konulması, konuyla ilgili yapılacak olan yeni araştırma ve çalışmalarda önemli bir referans olarak görülmesini sağlayacaktır.

Çalışmada öncelikle payza kelimesi ve kökeni hakkında bilgiler ortaya konulacaktır. Bu durum anlatılmak istenen konunun etimolojik ve tarihsel anlamlandırılmasını kolaylaştıracaktır. Kaynak metinlerin Türkçeye tercüme edilmesi, literatürdeki boşluğu dolduracak ve yeni yaklaşımları beraberinde getirecektir. Moğollar zamanına kadar payzaların ortaya çıkış ve kullanım süreçleri ele alınacak, böylelikle payzaların kullanımı hakkında birtakım bilgi ve veriler ortaya konulacaktır. Ayrıca kullanım amaçlarına göre payzalar, payzaların Moğol hâkimiyet sürecinde kullanımı ve devlet idaresinin devamlılığı noktasındaki önemine ilişkin birçok soru işareti de ortadan kalkacaktır. Cengiz Han ve Cengiz Han'ın oğulları döneminde payzanın kullanımı hakkında bilgilere de yer verilerek konuyla ilgili önemli veriler ortaya konularak literatüre kazandırılacaktır.

Bu anlamda çalışmamın konusunun belirlenmesi, araştırılması, kaynak temini ve takip edilecek metodolojik çerçeve hususunda ilk günden son güne kadar ilgisi ve desteğini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Derya COŞKUN'a, tezin değerlendirme sürecinde yol

gösterici tavsiyeleri ile desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Zafer SEVER ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Safa YILDIRIM'a, kütüphanesinden faydalandığım Erzurum Teknik Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'na, eğitim hayatım boyunca her daim gerek maddi gerekse manevi desteklerini üzerimden hiç eksitmeyen başta çok kıymetli annem, babam ve ablam olmak üzere tüm aileme, kıymetli arkadaşlarım Dilara Avcılar ve Canan Sahra'ya doğrudan veya dolaylı olarak bu süreçte yanımda bulunan isimlerini zikredemediğim diğer herkese teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Leyla ÖZER

Erzurum-2025

Amaç ve Kapsam

Moğol Devleti'nin iktisadi tarihine ilişkin yapılmış birden fazla çalışma bulunmaktadır. Ancak Moğolların sosyal, siyasi ve kültürel yaşamlarına yönelik yapılmış olan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Genel olarak bakıldığında devletin idari mekanizmasına ışık tutacak mevcut çalışmaların kısıtlı olduğu gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Moğol Devleti'nin emniyetli ve istikrarlı bir şekilde idari işlerinin yürütülmesi adına Moğol Hanları, belirlemiş oldukları kişilere "payza" olarak isimlendirilmiş künyeler takdim ederek, bu kimselerin seyahatlerini güvence altına almışlardır. Bundan ötürü tez çalışması ilk aşamada payza kelimesi ve bu kelimenin ne anlam ifade ettiği, ne gibi durumlarda kimler tarafından kullanılmış olduğu gibi bilgileri ortaya çıkararak, ulaşılan bilgileri Türk literatürüne kazandırmayı amaçlamaktadır.

Önemi ve Özgün Değeri

Moğol Devleti'nin iktisadi yaşayışına ilişkin çalışmalar son zamanlarda artış göstermektedir. "Moğollarda Payza ve Kullanım Alanları" adlı konu ele alındığında bu anlamda yapılmış kapsamlı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatür taraması yapıldığında ise konuyla ilgili olan bilgilerin siyasi tarih çalışmaları bünyesinde sınırlı oluşu bu anlamda bir boşluk olduğu gerçeğini ortaya koymakta ve Moğol Devleti'nin payza kullanımına ilişkin bir çalışma yapılmasını zaruri hale getirmektedir. Elde edilecek olan bilgi ve görsellerin tespit edilen boşluğu dolduracağına inanılarak Türk-Moğol İlişkileri Tarihi çalışmalarına ve Ortaçağ Tarihi alanına katkı sunacağı, bu alanda çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara ise bir yol haritası oluşturacağı temenni edilmektedir.

Materyal ve Yöntem

Tez çalışması içerisinde ilk olarak Çince eserler ve payzalara ilişkin görseller ile ilgili ayrıntılı kaynak taraması yapılarak kaynaklar Türkçeye tercüme edilecektir. Ardından payza kelimesinin anlamı, tarihi kökeni, etimolojisi ile ilgili bilgilere yer verilecektir. Peşi sıra payzaların kullanımına dair birtakım tespitler ortaya konulacaktır. Moğol Devletinde payzaların kullanımı ele alınarak, veriliş amaçlarına göre kullanımları başlıklandırılarak konu bütünlüğü sağlanacaktır. Elde edilen veriler derlenip fişlemeler yapılacak daha sonra çalışma kurgusu yapılacak ve yazım aşamasına geçilecektir.

Bulgular

Moğol İmparatorları askerî yetkililer başta olmak üzere elçi, haberci gibi uluslararası platformda hareket halinde olan kişilere gerek görevleri dolayısıyla gerekse seyahatleri sırasında rahat ve hızlı hareket etmelerini sağlamak amacıyla payza adında bir künye hazırlatmışlardır. Kişinin görevi ve yetkilerini içeren bu tabletler, taşıyan kişiye kolay erzak temini ve binek hayvanı tahsisi başta olmak üzere farklı birçok imtiyaz sunmuştur. Payzalar, sokağa çıkma yasağı uygulamaları, resmi yazışmalar ve posta teşkilatı gibi işlerde faal bir şekilde kullanılmıştır. Tarihinin Hunlardan başladığı tahmin edilen bu tabletlerin Kitan ve Çinliler tarafından da kullanıldıkları bilinmektedir. Moğol payzalarında rastlanan bu etki, Çin yazılarının yoğun bir şekilde kullanılmasıyla fark edilir durumdadır. Çalışma da bu terimin Çince, Farsça ve Batılı kaynaklar çerçevesinde kullanımı, türleri ve örneklerine yer verilmiştir. Çalışmada yer alan bilgiler Farsça ve Çince ana kaynaklar ve araştırma eserler ışığında ortaya konulmuştur. Tahran Üniversitesi Kütüphanesi ile İSAM kütüphanesindeki Farsça kaynaklar çalışmanın önemli ölçüde kaynak teminini sağlamış olup Çince kaynaklardaki payza ile ilgili görsellerin büyük bir kısmı dijital ortamdan sağlanmıştır. İlk olarak kelimenin anlamı Türkçe, Moğolca sözlüklere bakılmak suretiyle anlamlandırılmıştır. Kelimenin köken kimliği hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Çalışmada Payza kelimesi ve kökeni hakkında bilgiler ortaya konulmuştur. Bu durum anlatılmak istenen konunun etimolojik ve tarihsel anlamlandırılmasını kolaylaştırmıştır. Kaynak metinlerin Türkçeye tercüme edilmesi, literatürdeki boşluğu dolduracak ve yeni yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Moğol idare sisteminde payzanın kullanımı ele alınarak veriliş amaçlarına göre payzalar kategorize edilmiştir. Bu ayrım, payzanın kullanım şekilleri hakkında daha düzenli bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Farsça ve Çince kaynaklar çerçevesinde Posta Tabletleri Olarak Kullanılan Payzalar, Resmi Pozisyonları Belirtmek Amacıyla Kullanılan Payzalar ve Sokağa Çıkma Yasağında Kullanılan Payzalar başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Böylelikle Payzanın Moğol hâkimiyet sürecinde kullanımı ve devlet idaresinin devamlılığı noktasındaki önemi noktasında birçok soru işareti de ortadan kalkmıştır. Konuyla ilgili müstakil bir çalışma yapılarak literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

KISALTMALAR

Bkz: Bakınız

Çev: Çevirmen

Ed: Editör

C: Cilt

S: Sayı

Haz: Hazırlayan

Nşr: Neşreden

Yy: Yüzyıl

Vd: Ve diğerleri

TTK: Türk Tarih Kurumu

TDK: Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TDVY: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

MGT: Moğolların Gizli Tarihi

PHD: Doktora

AÜDTCF: Atatürk Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi

OTK: Ortaçağ Tarihi Kürsüsü

EÜSBED: Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

THİTM: Türk Hukuk İktisat Tarihi Mecmuası

Yay: Yayınlayan

YS: Yuan Tarihi (Lian Song)

HJAS: The Harvard Journal of Asiatic Studies

TM: Türkiyat Mecmuası

GÜ: Gazi Üniversitesi

Vol: Volume

Thk: Tahkik

No: Numara

Trc: Tercüme

Tsh: Tashih

Notl: Notlandırma

GİRİŞ

XII. yüzyıl sonları ile XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın Moğol toplulukları ile girişmiş olduğu mücadeleler neticesinde kurulmuş olan Moğol Devleti, topraklarını genişleterek birçok devleti de kendisine tabi kılmıştır. Oldukça geniş sınırlara ulaşmış olması dolayısıyla etkileşim içerisinde oldukları devletlerin onlar hakkında aktarmış oldukları tarihi veriler onların tarihi ve kültürel değerlerini anlamamız açısından hayati öneme sahiptir. Bu sebeple çalışmanın konusunu oluşturan payza ile ilgili bilgilere Farsça, Süryanice, Ermenice ve Çince ana kaynakların yanı sıra araştırma eserler aracılığıyla da verilere ulaşmak söz konusu olabilmiştir. Bu bağlamda kaynak tanıtımı bahsi geçen dillerdeki bazı seçkin ana kaynak ve araştırma eserleri esas almak suretiyle ortaya konulacaktır.

Ana Kaynaklar

Farsça Kaynaklar

Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Ata Melik b. Bahâeddin Muhammed el-Cüveynî, Cüveynî'deki Azâdvâr kasabasında 623/1226 yılında doğmuştur. İlim ehli bir aileden gelen Cüveynî, ailesinin desteği ile iyi bir eğitim almıştır. Tarihçi kimliği ve devlet adamı özelliği ile ön plana çıkmış olan Cüveynî, "***Tarih-i Cihan Güşa***" isimli eserini 650/1252 yılında kaleme almaya başlamış, 658/1260 yılında ise bitirmiştir. Eseri Türk-Moğol siyasi ve kültürel yaşamına ilişkin önemli bilgiler barındırmaktadır. Eser içerisinde yer alan, payza kelimesinin anlamına ilişkin bilgiler, yapımında ağaç, gümüş, demir ve altın gibi maddelerin kullanılmış olduğuna dair açıklamalar, Cengiz Han döneminde payzaların kullanım sahaları ve Moğolların kullandığı payzaların Çin'de kullanılmış olanlar ile benzerlikler gösterdiğine ilişkin örnekler çalışmamız için önemli görülerek istifade edilmiştir[2].

Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, 655/1257 yılında Şiraz şehrinde dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim alan Şîrâzî, eğitiminin ardından İlhanlı Devleti bünyesinde görevlendirilmiştir. "***Târîh-i Vassâf***" isimli eserini 697/1298 yılında kaleme almış, Tarih-i Cihan Güşa isimli eserden önemli ölçüde istifade etmiştir. Eser bundan ötürü Tarih-i Cihan Güşa'nın zeyli

[2] Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 219-231; Orhan Bilgin, "Cüveynî, Atâ Melik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul 1993, s. 140-141; Nimet Yıldırım, **Fars Edebiyatında Kaynak Bilim**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 152.

olarakta kabul görmektedir. Hülagü Han dönemine ilişkin bilgiler ve payzaların kötü kullanımı ile ilgili bilgiler ve bu anlamda verilen örnekler çalışmamız için önemlidir[3].

Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, 646/1248 yılında Hemedan şehrinde dünyaya gelmiştir. İlmi faaliyetler ile meşgul olan Reşîdüddin Fazlullah, Farsça, Arapça, Moğolca, İbranice, Türkçe ve Çince bilmekteydi. Kaleme almış olduğu "***Câmiu't-Tevârih***" isimli eseri hem Türk tarihine hem de Moğol tarihine ışık tutması bakımından oldukça önemli görülmektedir. Eserden özellikle payzaların kullanımı ve üzerinde bulunan hayvan ve doğa motiflerinin ne anlam ifade ettiği, bu motiflerin elinde bulunduran kişinin mertebesi ile ilişkili olduğu yönündeki bilgiler noktasında istifade edilmiştir.

Seyyid Ebû Süleyman Fahruddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî şair ve tarihçi kişiliği ile ön plana çıkmış bir isimdir. Kendisine Gazan Han tarafından "*Melikü'ş-Şuara*[4]" unvanı verilmiştir. İlmi faaliyetler ile hemhâl olmuş bir ailenin üyesi olan Benâketî, kaleme almış olduğu "***Târîh-i Benâketî***" isimli eserini, 717/1317 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın hâkimiyet sürecinde yazmış ve bitirmiştir. Tez içerisinde Târîh-i Benâketî isimli eserden, Mengü Han ve Güyük Han dönemlerine ilişkin verilmiş bilgiler noktasında istifade edilmiştir. Güyük Han'ın ölümü sonrası yaşanan karışıklık dönemi ve Mengü Han'ın devlet idaresine el koyarak gerçekleştirmiş olduğu girişimler, vergi konusunda yapmış olduğu yenilikler ve şehzadelerin usulsüz payza dağıtımına yönelik getirilen yasaklamalar ile ilgili bilgilerden geniş ölçüde yararlanılmıştır[5].

Hamdullah Müstevfi-yi Kazvini 680/1281 yılında Kazvin'de dünyaya gelmiştir. Küçük yaşından beri tarihe merak duymuş ve ilgi göstermiştir. "***Târih-i Güzide***" isimli eserini 730/1329 yılında bitirmiş ve Gıyaseddin Muhammed'e ithaf etmiştir. Eserin yazım aşamasında Câmiu't-Tevârih isimli eserden çokça istifade etmiştir. Eserin içeriği ise Peygamberlerin

---

[3] Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, **Tahrîr-i Târîh-i Vassâf**, haz. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1346; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 232; Osman Gazi Özgüdenli, "Vassâf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 558.

[4]Melikü'ş-şuarâ sarayda bulunan şairlerin reisine verilen idari bir unvandır. Fars edebiyatında bildiğimiz kadarıyla kırk bir şair; hükümdar ve vezirlerin saraylarında melikü'şşuarâ unvanını almıştır. Bu şairlerden çoğu hükümdar ve vezirlerle birlikte savaşlara katılmış, saraylardaki divan işleriyle ilgilenmiş ve rahat bir yaşam sürmüştür. Melikü'ş-şuarâ unvanını alan şairler kimi zaman hükümdarlardan câize almıştır. Bu şairler kendi dönemlerinin en önemli şairleri olmamalarına rağmen elde ettikleri melikü'ş-şuârâ unvanı sayesinde muteber şairler tarafından methedilmiştir. Bkz. Çetin Kaska, "Fars Edebiyatında Melikü'ş-Şuarâ Unvanını Alan Fars Şairleri", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Erzincan 2019, s. 427.

[5] Seyyid Ebû Süleyman Fahruddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, **Târîh-i Benâketî**, neşr. Ca'fer Şe'âr, Tahrân 1348; Devletşah, **Tezkiretü'ş-Şuarâ**, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 298; Tahsin Yazıcı, "Benâkitî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, V, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 429.

hayatından başlayıp Türkler ve Moğollar da dâhil olmak üzere birçok konu oluşturmaktadır. Bu eserde; payzaların habercilere, devlet idarecilerine ve diğer görevlilere verilmiş olduğuna dair bilgilerden faydalanılmıştır[6].

Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, 697/1298 yılında Fars bölgesindeki Şebânkâre şehrinde dünyaya gelmiştir. Esas olarak şair kimliği ile ün yapmıştır. Yazmış olduğu "***Mecma'u'l-Ensâb***" isimli eseri ile tarihçi kimliğini de gözler önüne sermiştir. Eserden Özellikle Güyük Han'ın çıkarmış olduğu yasalar, tüccarlara verilen geçiş belgelerinin geçersiz kılınarak aynı işlevi gören payzaların yapımının emredilmesi ve bunların yalnızca devlet idarecilerine takdimi ile ilgili bilgiler açısından istifade edilmiştir[7].

Süryani ve Ermeni Kaynakları

Süryani bir ailenin çocuğu olan Gregory Abû'l-Farac, 622/1225 yılında Malatya şehrinde dünyaya gelmiştir. Aslen Yahudi olan müellif, sonraki süreçte Hristiyanlık dinini kabul etmiştir. Babasının tahsili ve desteği ile güzel bir eğitim almış, eğitimi süresince İbranice, Arapça, Süryanice ve Grekçe dillerini öğrenmiş ayrıca tıp ile ilahiyat tahsili de görmüştür. Birçok konuda eser yazmış olan müellifin, "***Abûl-Farac Tarihi***" isimli eseri Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye iki cilt halinde tercüme edilmiştir. "***Târîhu Muhtasari'd-Düvel***" isimli eseri ise Şerafeddin Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Söz konusu eser, peygamberler tarihinden başlayarak Moğol hanlarına dek getirilmiştir. Eser ilk kez, Edward Pococke tarafından Latince çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır. Kösedağ Savaşı öncesi ve sonrasında Moğol topraklarında yaşanan gelişmeler, Selçuklular ile İlhanlılar arasındaki elçilik münasebetleri ve devletlerarası bağlılık nişanesi olarak payzaların takdimi ile ilgili bilgiler vermesi açısından tez için önem taşımaktadır[8].

---

[6] Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvînî, **Târîh-i Guzîde**, haz. Abdulhüseyn Nevâ'î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, **Târih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018; Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları**, s. 309-313; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XV, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 454-455.

[7] Muhammed b. Ali b. Muhammed-i Şebânkâreî, **Mecma'u'l-Ensâb**, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021; A. Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usul,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 196; Rıza Kurtuluş, "Şebânkâreî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVIII, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 390.

[8] Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011; Gregory Abû'l-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, çev. Ömer Riza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986; Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXI, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 92-94.

Yaşamına ilişkin teferruatlı bilgilere ulaşamadığımız Müverrih Vardan, eğitimini Vardapet Vanagan'dan görmüştür. Esas itibariyle Ermeni tarihini kaleme almak istemiştir. Bu anlamda en mühim eseri hiç şüphesiz "*Cihan Tarihi*" isimli eseridir. Eserini kaleme alırken Tevrat dâhil çeşitli birçok eserden istifade etmiştir. İlhanlı sarayı ile yakından temas halinde bulunmuş, hem Hülâgû Han hem de Dokuz Hatun ile görüşmüştür. Eseri içerisinde İlhanlılara yönelik çeşitli bilgiler yer almaktadır. Müellifin, "***Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)***" isimli eserinden bilhassa Moğollara ilişkin vermiş olduğu bilgiler noktasında istifade etmiş bulunmaktayız. Moğolların Bâtınilerle olan mücadelesi, Bâtıni liderlerinden Hûrşah'ın, Moğol kuşatmaları sonucu Hülagü Han'ın himayesini isteyip kendisine sığınması ve bunun üzerine Hülagü Han'ın Hûrşah'a payza takdim etmesi ile devam eden olaylar çalışmamız için bir hayli önem arz etmektedir[9].

Çin Kaynakları

Yukarıda zikredilen yerli ve yabancı çalışmalarda payza kelimesinin anlamı ve Moğollarda kullanımı hakkında kısmi bilgiler verilmektedir. Ancak konu hakkında ayrıntılı ve doyurucu bilgilere ulaşılamamaktadır. Son dönemlerde Moğolların payza kullanımıyla ilgili dolaylı yoldan aktarılan bazı yaklaşımlar ve yeni çalışmalara esas itibariyle Çince kaynaklar aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Bu anlamda zikredilmesi gereken ilk kaynak hiç şüphesiz Song Lian tarafından kaleme alınmış "***Yuanshi 元史***[10]**"** isimli eserdir. Eser içerisinde payzalara ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Dağıtımı farklı kişilerin sorumluluğunda olan payzaların takdiminde belirli usullerin esas alındığı ve payza almaya hak kazanmış bir kimsenin ayağa kalkarak ve öpüp başına koyarak payzayı teslim aldığı yönündeki bilgiler çalışmamız için önemli görülmüş ve istifade edilmiştir.

Araştırma Eserler

Moğolların siyasî hayatlarına yönelik araştırma ve çalışmalar önemli ölçüde artmakta olup Moğol teşkilat yapısı ve kültür hayatı ile ilgili çalışmalar daha yavaş ilerlemektedir. Moğollar zamanında kullanılan payza ile ilgili iki önemli çalışma dikkat çekmektedir. Moğol Devleti'nin siyasi tarihine ilişkin, başlıca Johann de Plano Carpini'nin kaleme aldığı ve Ergin Ayan'ın

---

[9] Müverrih Vardan, **Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937; Hrand Andreasyan, "Türk Tarihinde Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (2), 1950, s. 401-407.
[10] Song Lian, **Yuanshi 元史**, Zhonghua Shuju 中華書局, Beijing 北京, 1976.

tercüme ettiği "***Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247***[11]" isimli eseri, çevirisi Ankhbayar Danuu tarafından yapılmış olan "***Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu***[12]" isimli eser, Abraham Constantin D'Ohsson tarafından kaleme alınmış ve Bahadır Apaydın tarafından tercüme edilmiş, "***Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz***[13]" isimli eser ile çevirisi Ekrem Kalan ve İlyas Şükürov tarafından yapılmış "***Moğol Tarihi***[14]", Aknerli Grigor'un kaleme almış olduğu, Hrand Der Andreasyan'ın ise çevirisini yapmış olduğu "***Moğol Tarihi***[15]" gibi eserlerden istifade edilmiştir. Cengiz Han ve dönemine ilişkin Rene Grousset tarafından kaleme alınıp İzzet Tanju tarafından çevirisi yapılmış "***Cihan Fatihi Cengiz Han***[16]", ile birlikte Abdülkadir Yuvalı tarafından yazılmış "***İlhanlı Tarihi***[17]" isimli eserden yararlanılmıştır. Payza ile ilgili doğrudan yapılmış iki makale oldukça dikkat çekicidir. Bunlardan ilki batı temelli Baohai Dang tarafından yazılmış "***The Paizi of the Mongol Empire***[18]" adlı makaledir. Fakat bu makale batı literatürü ağırlıklı olarak kullanılmış, Arapça ve Farsça kaynaklardan neredeyse hiç faydalanılmamıştır. Bu sebeple araştırmanın tek taraflı bir bakış açısıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Diğer bir makale ise batı literatürünün yanı sıra Arapça ve Farsça kaynakları da araştırmaya dâhil ederek Derya Coşkun tarafından kaleme alınmış olan "***Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı***[19]" adlı çalışmadır. Bu makalelerden de tez yazım süresinde önemli ölçüde istifade edilmiştir.

[11] Johann de Plano Carpini, **Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2000.

[12] **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu**, Haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

[13] Abraham Constantin D'Ohsson, **Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

[14] M. Baron D'ohsson, **Moğol Tarihi** çev. E. Kalan-Q. Şükürov, IQ Yayınları, İstanbul 2006.

[15] Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, çev. Hrand Der Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

[16] Rene Grousset, **Cihan Fatihi Cengiz Han**, çev. İzzet Tanju, İstanbul 2001.

[17] Abdülkadir Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.

[18] Baohai Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", **Zentralasiatische Studien (des Seminars für Sprach – und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn)**, no. 31, 2001, ss. 31-62.

[19] Derya Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", **Bilig**, no. 110, 2024, ss. 51-78.

BİRİNCİ BÖLÜM

PAYZA KELİMESİ VE KULLANIM ŞEKİLLERİ

1. PAYZA KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Payza, Çince "*payd-zı (牌子)*" sözcüğünden türemiş olup "*beyaz levha*", "*belge*", "*nişan*" anlamlarına gelmektedir[20]. "*Hükümdar tarafından verilen itimat levhası*", "*elinde tutan kişinin kağanın otoritesiyle hareket edildiğinin kanıtı olarak kağana ait bir yazıtı taşıyan levha*", "*yetki levhası*" [21] olarak da tanımlanan bu kelime, Farsça *pāiza "* پایزه", Moğolca *gereğe "Гэрэгэ", "Пайз"* olarak ifade edilmiştir. Hükümdarın takdim ettiği itimat ve yetki levhası olarak tanımlanan payza[22], *"bayza/baysa"* şeklinde ifade edildiği de görülmektedir[23].

Payzanın, Rus dilinde "*Tavro (Таврo)*" kelimesi ile bağlantılı olduğu da belirtilen görüşler arasındadır. Buna göre Tavro; *"sahiplerinin atlarını ve sığırlarını diğer hayvanlardan ayırt etmek için hayvanların derilerine veya boynuzlarının üzerine vurdukları işaret/damga, okuma yazma bilmeyenlerde elle yapılan bir boy işareti[24]"* şeklinde tarif edilmiştir. Asya toplumlarında gelenekselleşmiş bir işaret özelliği taşıyan Tavro, çeşitli geometrik şekiller ile işaretlerden oluşmakta bundan dolayı payzalar ile benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır[25].

Payzalar, bir kimseye rütbe ya da unvan verilmiş olduğuna ilişkin "*kimlik belgesi, pasaport* ya da *yetki"*[26] statüsünde bir belgedir. Diğer bir ifadeyle üzerine tanrı ve hükümdar adı ile

---

[20] Abdul Metin Çelikbilek, **Çingiz-Nâmelere Göre Moğol Toplum Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2022, s. 300-301; J. M. Doerfer, **Türkisch und Mongolische Elemente im Neupersischen**, Band I, Wiesbaden 1963-1975, s. 239; Márton Vér, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, Szeget Üniversitesi Ortaçağ Çalışmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Szeged 2016, s. 46; Christopher P. Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, Indiana University, Facts on File, New York, Bloomington 2004, s. 89, s. 199; David Morgan, **The Mongols**, Blackwell, Oxford 2007, s. 91.

[21] Berthold Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011, s. 318-319; Ümmügülsüm Nazik, **Sultan Baybars Dönemi Berîd Teşkilatı**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2022, s. 34; Sinan Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s. 41;

[22] Şemîs Şerîk Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğul, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân**, 1357 hş. s. 78-79; İbn Bîbî, **El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye**, haz. Adnan Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. 454; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 53.

[23] Hasan Ortekin, "Basma ve Baysa'ya Dair", **THİTM**, no. II, İstanbul 1932-39, s. 67; Ayşe Melek Özyetgin, "Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Haci Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı." **Türkoloji Dergisi**, no. 1, 2000, s. 15; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 53.

[24] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55.

[25] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55.

[26] Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)**, s. 315; Burak Çelik, **Hülegü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

nişanının kazınmış olduğu, takdim edilen kişilerin mertebesine göre değişiklik gösteren, "*bir el ayası genişliğinde ve bir parmak uzunluğunda*" *altın, gümüş* ya da *tahta*[27] kullanılarak imal edilmiş bir tablettir. Payza isimli tabletler yer yer "*geregen*" şeklinde de isimlendirilmiş ancak bu tabir pek fazla kullanılmamıştır[28]. Moğol idarecileri genel itibariyle hanların vermiş oldukları her türlü emir taşıyan belgeye "*yarlık"* ya da "*suyurgamişi"* adını vermişlerdir. Onlara göre payza da aynı manayı karşılamaktadır[29]. Buna göre Moğol Devleti ile ona tâbiiyetini bildirmiş devletler bünyesinde görev almış kimselere takdim edilen payzalar, buyruk ya da taleplerin iletilebilmesi maksadıyla habercilere, yüksek mertebede bulunan devlet idarecilerine kim ya da kimlerin emri üzerine seyahat gerçekleştirdiklerinin belirtildiği, sahibine idari işlerde kolaylıklar sunan bir nevi kimlik belgesi niteliğinde kullanılmış plaka şeklindeki *amannâme*ler olarak tanımlanmıştır[30].

2. PAYZA VERİLEN KİŞİLER VE STATÜLERİ

Payza adındaki tabletler kişiye özel olduğu gibi Moğol hükümdarlarına bağlı askeri rütbeye sahip *vali, zabit, tüccar, kumandan, idareci* ve *emirlere* mertebeleri dikkate alınarak takdim edilmiştir[31]. Bunlar arasında tüccarlara verilmiş olan payzalar ticari hayatın sürekliliğini sağlamak ve ticarete teşviki arttırmak maksadıyla kullanılmıştır. Tüccarlar ellerinde

Konya 2021, s. 47-48; Mehmet Özer, **Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar'da Taht Mücadeleleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 25.

[27] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 13; Büşra Bağcı, **Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 26-27.

[28] Timothy May, "Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405", çev. Mustafa Uyar, **Asya'nın Büyük İmparatorlukları Pasifik'ten Balkanlara Dünya Tarihine Damga Vuranlar**, haz. Jim Masselos, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 40; Gökçe Rengigül, **Doğu'da ve Batı'da Savaş Sanatı ve Teknolojisi Örneklerinin İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022, s. 147-148.

[29] Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Değiştiren Savaş: Kösedağ Bozgunu", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 37, 2015, s. 73; Gökhan Kurt, **Cengiz Han Dönemi ve Sonrasında Moğollarda Göçebe Yaşam ve Ekonomik Yapı**, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şırnak 2022, s. 123.

[30] Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Mogûl**, hş. s. 78-79**;** Muhammed Emîn Edîb Tûsî, **Ferheng-i Lugât-i Edebî**, I, Tahrân 1388 hş., s. 108; Kâdı Ahmed b. Muhammed Gaffârî-yi Kâşânî, **Târîh-i Nigâristân**, tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gîlânî, Ketâbfurûşî Hâfız, Tahrân 1341 hş., s. 9; Müstevfî Kazvînî, **Târîh-i Guzîde**, s. 755; Sa'îd Nefîsî, **Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî**, I, İntişârât-i Furugî, 1363 hş. s. 170; Seyyide Nergis Tenhâyî-Alî Zenguyî, "Bâztâb-i 'Ovzâ'-i Sîyâsî ve İctmâ'î-yi Kuhistân der Âsâr-i Hekîm-i Nezârî-yi Kuhistânî", **Mecmu 'a-i Makâlât-i Humâyiş-i Millî Nekd ve Tahlîl-i Zendegî**, 1393 hş. s. 220-222.

[31] KerîmüddîKn Mahmud Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 105; Betül Sümeyra Tahtalı, **Moğol Devletlerinde Müslüman ve Türk Devlet Adamları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 27-28; Ercan Gördegir, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 173.

bulundurdukları payzalar sayesinde can güvenliklerini garanti altına aldıkları gibi birtakım vergi ve ödemelerden de muaf tutularak yam sisteminden diledikleri gibi istifade edebilmişlerdir[32]. Ayrıca ulaşım ve barınma imtiyazına da sahip olmuşlardır[33]. Payzalar genellikle devlet idarecilerine, kumandanlara, güvenlikten sorumlu birinci dereceli rütbeli kimselere, tâbî hükümdarlara, yabancı devletlerin elçilerine, devlete mahsus evrakları taşıyan kimselere, önemli din adamlarına ve özel gereksinime muhtaç kimselere takdim edilmiştir[34]. Yabancı devletlerin elçilerine payzanın yanı sıra diledikleri kadar at kullanabilme imtiyazı da sunulmuştur. Yalnızca hanın soyuna mensup görevliler değil bürokratik ve askeri birimde yer alan görevli ve memurlar da payza sahibi olabilmiştir. Payzalar ayrıca yam teşkilatında görev alan kimselere, sivil görevlilere, darugachilere, haraç veren idarecilere, Moğol noyanlarına, vergi memurlarına, elçilik heyetlerine, mahalli idarecilere, tabiiyetini bildirmiş devletlerin hanlarına, dini liderlere, tüccarlara, tebaa nazarında saygı duyulan kimselere, ilim erbaplarına ve Han'ın soyundan gelen kimselere, askeri birliğin rütbe almış idarecilerine de takdim edilebilmiştir. Payzaların takdiminde esas itibariyle kişilerin statüsü dikkate alınmıştır. Zira yam sisteminde görevli bir kimseye verilen payza ile bir Moğol valisine takdim edilmiş payza arasında farklılık bulunmaktaydı. Payza üzerinde belirtilen metin ve sözcükler bir emir özelliği taşımaktaydı. Nitekim XIII. yüzyıldan kalma olduğu düşünülen, Minusinsk havzasında keşfedilen bir payzanın ön yüzünde "*ölümsüz göğün gücüyle Hanın adı kutlu olsun. Saygı göstermeyen suçlu sayılsın ve ölsün"*[35] manasında Moğolca ifadelerin yer almış olması bu bilgiyi doğrular niteliktedir[36].

3. PAYZA KULLANAN KİŞİLERİN SAHİP OLDUĞU AYRICALIKLAR

[32] Cem Korkut-Mehmet Tuğrul, "Cengiz Han'ın İktisat Düşüncesi ve Mirası", **Cengiz Han ve Mirası**, Ed. Cem Korkut-Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021, s. 162-163; Nathan House ve Iraj Bashiri, "The Great Yasa of Genghis Khan", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 3/3-4, 1938, s. 337-360.

[33] Caner Balaban, **XIII. Yüzyıl Orta Asya Moğollarında Sosyal ve Kültürel Yapı**, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2022, s. 70; Abraham Constantin D'Ohsson, **Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, s. 226.

[34] Kenan Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2015, s. 149-150; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350**, s. 319.

[35] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 61

[36] Semih Rifat, Ed. **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Sakıp Sabancı Müzesi, 2006, s. 38-39.

Payzalar, sahibine hükümdarın temsilcisi olmanın yanında geniş çaplı yetkiler sunduğu gibi kişinin serbest bir şekilde seyahat etmesini garanti ederek, istediği gibi emir verebilme ve alabilme özgürlüğünü de sağlamıştır[37]. Payzalar taşıyıcısına tebaa üzerinde yetki sahibi olma ayrıcalığını da sunmuştur. Elinde payza bulunduran kimseler gideceği yerlere serbest bir şekilde gidip gelebilmiştir. Kendilerine itiraz etmeksizin itaatte bulunulmuş, payza taşıyan kişilerin işlerini kolaylaştırmak adına mahalli görevlilere payzayı taşıyan kimselere yardımcı olmaları dahi emredilmiştir. Günümüz pasaport sistemine benzeyen payza uygulaması ile görevlendirilen kimseler seyahatlerini gerçekleştirirken payzaların kendilerine sunmuş olduğu imtiyazlardan sonuna kadar yararlanmışlardır. Payzalar sahibine yam istasyonlarından yararlanma ayrıcalığı da sunmuştur[38]. Ayrıca önemli payzaları elinde bulunduran kimseler mertebesi düşük olan kimselere verilen payza sahiplerine nazaran birden fazla at kullanabilme ayrıcalığına da sahip olmuştur[39].

Payza sahibi olan bir kimse bürokratik olarak kendisine yetki verilmiş ve onaylanmış, imtiyaz sahibi bir kimse olarak kabul edilmiştir. Tamgaların yapımı ile payzaların dağıtımı farklı kimselerin sorumluluğunda olmuştur. Payza ya da yarlıg sahibi olan kimseler payzaları ayağa kalkarak ve öpüp başına koyarak teslim almışlardır. Saygı alameti olarak nitelendirilen bu durum karşısında aksi davranılması halinde payza, sahibinden alıkonularak hazineye devredilmekteydi. Hülagü Han tarafından Selçuklu sultanına verilmiş olan payzanın, sonraki süreçte İzzeddin Keykavus'un aykırı davranışlarından ötürü han tarafından alınıp hazine dairesine gönderilmesi bu anlamda verilebilecek örneklerden biridir. Payza sahibi bir kimsenin ölümü halinde ise payzalar alıkonularak devlet hazinesine teslim edilmekteydi. Benzer durum elçilik heyetleri için de geçerliydi. Elçilik heyetlerine verilmiş olan payzalar, özellikle de altından imal edilmiş olanlar heyetin dönüşünün ardından alıkonulmaktaydı[40]. Payzaların

[37] Abdulkerim Durmaz, **Memlûk Sultanı El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri**, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2013, s. 77-78; Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 188; Meryem Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 172-173; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 318; Hakan Şahin, **Ögedey Kağan ve Dönemi**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2022, s. 177-178.

[38] Arif Demirer, **Ortaçağ'da Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2015, s. 61-62; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 318-319; Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 149-150;

[39] Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig**, Yaz 2007, s. 236.

[40] Reşidüddîn Fazlullâh, **Câmi'u't-Tevârîh**, Tsh. Doktor Behmen Kerîmî, İntişârât-i İkbal, Tahrân 1374 hş. 599; Wilhelm Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, İstanbul

devlet idaresinde önemli işler başarmış olan ya da devletin geleceğine dönük faaliyetler gerçekleştiren kişilere de takdim edildiği belirtilmektedir. Bu anlamda verilebilecek en güzel örnek Kubilay Han dönemine isabet etmektedir. Kendisinin hâkimiyet döneminde sahib-i divanlık makamında çalışan Seyyid Ecel'in[41] torunu Ebu Bekir, Kubilay Han tarafından *"Bayan Fincan/Sahib-i Divan"*[42] görevine getirilmiştir. İki sene Kubilay Han'a vezirlik yapmış, onun vezirliği döneminde divan görevlileri denetlemeler düzenlemiş söz konusu divanda altı yüz tümen kadar balîşin telef edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bunu öğrenen Kubilay Han, Ebu Bekir ile görüşerek durumun aslını öğrenmek istemiştir. Ebu Bekir ise zayiatın sebebinin ülkede üç senedir süregelen kıtlık ve halkın yaşamış olduğu yoksulluk sebebiyle paranın tebaa tarafından harcanmış olduğu şeklinde açıklamıştır. Kendisinin söylediklerinden bir hayli etkilenen Han, davranışından ötürü Ebu Bekir'e sayısız hediyelerin yanı sıra teşrif, yarlıg ve payza da takdim etmiştir[43].

4. MOĞOLLAR ZAMANINA KADAR PAYZALARIN ORTAYA ÇIKIŞ VE KULLANIM SÜREÇLERİ

Payzaların ilk olarak kullanılmaya başlanmış olduğu sürecin Hunlar zamanına denk geldiği tahmin edilmektedir. Hunların "payza*"* ile "fu-chieh" benzeri bir itimat levhasını kullanmış oldukları şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Hunlara ait bir temsilci heyeti Çin kaynaklarında "Batı Bölgeleri (Hsi-yu)" olarak belirtilen bölgeye seyahat etmiş ve Ch'an-yu'nun kendilerine bir itimat belgesi verdiğini, itimat belgesi ile heyetin can güvenliğinin garanti altına alındığı, kendilerine dokunulmadığı ve yol boyunca yiyecek sağlandığı belirtilmiştir; "*An-hsi'ye kadar (uzanan) Wu sunların batı toprakları Hsiung-nulara yakındır. Hsiung-nular bir keresinde Yuehchih'lere saldırıp onları sindirmişti. Bunun sonucu olarak, Shan-yu'den bir itimate aleameti taşıyan bir elçi (Batı) devletlerinden birine ulaştığında yol üzerindeki (bu) devletler posta eskortları ve yiyecek sağlar ve kimse elçiye zarar vermeye ya da*

1931, 141**;** René Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 250; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59-60.

[41] Seyyid Ecel hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Derya Coşkun, "Çin'de Reformist Bir Moğol Valisi: Seyyid Ecel Şemseddin Ömer Buharî (607-678/1211-1279)", **Journal of Universal History Studies**, 7(1), 2024, ss. 30-42.

[42] İlhanlılarda maliyeye vekâlet eden birinci vezir ile mali işler ile sorumlu memurlar, Sahib-i Divan olarak adlandırılmıştır. Sahib-i Divan yani vezir, devletin maliye ve hazine bakanlığının en yetkili kişisidi olmuştur. Bkz. Özkan Dayı, "İlhanlı İdârî Teşkilatı I: Dîvânlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 69, 2021, s. 82.

[43] Rakkuş Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa 2024, s. 70.

elçiyi alı koymaya cüret etmez[44]". Bu durum payzaların Hunlarda hem itimat levhası hem de posta teşkilatı hizmetleri amacıyla var olduğuna işaret etmektedir. Payzaların Hunlar tarafından kullanılmış olduğuna ilişkin bilgilere destanlar içerisinde de yer verilmiştir. Nitekim Oğuz Kağan Destanı'nın Farsça nüshası içerisinde Oğuz Kağan'ın kazanmış olduğu ganimetleri yurduna göndermesi için 100 kağnı görevlendirdiği, kendilerine payza ve yarlıg beraberinde uçları altından yapılma ok ve yay takdim ettiği belirtilmektedir[45]. Kağnılar ellerindeki ok ve yayı göstererek halk tarafından hoş karşılanmış, kendilerine ve hayvanlarına yiyecek ve içecek ikram edilmiştir. Söz konusu hadise ok ve yay gibi alametlerin payza değerinde birer levha olduğunun da en açık göstergesi niteliğindedir[46].

Payzanın Çinlilerden Moğollara intikal ettiği görüşü oldukça dikkat çekicidir. Payza ile ilgili birinci elden kaynaklara Tang Hanedanlığı döneminde rastlanılmış olması bu savı güçlendirecek niteliktedir[47]. Bununla bağlantılı olarak payzaların ilk defa Çin topraklarındaki Tang Hanedanı devrinde kullanılmaya başlanmış olduğu da belirtilen görüşler arasındadır[48]. Payzanın Cengiz Han'a danışmanlık yapmış olan Hıtayların önerisi ile Çin ve Hıtay sisteminden etkilenilerek oluşturulmuş olduğu da başka bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır[49].

Çin'deki Han Hanedanlığı'nın sona ermesinin hemen ardından dağılma sürecine giren Çin toprakları, bir süre Wei (魏) (220-265), Shu (蜀) (221-263) ve Wu (吳) (229-280) olarak adlandırılan üç hanedan tarafından yönetilmiştir. Adı geçen hanların hâkimiyet döneminin ardından ise Batı Jin Hanedanlığı kurulmuştur. 265-316 tarihleri arasında yaklaşık elli yıl kadar

---

[44] Borbala Obrusanszky, "The Hungarian Billog and its Parallel With Paizi", **Turkbilig**, C. 7, 2004, s. 112; A. F. P. Hulseve, **China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C.- A. D. 23. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of The Former Han Dynasty**, 1. Baskı, Brill Yayınları, Leiden, 1979, s. 58; Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, s. 5-6.

[45] Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, 2. Baskı, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s. 27, 90.

[46] Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, Enderun Yayınları, İstanbul 1982, s. 27, 90**;** Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 227; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 53.

[47] Spuler, **İran Moğolları,** s. 318; Paul D. Buell, **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, Scarecrow Press, 2003, s. 209; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 53.

[48] **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 78-80; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 202-205; Alican Kirişoğlu, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 72-75; Mehmet Takî İmâmî, **İran Moğollarının Devlet Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, Ankara 1971, s.123; Klaus Sagaster, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve Tarihe Vurduğu Damga", **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 39.

[49] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 66-67.

hâkimiyetini sürdürmüş olan bu hanedanlık zamanında çok önemli bir hadise gerçekleşmediği gibi devletin askeri ve iktisadi anlamda seyretmiş olduğu siyaset aynen devam ettirilmiştir. Han, derebeyliklerin tesiri ile devlet idaresinde etkin bir rol oynayamamıştır. 317 yılında Doğu Jin Hanedanlığı'nın kurulması sonucu Batı Jin Hanedanlığı sona ermiştir. Doğu Jin Hanedanlığı (317-420) yılları arasında hüküm sürmüş, kuruluşunun hemen ardından kuzey bölgesinde mevcut olan Çin toplumları, Doğu Jin Hanedanlığı himayesine girmek amacıyla güney bölgesine göç etmişlerdir. Ancak bu hanedanlığın hâkimiyet dönemi de uzun sürmediği gibi ortadan kalkmasının hemen ardından Çin topraklarında Güney-Kuzey Hanedanlıkları dönemi başlamıştır[50]. Payza kullanımının Jin Hanedanlığı döneminde de devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Jin Hanedanlığı ile Batı Xia Krallığı zamanında etkin bir şekilde kullanılan payzalar sayesinde görevli kişiler seyahatlerini güvence altına alma ayrıcalığına sahip olmuşlardır[51].

Sui Hanedanlığı yıkılışından sonra 618 yılında kurulmuş olan Tang Hanedanlığı ise Çin'in o dönemde gerek siyasi gerek ekonomik gerekse kültürel anlamda gelişme gösterdiği bir dönemi teşkil etmektedir. Söz konusu dönem içerisinde batı bölgesinde var olan Türk toplumları ile hem kültürel hem de siyasi açıdan yoğun bir etkileşim sürecine girilmiştir. Çin'de üç yüz yılı aşkın süredir hâkimiyet kurmuş ve Çin topraklarındaki en önemli hanedanlıklardan biri olan Tang Hanedanlığı, birden fazla topluluk ve hanlık ile başta siyasi ve askeri olmak üzere birçok alanda ilişki kurmuştur. Hanedanlık içerisinde Türklerin yanı sıra yabancı birçok komşu toplulukta yer almıştır[52].

Tang Hanedanlığı zamanında payzalar yalnızca aciliyet gerektiren durumlarda imal edilerek sınırlı sayıda üretilmiştir. Buna rağmen elinde payza bulunduran kimseler posta sisteminin ayrıcalıklarından diledikleri gibi istifade edebilmişlerdir. Ancak Tang hanedanlığı

---

[50] Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe, "Prof. Dr. Bülent Okay'ın 35. Meslek Yılı Anısına", Ed. Gonca Ünal Chıang, Fatma Ecem Ceylan, Ertuğrul Ceylan, "Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xıanzhı'nın Hayatı ve Askeri Görevleri", Nuray Pamuk Öztürk, s. 136-137; Kadir Caner Doğan, Sadi Arslan, "Antik ve İmparatorluk Çin'inde Hanedanlıklar Bürokrasisi: Weberyan Bir Bakış", **Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi**, Sayı 1, 2023, s. 78-79; Varis Çakan, "Ülke Tanıtımı: Geçmişten Günümüze Çin", **Asya Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2017, s. 119-120.

[51] Şirinay Aziz, "Moğol İmparatorluğu'nda Ortak Tüccar Uygulaması ve Ortak Tüccar Uygulamasının Ming Hanedanı Döneminde Sona Erişi", **İMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, 2022, s. 58; John Man, **Xanadu**, Bantam Books, London 2010, s. 36; Francis Woodman Cleaves, "Daru(gamma)a and Gerege", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Vol. 16, No. 1, 1953, s. 256.

[52] Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı, Ed. Erman Şan, Nuray Pamuk Öztürk, "Tang Hanedanlığı Döneminde Batı Bölgesi'nde Yaşayan Türk Kavimlerinin Çin Kıyafetlerine Etkileri", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017, s. 301.

döneminde payzaya benzer levhaların *chieh* modelinde[53] olduğu da anlaşılmaktadır. Tüm bunların aksine Tang yasalarında *fu* isimli itimat alametlerine rastlanılmış olmasına rağmen payza kelimesine rastlanılmaması payzanın kullanılmış olduğuna ilişkin birtakım şüpheleri beraberinde getirmektedir. Çin topraklarında kullanılmış olan levha ve görev kimliklerinin *chiehler* biçiminde iki parçalı olması Tang Hanedanlığının kullanmış olduğu levhaların payza olmadığını göstermektedir. Aksine payza ifadesine hanedanlığın sonlarına doğru rastlanılmış olması Kitanların veya Sha-to'ların tesirinin bir sonucudur[54].

907 yılı ile 1125 yılı arasında Doğu Asya havzasında varlık gösteren Liao Hanedanlığı ise Kitanlar tarafından kurulmuştur. Hanedanlığa hâkimiyet süresi boyunca sekiz hükümdar başkanlık etmiştir. Kurulmuş olduğu coğrafya Kuzey Çin topraklarını içine aldığından Çin topraklarındaki hanedanlıklardan birisi olmuştur. Çin topraklarında kurulmuş olmasına rağmen Çin kökenli olmayan hanedanlıklar arasındadır. Liao Hanedanlığı esas itibariyle Tang Hanedanlığının yıkılışının ardından kurulmuştur. Türk ve Uygurların hâkim olduğu bölgelere yakın bir konumda kurulmuş olduğundan özellikle Kansu Uygurların kendisine bağlanmaları ve hanedanlık içerisinde karışıklığa sebebiyet vererek yıkılışa etki etmeleri sonucu Uygurların mirasçıları durumuna düşmüşlerdir[55].

Song Hanedanlığı'na bakıldığında Zhou Hanedanı[56] generali Zhou Kuangyin tarafından 960 yılında kurulmuş bir hanedanlıktır. Güney ve Kuzey Song Hanedanı adıyla hâkimiyetini devam ettirmiştir. 1125 yılında Jin Hanedanlığı Liao Hanedanlığını yok ettikten hemen sonra 1127'de Song Hanedanlığına yönelmiş ve başkenti ele geçirerek Kuzey Song Hanedanlığı'na son vermiştir. Song Hanedanına mensup olan Zhao Gou, imparator olarak hanedanlığın başına geçerek Güney Song Hanedanlığını kurmuş ise de hanedanlık 1279 yılında Kubilay Han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Payzaların Song Hanedanı döneminde de kullanılmış olduğu bilinmektedir[57]. Payzalar Kitan Hanedanlığı döneminde de kullanılmıştır. Kitan Hanedanlığı

[53] Çin'de posta teşkilatında kullanılan payza modelidir. Bkz. Coşkun, " Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 54.

[54] İsenbike Togan, **Çin Kaynaklarında Türkler, Eski Tang Tarihi (Chiu T'ang-shu 194a)**, Türkler Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri), Türk Tarih Kurumu, 2006, s. 20; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 54.

[55] Sena Kılıçkaya, **Kitan Liao Devleti'nde Toplumsal ve İdari Yapı**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2023, s. 10-11.

[56] Chou Hanedanı veya Zhou Hanedanı Çin Tarihinde MÖ 1122'den MÖ 256 yılına kadar hüküm süren kraliyet hanedanıdır. Çin tarihindeki Chou Hanedanı diğer tüm hanedanlardan daha uzun süre hüküm sürmüştür. Bkz. Kadir Caner Doğan, Sadi Arslan, "Antik ve İmparatorluk Çin'inde Hanedanlıklar Bürokrasisi: Weberyan Bir Bakış", **Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi**, Sayı 4, 2023, s. 74.

[57] Kadir Caner Doğan, Sadi Arslan, "Antik ve İmparatorluk Çin'inde Hanedanlıklar Bürokrasisi: Weberyan Bir Bakış", s. 81-82; Çakan, "Ülke Tanıtımı: Geçmişten Günümüze Çin", s. 122.

Liao Nehri ile Modern Şire Müren bölgesinde var olan yarı göçebe Proto-Moğol kökenli bir kavim tarafından kurulmuştur. Mukan Han'ın hâkimiyeti yıllarında Göktürk Devleti'nin egemenliğini kabul ederek "*irkin*" olarak adlandırılmış olan bir han tarafından yönetilmişlerdir. Göktürk Devleti dağılma sürecine girdiğinde ise Tang Hanedanlığının idaresini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Kapgan Han zamanına gelindiğinde tekrar Göktürk Devletine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Ancak bu bağlılık uzun sürmemiş 765 yılı sonrası Uygurların egemenliğine girmişlerdir. Uygurlar sayesinde devletleşme sürecine girmiş, X. yüzyılda ise Yelü reisi Abaoji'nin 907 yılında han olması sonucu Kitan Devleti kurulmuştur. Hanedanlık, kaynaklarda Çin'in bir kısmına hâkim olmuş ilk hanedan şeklinde ifade edilmiştir. Çinlilerin yanı sıra farklı etnik gruplara mensup insanları da bünyesinde barındırmış Kuzeydoğu Asya topraklarını iki yüz yıl süresince egemenliği altında tutarak Çin tarihi adına oldukça önemli bir mirasa ev sahipliği yapmıştır[58]. Kitanların payza benzeri levhalar kullanmış oldukları kaynaklarda belirtilmektedir. Moğolların kullanmış oldukları payzaların ön yüzünde Uygur, Çin ve Moğol alfabesi kullanılarak oluşturulmuş ifadeler bulunduğu gibi söz konusu payzaların Kitanlar dâhil Çin toplumundan etkilenilerek imal edilmiş olduğu da belirtilmektedir. Moğollar tarafından kullanılmış olan payzaların üzerinde Kitan harflerini içeren yazıtlara rastlanılmış olması Moğollar üzerinde Kitanların tesiri bulunduğu görüşünü destekler niteliktedir.[59]. Buna göre payzalar Kitanlar ile birlikte kendine özgü bir yapı kazanmış ve Moğol payzaları için örnek teşkil etmiştir[60]. Ancak Moğolların kullanmış olduğu payzaların Sha-to veya Kitan zamanlarında farklılaşarak özgün bir biçim kazanıp Çinlilerden Moğollara intikal etmiş olduğu görüşü bu noktada daha ağır basmaktadır[61].

5. KULLANIM AMAÇLARINA GÖRE PAYZALAR

[58] Murat Serdar, Sedat Sayın, "Kitan İmparatorluğu'nda Güçlü Bir Kadın: İmparatoriçe Yingtian", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2024, s. 13-15.

[59] Baohai Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", **Zentralasiatische Studien (des Seminars für Sprach – und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn)**, no. 31, 2001, s. 42-45; Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, s. 41-42; Morgan, **The Mongols**, s. 94.

[60] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 53; Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism**, University of California Press, 1987, s. 237-276.

[61] Flavius Philostratus, **The Life of Apollonius of Tyana**, çev. F. C. Conybeare, 1-2, William Heinemann Ltd Publishers, Londra 1912, s. V-IX**;** Osmond De Beauvoir Priaulx, **The Indian Travels of Apollonius of Tyana and The Indian Embassies to Rome from the Reign of Augustus to the Death of Justinian**, Quaritch, London 1873, s. 1-2; George Robert Stow Mead, **Apollonius of Tyana The Philosopher- Reformer of the First Century A.D.**, London Theosophical Publishing Society, London 1901, s. 28-29, 53-54.

Moğollarda kullanımına önem verilen payzalar kullanım amaçları çerçevesinde farklılıklar arz etmektedir. Kimi zaman haberleşme amacı taşırken kimi zaman da resmi işlerin hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlamaya yönelik kullanılmıştır. Bu anlamda kozmopolit bir kullanım ağına sahip olan payzaların öncelikli amacı devlet işlerinin istikrar içerisinde zamanlı bir şekilde yürümesini hızlandırmaktır.

5.1 RESMİ YAZIŞMALARDA KULLANIMI

Payzaların resmi amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Bu payzalar esas itibariyle resmi görevler amacıyla kullanılmaktadır. Askerler ile kumandanların kullanmış olduğu bu payzalarda, Myriarchlar, Chiliarchlar ve Centurionlar çeşitli gruplarda ele alınmıştır. Bunlar üst, orta ve alt şeklinde sınıflandırılmıştır. Verilen payzaların takdiminde esas itibariyle statü dikkate alınmıştır. Myriarch'lar, altın kullanılarak imal edilmiş çömelmiş vaziyette bulunan kaplan betimlemesine sahip payzaları elinde bulundurmakta idiler. Bu payzaların yüzeyinde birden fazla parıltılı inciler yer almaktaydı. Chiliarch'lara ise sıradan altından yapılma bir payza takdim edilmiştir. Gümüşten yapılma bir payza ise Centurionlar'a verilmiştir[62]. Subaylar ise derece ve statülerine göre farklı şekil ve büyüklükte payzalara sahip olmuştur. Buna göre üçüncü dereceden bir subaya kaplan betimlemeli payza verilirken, dört ve beşinci derecede olan bir subaya altından imal edilmiş düz bir payza takdim edilmiştir. Altı ve yedinci derecede olan bir diğer subaya ise gümüşten imal edilmiş düz şekilli payza takdim edilmiştir[63].

Tablo 1.1 Askeri birimde yer alan görevlilere verilen payzalar ile imalatında kullanılan maddeleri gösterir tablo.

PAYZA ALAN GÖREVLİ	HAMMADDESİ	KULLANILAN FİGÜR
Myriarch	Altın	Çömelmiş vaziyette kaplan betimlemesi
Chiliarch	Altın	-
Centurion	Gümüş	-
Üçüncü Dereceden Subaylar	Altın	Kaplan betimlemesi

[62] Yuanshi 元史, s. 98:2507-2508; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.
[63] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.

Dört ve Beşinci Dereceden Subaylar	Altın	Düz şekilli
Altı ve Yedinci Dereceden Subaylar	Gümüş	Düz şekilli

5.2 HABERLEŞME AMAÇLI KULLANIMI

Moğollar tarafından kullanılan payzalar veriliş amaçları bakımından üç çeşit olarak kaydedilmektedir. Buna göre ilki, posta amacıyla kullanılan ve posta teşkilatında görevli bulunan memurlara haberleşmeyi sağlamak amacıyla takdim edilen payzalardır. Bu payzalar, *"Chengyi Paizi (hükümetin hizmet sonrası ağı olan Yam kullanımına izin veren tablet)"* olarak bilinmektedir. Söz konusu payzaya sahip kimseler diledikleri gibi seyahat gerçekleştirme imtiyazına sahip olduğu gibi at ya da erzak da talep edebilmekteydi. Aciliyet gerektiren askeri durumlarda *Jinzi Yuanfu* olarak adlandırılan altın yazıtlı yuvarlak payzalar kullanılmıştır. Bunlardan gümüş yazıtlı olanlar ise iyi bir şekilde muhafaza edildiği gibi sürekli olarak kontrole tabi tutulmuştur. Adı geçen payzaların Yuan Hanedanlığı zamanında kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Üzerlerinde yer alan süslemelerin ise *Haiqing* (şahin)'den ziyade *Phags-pa* yazısı kullanılarak yapılmış olduğu belirtilmektedir. Moğol toplumu, üzerinde şahin resmedilmiş payzaları, kaplan başının resmedilmiş olduğu posta amacıyla kullanılan payzalardan sonra kullanmaya başlamışlardır. Buna göre birinci sınıf görevlilere "*kaplanların dövüşü*" şeklinde isimlendirilen, karşı karşıya konumlandırılmış kaplan figürlü payzalar takdim edilmiştir. Adı geçen bu payzaların ön yüzünde Çince olarak, "*Bağışlanmış İmparatorluk fermanı. Bu tabletin taşıyıcısı kendi takdirine göre hareket etmelidir."* ibaresi yer almıştır[64]. Kaplan figürlü payzaların yanı sıra üzerinde; "*Çingis'in İmparatorluk fermanı Bağışlanmış cennet. Acil tarafından"*[65] ibaresinin bulunduğu altından ve gümüşten imal edilmiş düz payzalarda Moğollar tarafından kullanılmıştır[66].

Haber taşıyan kimselere önemli görevlerde altın yaldızlı ve yuvarlak biçimli payzalar takdim edilmiştir. Ancak daha az önemli olan ufak görevlendirmelerde "*kraliyet mührü*" olarak geçen kararnameler yeterli olmuştur. Yalnızca aciliyet gerektiren askeri görevlerde prenslere

[64] Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 38-41; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.

[65] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.

[66] P. Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft 13. und 14. Jahrhundert**, Gottinger asiatische Forschungen, Otto Harrossowitz I, Wiesbaden, 1954, s. 33, 64; D. M. Farquar, **The Goverment of China under Mongol rule**, Steiner Stutgart, 1990, s. 218-220; Hosung Shim, "Yam", **The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia, The First Emperor of China**, ed. Timothy May Abc-Clio, 2017, s. 110; **Moğolların Gizli Tarihcesi**, çev. M. Levent Kaya, Kabalcı, 2011, s. 249.

gümüş yaldızlı yuvarlak biçimli payzalar verilmiştir. Aciliyet gerektirmeyen durumlarda kraliyet mührünün yer aldığı fermanlar takdim edilmiştir[67]. Moğol posta sisteminden istifade etmek isteyen bir kimsenin genel kabule göre sadece bir payzaya ve kaleme alınmış bir izin belgesine sahip olması yeterliydi. Her kim payzaya sahip olmuşsa ismi payzanın ön yüzüne yazılırdı. Payzaların yüzeyinde esas itibariyle şu şekilde bir ibare bulunmaktaydı; "*Ulu Tanrı emri ve lûtfiyle bu devleti bize verdi. Bu levhada yazılı olan emre muhalif olanlar mahvolsunlar*." Payzalar yalnızca devlet idaresinde görevli kimselere değil aynı zamanda habercilere de takdim edilmiştir. Verilen payzalar haber taşıyan kimselerin hızlıca haber taşımasına fayda sağladığı gibi hususi durumlarda tebaadan yardım istenmesini de garanti etmiştir. Mesela Haçlılar, Mengü Han'a barış maksadıyla elçi gönderdiğinde, Theodolus'a haçlılara gönderilecek elçilik heyetini karşılayıp karşılamayacağı sorulmuştur. Theodolus ise bu soruya olumlu yanıt vermiştir. Mengü Han, oldukça sert imal edilmiş bir yay ve gümüşten yapılma üst kısımlarında delikler konumlandırılmış iki adet ok yaptırmış, bu yolla oklar fırlatıldığında düdük sesi gibi ıslık çalınması sağlanmıştır. Mengü Han, Theodolus beraberinde göndermeyi düşündüğü Moğol elçisine şu emirleri vermiştir: "*Fransızların kralına gideceksin, bu adam sana refakat edecek ve krala benim adıma bu hediyeleri sunacaksın. Eğer bizimle barış yapmak istiyorsa, bir yandan onunkine kadar olan toprakları Sarakenlerden alacağız, öte yandan, batıya doğru geri kalan toprakları ona bahşedeceğiz. Eğer istemiyorsa, yayı ve okları bize geri getireceksin ve ona bunun gibi yaylarla çok uzağa attığımızı ve çok sert vurduğumuzu söyleyeceksin"* ardından Theodolus ve beraberindekilerin yola koyulmasını istemiştir. Mengü Han kendilerine altından imal edilmiş bir payza da vermiştir. Payzanın yüzeyinde Han'ın emirleri yazılıdır. Sahibi istediği gibi emir verebilir, kendisinin emirleri kayıtsız şartsız kabul edilirdi. Moğol topraklarında tacirlerde sahip oldukları payzalar ile hem ticaret hem de haberleşme amacıyla posta atları ile posta istasyonlarını kullanabilme ayrıcalığına sahip olmuştur. Siyasi ilişkilerin devamlılığında ya da komşu devlet veya hanlıklar ile ilgili bilgiler edinilmek istendiğinde tüccar kimseler kimi zaman kendi istekleri üzerine kimi zaman ise siyasi gücün dayatması ile bu görevleri gerçekleştirmişlerdir. Ellerinde bulunan payzalar sayesinde güvenli seyahat ve geçiş ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Sahip oldukları payzalar ve payzaların sunmuş olduğu ayrıcalıklar tebaayı yer yer zor duruma da düşürebilmiştir. Zira bu durumdan faydalanarak payzaları kötü amaçlar için kullananlar da olmuştur. Bu durumu önlemek amacıyla Mengü Han payzaları tacirlerden alıkoymuş ayrıca posta atları ile posta istasyonlarını

[67] Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 38-41; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.

kullanımlarına da yasaklamalar getirmiştir. Hatta payza uygulamasının tamamen ortadan kaldırılmasını da talep etmiş, bitigçi Emir Îmadü'l-Mülk'ü bu anlamda görevlendirdiği gibi yine bitikçi olan Emir Fahrü'l-Mülk'e de tüccarlara payza takdim edilmemesini emretmiştir[68].

5.3 OLAĞANÜSTÜ HAL DURUMLARINDA KULLANIMI

Devriye amacıyla gezmekte olan nöbetçiler ile gece bekçilerine de payzalar takdim edilmiştir[69]. Bu kimseler görevlerinin bitiminin hemen ardından payzaları geri vermek mecburiyetinde idiler. Moğollarda 1264 yılı süresince sokağa çıkma yasağına ilişkin işlemler okçu ve askerler tarafından idare edilmiştir. Bu kimselere verilen payzalar ağırlıklı olarak bakırdan imal edilmiştir. Payzalar üzerinde belirtilen seri numaralarının belirlenmesi, devletin değil yerel yönetimin sorumluluğunda olmuştur. Sokağa çıkma yasağı amacıyla verilen bir payzanın ön yüzünde; "*İlk Geng'in üç Dian'ında zili durdurun ve insanların hareket etmesini yasaklayın. Beşinci Geng'in üçüncü Dian'ında zili çalarak insanların yürümesine izin verin. Bu kurala aykırı hareket eden 27 kez dövülür. Kişi dayak yemek yerine ödeme yapabilir. Acil resmî bir görevi yerine getirenlerin, ailesi hastalık ölüm ve doğumla karşılaşanların geceleri hareket etmesine izin verilir. Sokağa çıkma yasağına aykırı hareket edenler tutuklanma durumunda direnen ya da gece devriye memurunu yaralayanlar 107 kez darp edilecektir."* ibaresi yer almıştır[70].

[68] Ekrem Kalan, "Geç Orta çağ'da İpek Yolunda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 5(12), 2017, s. 95.
[69] Woodman Cleaves, "Daruta and Gerege", **HJAS 16**, 1953, s. 71-72; Spuler, **İran Moğolları,** s. 319-320; Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 46; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 58.
[70] Yuanshi 元史, s. 85: 2149; Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 44; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 60.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARIN KURULUŞ SÜRECİ VE CENGİZOĞULLARI DÖNEMLERİNDE PAYZA VE KULLANIMI

1. MOĞOLLARIN KURULUŞ SÜRECİNDE PAYZA VE KULLANIMI

1.1 CENGİZ HAN DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI

Moğollarda Payza kullanımı Cengiz Han dönemiyle başlamaktadır. Cengiz Han'ın elçilerinden olan Liu Zhunglu, Tao'ya[71] mensup keşiş Changchun K'yi davet etmek maksadıyla Orta Asya'dan ayrıldığı zaman yanında altından yapılma bir payza bulundurmuştur[72]. Cengiz Han döneminde payzaların kullanımına yönelik bir problem meydana gelmemiştir. Cengiz Han döneminde Moğol toprakları bir hayli genişlediği gibi devletin topraklarına birçok bölge dâhil edilmiş, Cengiz Han'ın vermiş olduğu emirler ile görevlendirmeler bu bölgelere üzerinde payza bulundurmuş olan görevliler aracılığıyla ulaştırılmıştır[73]. Öte yandan Cengiz Han'ın hâkimiyet döneminde gerek ticari gerekse ülkenin ulaşımı açısından önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Devletin topraklarına yeni yerler eklendiği gibi bilgiye ulaşma noktasında da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Cengiz Han'ın bizzat görevlendirmiş olduğu, verdiği talimatları kendisine iletmekle sorumlu haberci iletilecek haberleri hanın kendisine takdim ettiği "*payza*" aracılığıyla yerine getirmiştir[74].

1221-1224 yılında Cengiz Han ile görüşmek maksadıyla Moğol topraklarına seyahat gerçekleştiren Çinli seyyah Ch'ang-Ch, Cengiz Han'ın kendisini karşılaması için Liu Wen

---

[71] Çin kökenli dinî-felsefî sistem. Bkz. Ali İhsan Yitik, "Taoculuk", c. 40, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 10-12.

[72] A. Waley, Ch'ang-Ch'un, The Travels of an Alchemist, Roudledge & Kegan Paul, Reprint London, 1931, s. 48; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 169; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 56.

[73] Gülşah Hasgüçmen, **Taoist Keşiş Ch'ang Ch'un'un Seyahatnamesine Göre XIII. Yüzyılda Türkistan**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019, s. 89, 90, 91; Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2000, s. 121; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei-lu ve Hei Ta shi lu**, s. 79.

[74] Hollyn Conant, "Cengiz Han'ın Muharebe Ağı", **Askeri Tarih Bülteni,** Çev. İrfan Paksoy, XX, S:39, 190–192, 1995; D'Ohsson, **Moğol Tarihi, s.**160; Esra Konuksever, **Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 75; Hollyn Conant, "Cengiz Han'ın Muharebe Ağı", **Askeri Tarih Bülteni,** Çev. İrfan Paksoy, XX, S:39, 190–192, 1995; D'Ohsson, **Moğol Tarihi, s.** 160.

isimli bir elçiyi gönderdiğini, bu elçinin kaplan kafası deseninden yapılma altın bir payza taşıdığını belirtmektedir. Cengiz Han, Jin hanedanlığını ele geçirmesinin ardından payza tablet uygulamasını benimsemiştir ve Moğolların kullanmış olduğu payza tabletleri Jin Hanedanlığının kullanmış olduğu payza tabletlerini aynen kopyalamıştır. Cengiz Han döneminde kullanılmış olan payzalar payzayı elinden bulunduran kimsenin kemerine takılmak suretiyle kullanılmış ve rütbelere göre ayrıştırılmıştır. Bu rütbeler sırasıyla "*altın yaldızlı gümüş, tahta, gümüş* ve *altın kaplan"*[75] biçiminde sınıflandırılmıştır. Bunlar arasında gümüş ile altından imal edilmiş payzalar dikdörtgen biçiminde, uç kısımları yuvarlak olacak şekilde imal edilmiştir. Kaplan başlı olarak imal edilmiş olanlar ise kaplan başı biçiminde, yuvarlak ve üzerinde bir yüzük konumlanmış şekilde olmuştur. Çin'deki bir boy olan As Boyu'nun[76] reisi Hanggus, Cengiz Han döneminde Han'ın huzuruna çıkarak ona tabiiyetini bildirmiştir. Cengiz Han tarafından kendisine altından yapılma bir payza takdim edilmiş ve boyun tümen başı makamına getirilmiştir[77]. Cengiz Han, Moğol halkını ondalık birimde ayrıştırarak, *arban* (on), *jaun* (yüz) ve *mingan* (bin) olmak üzere 3 şekilde gruplandırmıştır. Her bir grubun başına ise bir yönetici atamıştır. Buna göre üç grubun başkanı da Cengiz Han'ın emri üzerine tayin edilerek kendilerine payza takdim edilmiştir[78].

2. MOĞOL ULUSU DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI

Haberleşme amacıyla devlet bünyesinde görev almış tüccar, elçi ve casusları kullanan Moğollar, haber alışverişini geliştirerek bu anlamda kendilerini kanıtlamışlardır. "*Yam*" olarak nitelendirdikleri istihbarat ağı ile haber alışverişi hızlandırdıkları gibi bu sistemi ele geçirdikleri her yörede hâkim kılmışlardır. Devlet için bir hayli önemli görünen haberlerin aktarımında elçiler görevlendirilerek kendilerine, seyahatlerini güvence altına almak adına "*Payza*" isimli

[75] İbrahim Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-680/1265-1282)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Muğla 2021, s. 212-213; Gözde Kılıç, **Ögedey Kaan Devri Moğol İmparatorluğu'nda İdari ve Mali Reformlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 77; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 433.

[76] DİPNOOTTT EKLE

[77] Çelikbilek, **Çingiz-Nâmelere Göre Mogol Toplum Yapısı**, s. 494; **The History of the Word-Conqueror by 'Ala-ad-Dīn Juvaini**, Vol. I, Trans. John Andrew Boyle, Harvard University Press, Cambridge 1958, s. 295; Chi-Huei Huang, **T'ang Devrinde Tibetlilerin Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul 1971, s. 331.

[78] Seyf b. Muhammed Seyfî Herevî, **Pîrâste-i Târîhnâme-i Herât**, tsh. Muhammed Âsif Fikret, 1381 hş. s. 41; Ali Ekber Dehkhodâ, "Payze", **Lugatnâme-i Dehkhodâ**, Haz. Muhammed Mu'în-Seyyid Ca'fer Şehîdî, IV, Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, 1373hş, s. 4625.

künyeler takdim edilmiştir. Bu sayede güvenli bir seyahat gerçekleştirmelerine olanak sağlanmıştır[79]. Moğollar tarafından kullanılmış payzaların ana maddesinin *ağaç, gümüş, demir* ve *altın* olduğu ve bunların kullanımının payza verilecek kişinin statüsüne göre değişkenlik gösterdiği belirtilmektedir[80]. Yaygın görüşe göre "*hanların resmi beratları*" yerine de geçen payzalar Moğollar tarafından Çin'den ithal edilmiştir. Buna göre Cengiz Han Çin'e düzenlemiş olduğu sefer sırasında payzaları görmüş, Ögeday zamanına gelindiğinde ise haberleşme amacıyla kurulmuş olan Yam Sistemine bağlı bir uygulama olarak kullanılmasını kararlaştırmıştır. Payzaların işlevsel olarak yararlarının farkına varıldıktan sonra bu uygulama benimsenerek tüm Moğol topraklarında kullanılmaya başlanmıştır[81]. *"Hükümdar isimlerinin yazılı bir şekilde belirtildiği altın ya da gümüş tabletlere verilen isim"* olarakta ifade edebileceğimiz payzaların Moğol Devletinin başlangıcından itibaren kullanılmış olduğu bilinmektedir[82]. Çinli yazar Shao Hung, Moğol Devlet'inden söz ederken 1221 yılında payzaların Moğol topraklarında oldukça etkin bir şekilde kullanılmış olduğundan bahsetmektedir. Shao Hung, Moğol toplumunun geçmişte bir yazıya sahip olmadıklarını bu nedenle gönderilen elçilik heyetlerine yalnızca bir işaret yoluyla isteklerini belirtmiş olduklarını ifade etmektedir. Türkçe çevirisi "*Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han'ın emridir: Her işi çözün!*", "*Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han'ın emridir: Acil!*" yazılı muhtelif payzalar kullanmış olduklarını belirtmektedir[83].

---

[79] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55; Yavuz Delibalta, "Moğollarda İstihbarat Faaliyetleri", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, no. 25, 2021, s. 10-11; Ögeday'ın Erzurum'dan Karakurum'a giden Ömer Kazvinî isimli bir tüccara Alaeddin Keykubad hakkında bilgi edinmek amacıyla sorular sorması, ona bir altın iki tane de gümüş olmak üzere payza vermesi ile Körgöz'e takdim etmiş olduğu payza bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bkz. Mîrhand, **Târîh-i Ravzatü's-Safâ I-XI**, İntişârât-i Pîruz, 1339, s. 187; Abbâs İkbâl Âştiyânî, **Târîh-i Moğul ve Evâyil-i Eyyâm-i Tîmurî**, İntişârât-i Nâmek, 1374 hş. s. 168-169; James Chambers, **The Devil's Horsemen**, **The Mongol Invasion of Europe**, Book Club Associates, 1979, s. 61-62; Oktay Berber, "13. Yüzyılda Moğolların Diplomasi Anlayışı Üzerine Bazı Notlar", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** no. 2, 2018, s. 8.

[80] A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 81; Robert Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, Çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, 1996, s. 46; H. Ahmet Özdemir, **Moğol İstilası Cengiz ve Hülagü Dönemleri**, İz Yayınları, 2005, s. 223; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55.

[81] Şebânkâre'î, **Mecma'u'l-Ensâb**, s. 185; Dehhodâ, **Lûgatnâme-i Dehhodâ**, s. 5413; İmâmî, **İran Moğollarının Devlet Teşkilatı**, s.123; Kirişoğlu, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, s. 72-75; **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu**, s. 78-80; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-205.

[82] Gülşen Deniz Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 35-36; Mehmet Kanar, Farsça Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul 2008, s. 336; Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 2012, s. 37-38.

[83] Shao Hung, **Meng Ta Pei Lu**, Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danu, İstanbul 2012, s. 50, 78-79; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi,** s. 212-213; Muhammed Ali Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde**

Tüm Moğol hanları hususi olarak payza çıkarabilme hakkına sahip olduğu gibi payzaların üzerine takdim edilen kimsenin yani sahibine verilen görevlerin neler olduğu yazılmış ancak yer yer hanların isimlerine de yer verilmiştir. Bunun sebebi verilmiş olan payzaların takibinin kolaylaştırılmak istenmiş olmasıdır[84]. Aynı durum Çin'de de gerçekleşmiştir. 1290 yılında Çin'de yapılan nüfus sayımında, prensler eyalet valileri olarak seçildiği gibi eyaletlerin her birine tümenler ve tümen kumandanları atanmıştır. Vergiler ise genel itibariyle kumandanlardan alınmıştır. Kumandanlar beraberlerinde vergi meselelerinden sorumlu dört vergi memuru ile hareket etmişlerdir[85]. Köşe kısımları yuvarlak, bütünü itibariyle de dörtgen biçiminde tasarlanmış bir tablet özelliği taşıyan payzaların, yukarı şeritlerinde şişkinleştirilerek oluşturulmuş bir delik bulunmaktadır[86]. Bunun payzaların boyuna asılmasını kolaylaştırmak suretiyle kullanıldığı görüşü hâkimdir[87]. Kaynakların belirttiğine göre payza, uzunluğu hemen hemen 7 cm civarında olan, uç kısmında boyuna asılmasını kolaylaştıracak bir zincirin kullanılabilmesi amacıyla delik konumlandırılmış bir tablettir[88]. Bu tabletlerin ön ve arka yüzeylerinde "*Phags-pa"* yazısı ile kaleme alınmış yazıların yanı sıra Uygur harfleri kullanılarak kaleme alınmış muhtelif metinlere de rastlanılmıştır. Moğollarda askerler için tek gelir, savaş sonrası toplanılan ganimetler olmuştur ancak bu durum savaşın kazanılması sonucu gerçekleşmiştir. Şayet ordu savaşı kazanmışsa askerlere altın, at ya da çeşitli kıymetli

Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2020, s. 241-242.

[84] Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 141; Cihad Cihan, **Sosyal ve İdari Açıdan Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2000, s. 65.

[85]Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğûl**, s. 78-79**;** Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s. 105**;** Ali Ekber Dehkhodâ, **Payze,** c. IV, Tahran: Lugatnâme-i Dehkhodâ, 1373 hş. s. 4625; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 433; Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, s. 71-72; Özkan Dayı,"Câmiü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 55, 2015, s. 243-244; Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, s. 46.

[86] Hemedânî, **Câmi'u't-Tevârîh**, s. 856; Şebânkâre'î, **Mecma'u'l-Ensâb**, s. 185; Emîn, **Ferheng-î İstilâhât-i Divânî-yi Dovrân-i Mogûl**, s. 78-80; Dehhodâ, **Lûgatnâme-i Dehhodâ**, s. 5413; Kirişoğlu, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, s. 72-75.

[87] Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Trc. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 119; Muhammed Said Güler, **Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 147-148; Mehmet Yurt, **İlhanlılarda Yerli Yönetim Sınıfının Yeri: Cüveyni Ailesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022, s. 77-78-79.

[88] Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 172-173; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 318; Payzaların uzunluğunun 50 cm olduğu bilgisine de isabet edilmektedir Bkz: Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 149-150; Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, s. 46; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206.

kumaşların yanında gümüşten imal edilmiş payzalarda verilmiştir[89]. Gerek payzalar gerekse yarlıglar Moğol edebiyatında da kendine yer bulmuş ve zikredilmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıl şairi Nezârî-yi Kuhistânî ile Pûr Behâ kaleme aldıkları şiirlerde payza ve yarlıg ifadelerine sıkça yer vermişlerdir. "*Elçi geldi ve hanın hil'atını getirdi; Gazan'ın yarlıg, payize ve hükmünü getirdi*." *Ey sahib olan! Türk, Moğol, Tâzî (Arap), Rumî ve Berberî senin yarlık hükmünün altında mevcuttur*[90]. Söz konusu ifadeler Moğollar tarafından kullanılmış olan kavramların Fars diline de tesir ettiğini ve İran sahasında da kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Payzalar farklı şekiller ve ebatlarda yapılmış olduğundan şekilleri hakkında net bir bilgi vermek mümkün görünmemektedir. Zira bazı payzaların yüzeyinde çeşitli harfler kullanılarak oluşturulmuş metinler yer aldığı gibi üzerinde hayvan veya doğa tasvirleri resmedilmiş payzalar da bulunmaktadır. Esas itibariyle imalatında kullanılan hammadde, yüzeyine kazınmış tasvirler ve yazılar ile net bir özelliği ve biçimi bulunmayan payzalar, şekil itibariyle avuç içini kapsayacak büyüklüktedir. En kıymetli payzanın üzerinde aslan başının resmedildiği bilinmektedir[91]. Moğolca yazılmış yazıları da barındıran bu tabletlerin üzerine çoğunlukla Moğol hanlarının isimleri yazılmıştır. Bu durum sahibi olunan ve boynuna asmak suretiyle payzayı taşıyan kimsenin hükümdar tarafından görevlendirilmiş olduğuna işaret etmektedir[92]. Seyahat gerçekleştirilecek olan yere göre *altın*, *gümüş*, *demir*, *bronz, tahta, tunç* gibi değişik mamullerden imal edilen, esasında elinde bulunduran kişinin mertebesine göre malzemesi biçimlenen payzalar genel itibariyle iki şekilde sınıflandırılmıştır. Buna göre ilki altın, gümüş, bronz, bakır ve tahta kullanılarak imal edilmiş payzalar iken, ikinci grup payzalar, 37,9 cm uzunluğunda tanrı ve hükümdar isimlerinin kazındığı aslan başlı payzalardır ki bu payzalara

[89] **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Semih Rifat (Ed.), 1. Baskı, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2006, s. 38-39; Igor de Rachewiltz, "Two Recently Published P'ai-tzu Discovered in China", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,** 36 (1-2), 1982, s. 413-417; Yavuz Delibalta, **XIII. Yüzyılda Moğol Ordularının Harp Taktikleri**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2022, s. 50-51; Peng Da Ya ve Xiu Ting, "Hei Ta shi lu", **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları**, çev. Ankhbayar Danuu, hzl. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 133.

[90] Cemâleddîn Hüseyn b. Fahreddîn Hasan Încû-yi Şîrâzî, **Ferheng-i Cihângîrî**, (Tsh. Rahîm Afîfî), Dânişgâh-i Meşhed Müessese-i Çâp ve İntişârât, 1351 hş. 248; Mehrî Bâkirî, "Tovzîh-i Berhî Ez Lugat ve Istılâhât-i Mogûlî der Zebân ve Edebiyât-i Fârsî", **Pejûheşhâ-yi Felsefî**, Dânişgâh-i Edebiyât-i Ulûm-i İnsânî Tebrîz, 1380 hş. 171, 48; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl**, s. 203**.**

[91] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 13; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 57.

[92]Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî,** s. 119; Adam J. Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge 2007, s. 142-143; Güler, **Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı**, s. 147-148; Yurt, **İlhanlılarda Yerli Yönetim Sınıfının Yeri: Cüveyni Ailesi Örneği**, s. 77-79; Demirer, **Ortaçağ'da Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, s. 61-62; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 318-319; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206.

genel itibariyle "*Payze-i Serşîr*[93]" denilmiştir. Adı geçen bu payzalar oldukça önemli görülmüştür[94].

Mertebesi düşük olan kimselere veya çok önemli görülmeyen bir haberciye verilen payza çoğunlukla tahtadan imal edilirken, daha önemli görülen kişilere verilen payzalar *altın* ya da *gümüş*ten imal edilmiştir[95]. Payzaların ağırlıklı olarak altın ya da gümüş gibi madenler kullanılarak imal edilmesinin altında yatan en büyük etken kâğıt ya da deri gibi mamuller üzerine yazılmış olan metinlerin yanarak ya da yırtılarak zarar görmesinin önüne geçerek emir ve buyrukların altın ya da gümüş gibi madenlerin yüzeyine yazılarak korunması düşüncesi olmuştur[96]. Bu anlamda Men-Hun'un payzalar hakkında vermiş olduğu bilgiler oldukça önemlidir. Altından yapılma payzaların üzerinde mücadele eden kaplan tasvir ve betimlemelerine yer verildiğini, altından ve gümüşten yapılma payzaların da mevcut olduğunu ifade etmektedir. Bu payzaların üzerindeki yazılara göre elinde payza bulunduran kimseler verilen emirleri tanrı adına yerine getirmelidir[97].

Oldukça önemli görülen payzaların bilhassa altın olanı, sahibine birçok emri verebilme ayrıcalığını sunduğu gibi talep ettiği birçok şeyin yerine getirilmesi imtiyazını da sağlamıştır. Bu payzaların üzerinde karşılıklı konumlandırılan iki kaplanın motiflendirildiği ve bu payzanın ağırlıklı olarak birinci derecede bulunan vezirler tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Adı geçen bu payza "*Pars Dövüşü Resimli Altın Payza*" olarakta adlandırılmıştır. Üzerinde ise "*Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han'ın emridir: her işi çözün*" ibaresi yer almıştır. Genel kullanımda olan payzaların üzerinde ise "*Tanrının takdiri ile yaratılmış Cengiz Han'ın emridir: Acil!*" yazısı bulunmaktadır. Gümüş payzalar kademe itibariyle altın payzalardan sonra

---

[93] 37,9 cm uzunluğunda, üzerinde tanrı ile hükümdar isimlerinin yer aldığı aslan başlı çomak payzalardır. Bu payzalar diğerlerine nazaran daha önemli olmakla beraber esasen "*Payze-i Şerşîr*" olarak adlandırılmıştır. Bu payzanın esas itibariyle yaşça büyük kimselere verilmiş olduğu belirtilmektedir. Bkz. Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Mogûl**, 78-79; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl**, s. 204; Marshall, **Doğu'dan Yükselen Güç Moğollar**, s. 46.

[94] Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 139; Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s. 82; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, s. 204; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 58.

[95] Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 149-150; Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, s. 46.

[96] Mustafa Danışman, **Baycu Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s. 57-58; Ayşe Melek Özyetgin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 180; Marshall, **Doğu'dan Yükselen Güç Moğollar**, s. 46; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)**, s. 315-320.

[97] Günümüzde bu eserin Cao-hun tarafından yazıldığı kabul edilmektedir. Bkz. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s. 81-83.

gelmekte üzerinde yine bu yazı yer almaktadır[98]. Adı geçen bu betimlemeler yer yer sikkelerde de yer almıştır. Nitekim Gazan Han, Olcaytu ve Ebu Said'in kendi hâkimiyet dönemlerinde basmış oldukları sikkelerde bunu görebilmek mümkündür. Selçuklu Devleti ile Altınordu Devletinde de adı geçen figürlere rastlanılmıştır. Moğollarda yalnızca kaplan kafalı altın payza ile düz gümüş ve altın payzaların var olduğu şeklinde bilgilere de kaynaklarda isabet edilmektedir. Bu payzaların üzerinde Uygur harfleri ile kaleme alınmış "*Mengü Tanrı'nın gücü ile*" şeklinde birtakım sözcüklere yer verilmiştir. *Kartal, atmaca, aslan, kaplan* gibi hayvan betimlemelerinin yanı sıra güneş ve ay gibi doğa unsurları ve kılıç gibi savaş aletleri de resmedilmiş payzaların üzerinde hanın adı ile dua ibarelerine de sıkça rastlanılmıştır[99]. Payzaların üzerinde yer alan kaplan ya da atmaca motifleri sahibinin hangi mertebede olduğuna işaret etmiştir[100]. Payzaların imalatında *altın* ve *gümüş*ün yanı sıra çoğunlukla *tahta* ya da *maden* kullanılmış, bunun yanı sıra *ağaç kabuğu, tunç, maden* ve *çomak* kullanılarak imal edilmiş payzalara da rastlanılmıştır. Özellikle çomakla yapılan türü üzerine tanrı ile hükümdarın adları işlenmiş bir aslan başı resmedilmiştir[101]. El-Ömerî, dut ağacı kabuğundan imal edilmiş bir payzanın varlığından da söz etmektedir[102]. Moğollarda payzaların yapımı işi ile özel kuyumcular ilgilenmiş, bu kimseler maddi kıymetinin yanı sıra idari açıdan da bir hayli önemli görülen payzaları imal ettikten hemen sonra hazine dairesinde muhafazasından da sorumlu tutulmuşlardır. Payzaların imalatı bilhassa hükümdara yakın olan güvenilir, dürüst bir kuyumcunun sorumluluğuna verilmiştir. Kuyumcu tarafından payzanın ön yüzüne birtakım betimlemeler kullanılarak köpek resmi işlenmiştir. Payza birine takdim edileceği vakit Gazan Han'ın önünde kuyumcu tarafından köpek ibaresi o anda damgalanmıştır. Payzaların ödüllendirme aracı olarak kullanılmış olduğu da anlaşılmaktadır, bunun örneklerine Karahanlı

---

[98] Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşâ**, s. 166, 233; Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, s. 37-38; Hung, **Meng Ta Pei Lu**, s. 78-79; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi,** s. 212-213; Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar)**, s. 284.

[99] Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşâ**, s. 166, 233; Emin, **Ferheng Islahat-ı Divanî Devran Moğul**, s. 78-82; Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî,** s. 117-118; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 172-173; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 318.

[100] Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları,** s. 241-242; Dayı, "Camiü't-Tevarih'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", s. 243; Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalvaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", s. 236; Kılıç, **Ögedey Kaan Devri Moğol İmparatorluğu'nda İdari ve Mali Reformlar**, s. 77.

[101] Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşâ**, s. 166, 233; Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî,** s. 119; El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr Fî Memâlikü'l-Emsâr**, thk. K. S. El-Caburi, III, Beyrut 2010, s. 111-112; Emin, **Ferheng Islahat-ı Divanî Devran Moğul**, s. 78-82; Gördegir, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)**, s. 173; Spuler, **İran Moğolları,** s. 318-319; Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255**, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 90; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 172-173.

[102] El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr Fî Memâlikü'l-Emsâr**, s. 111-112; Emin, **Ferheng Islahat-ı Divanî Devran Moğul**, s. 78-82; Rubruk, **Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255**, s. 90.

Devleti'nde rastlanılmaktadır[103]. Karahanlı Devlet teşkilatı bünyesinde görevlendirilen kimselere çeşitli alametlerin yanı sıra payza verilmiş ve bunun da bir hâkimiyet alameti olduğu belirtilmiştir. Nitekim Kaşgar Han'ın Hızır Bey ile yapmış olduğu konuşmada bu durum açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kaşgar Han bir konuşmasında Hızır Bey'e; "*sana hanlık vereyim, Pâyize ve Çetr ve Dûrbâş ihsan edeyim*" demiştir. Gümüş, demir ve altından imal edilmiş 3 adet payza Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir. Gümüşten imal edilmiş payzaların birinin ön yüzünde Uygur harfleriyle Moğolca bir kitabeye yer verilmiştir. Söz konusu payzanın 1845 senesinde Dnepropetrovsk'a yakın Gruşevka köyünde ele geçirilmiş olduğu belirtilmekte ve üzerinde şu cümlelere yer verildiği ifade edilmektedir: "*Ebedî Tanrının kuvveti ile Büyük kudretin himayesi ile Abdullah hanın emrini saygı ile karşılamayan her kimse (maddî) ceza görecek ve ölecektir*." Adı geçen bu payza Ermitaj Müzesi'nde muhafaza edilmektedir[104]. Müzede yer alan diğer payzaların üzerine de bu şekilde ifadelere yer verilmiştir.

Payzalar askeri rütbelerin belirtilmesi noktasında da kullanılabilmiştir. Nitekim askerler maaşlarını rütbelerine göre almakta idi. Buna göre on kişiden oluşan kumandanlara (onbaşı) gümüşten yapılma payzalar, bin askerden oluşan kumandanlara (binbaşı) yaldızlı gümüş payzalar, ordu komutanlarına altın payzalar, darugaçilere altın kaplanlı payzalar ve on bin kişiden oluşan tümen kumandanları ise altından yapılma kaplan desenli payzalar takdim edilmiştir[105].

Askeri komutanlardan yüzbaşı mertebesinde olanlara takdim edilen payzalar gümüşten imal edildiği gibi ağırlığı 20 ons'du. Adı geçen bu payzaların ön yüzünde *"Büyük Tanrı'nın kudreti ve bizim imparatorumuza olan lütfü ile Hakan'ın adı muzaffer ve muhterem olsun. Buradaki emre her kim itaat etmezse cezası ölümdür."*[106] şeklinde bir ibare yer almaktaydı. Bir generale

---

[103] Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 497; Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Mogûl**, s. 78-79**;** Tûsî, **Ferheng-i Lugât-i Edebî**, s. 108**;** Kâşânî, **Târîh-i Nigâristân**, s. 9; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr** s. 105; Yazıcızâde Ali, **Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklular Tarihi)**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca, 2009, s. 610; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206.

[104] Muhammed Emîn Edîb Tusî, **Ferheng-i Lugât-i Edebî**, s. 108; Kâşânî, **Târîh-i Nigâristân**, s. 9; Bâkirî, "Tovzîh-i Berhî Ez Lugat ve Istılâhât-i Mogulî der Zebân ve Edebiyât-i Fârsî", s. 48-49; Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğul**, s. 78-79; Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 154; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 37; Cümlede adı geçen Abdullah Han ise XIV. Yüzyıl'da Altın Ordu Devleti'nde adı geçen hanlardan birisidir. Bkz. Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar)**, s. 241-242.

[105] Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s. 81-83; Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar)**, s. 241-242; Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi, Mahmut Yalvaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", s. 236; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55-56; Dilber İlimli Usul, **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2016, s. 259;

[106] Özkan Dayı, "Câmiü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 55, 2015, s. 243-244; Murat Keleş,

verilen payzanın ağırlığı ise 50 ons'du. Bu payzaların üzerinde ise güneş, ay veya aslan gibi hayvan resimleri bulunmaktaydı[107]. Binbaşı olanlara 20 ons ağırlığında örlög, prenslere ise 50 ons ağırlığında altın payzalar takdim edilirdi. Adı geçen bu payzalar çoğunlukla okuma yazması olmayan, ordu da kolaylıkla anlaşılabilen semboller ile bezenmişti. Mesela tümenin komutanına verilecek payzalarda kaplan başı sembolü kullanılırken, örlög'a aslan, prense ise şahin sembolü kullanılmış payzalar verilmiştir[108]. Bu payzaların üzerinde Uygur alfabesi kullanılarak "*İmparatorluğumuza ihsan olunan himaye ve kudreti ilâhiyyeye istinaden Han'ın ismi takdis olunsun, ona itaat etmeyeceklerin kâffesi kahrolsun*"[109] şeklinde yazılmış bir yazı yer almıştır. Çin'de kullanılan payzalardan özellikle askeri birimin kullanmış olduğu payzalar ve posta amacıyla kullanılan payzalar arasında farklılık bulunmaktadır. Buna göre askeri birim tarafından kullanılan payzaya benzer levhalar "*fu"* olarak, posta amacıyla kullanılanlar ise "*chieh"* şeklinde isimlendirilmiştir[110].

Kronolojik anlamda ele alındığında en eski payzaların kaplan işlemeli oldukları ve Cengiz Han döneminde bu payzalara rastlanılmış olduğu belirtilmektedir. Bu payzaları 1270 yılına kadar kullanıldığı bilinen ve sadece yazılı eserlerde adı zikredilen "*haiqing pai (海青)*" adlı payzalar takip etmektedir. 1270 yılına gelindiğinde ise yalnızca Yuan Hanedanlığı döneminde kullanılmış olduğu bilinen "*ch'eng-i p'ai-tse* (乘驿牌子)" isimli payzalar kullanılmıştır. Bu

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018, s. 141-142; M. Baron D'ohsson, **Moğol Tarihi** Çev. E. Kalan-Q. Şükürov, IQ Yayınları, İstanbul 2006, s. 241.

[107] D'ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 241; Dayı, "Câmiü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", s. 243-244; Murat Keleş, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018, s. 141-142.

[108] Peng Da Ya ve Xiu Ting, "Hei Ta Shi Lu", s. 131; James Chambers, **The Devil's Horsemen**, The Mongol Invasion of Europe, Book Club Associates, London 1979, s. 54-55; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206; Delibalta, **XIII. Yüzyılda Moğol Ordularının Harp Taktikleri**, s. 72-73.

[109] Lothar Von Falkenhausen, "The E Jun Qi Metal Tallies", **Text and Ritual in Early China**, Ed. Martin Kern, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington, 2007, s. 83; Lao Kan, "The Early Use of The Tally in China", **Ancient China: Studies in Early Civilization**, Ed. Davit T. Roy ve Tsuen-hsuin Tsien, 2. Baskı, The Chinese University Press, Hong Kong 1982, s. 91-98; Sinan Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019, s. 41-42.

[110] Falkenhausen, "The E Jun Qi Metal Tallies", s. 83; Kan, "The Early Use of The Tally in China", **Ancient China: Studies in Early Civilization**, s. 91-98**;** Meriç, **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, s. 41-42; Ssu-ma Ch'ien, **The Grand Scribe's Records the Memoirs of Han China**, Ed. William H. Nienhauser, çev. J. Michael Farmer vd., C. 8, 1. Baskı, Indiana University Press, Indianapolis 2008, s. 25, 131-132**.**

payzaların ön yüzünde "*P'ags-pa*"[111] alfabesinin yer aldığı belirtilmiştir. 1277 yılı sonrasında imal edilen payzaların ise ağırlıklı olarak demirden imal edilmiş olduğu belirtilmektedir[112].

Payza kullanımı Moğol İmparatorluğunun sona ermesinin ardından da etkin bir şekilde kullanılmıştır. 1916 yılında Çin kökenli araştırmacı Loxinyu'nun 罗欣玉 "*Yuan Guoshu pai*" olarak isimlendirdiği, *Phags-pa* alfabesi kullanılarak yazılmış dikdörtgen biçimli bir payzadan söz edilmiştir. Adı geçen payzanın üst bölümü süslü olduğu gibi aynı zamanda bir delik yer almaktadır. Yine bu bölümde *Phags-pa* şeridi bulunmaktadır. Pellilot tarafından bu şerit "*gay-gon-dzin-lü"* olarak yazılmış olup söyleniş biçiminin *kai-kouan-tsing-lu* olduğu tahmin edilerek Çince olduğu görüşü benimsenmiştir. Aynı şekilde 1965 yılında Lanzhou'daki Gansu kentinde yuvarlak biçimli ve boyutu aşağı yukarı 11,7x18 cm civarında 249 gram olan bir payza keşfedilmiştir. Gümüş bezemelerin yer aldığı payzanın ön yüzünde beş satırlık *Phags-pa* yazısı yer almıştır[113]. 1993 yılında boyutları 18x11,5 olan bir payza daha keşfedilmiştir. 1999'dan kalma *İç Moğolistan Kültürel Dayanaklar Enstitüsü* bünyesinde ise dikdörtgen biçimli gümüşten imal edilmiş bir payza yer almaktadır. Söz konusu payzanın ön yüzünde *Phags-pa* yazısı bulunmaktadır. Ebat itibariyle 29x8 cm olduğu bilinen bu payzada Çin alfabesi ile belirtilmiş; "*Ding zi bāshí hao* (丁字八十号)" şeklinde bir seri numarası da bulunmaktadır. Söz konusu payzanın Çin topraklarında keşfedilmiş ilk payza olduğu bilinmektedir. Moğol Üniversitesi Moğol Kültürü Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde de 2000 yılında, ön yüzünde *Phags-pa* alfabesi ile belirtilmiş yazılar yer alan dikdörtgen biçimli altından imal edilmiş bir payza keşfedilmiştir. Bu payza İç Moğolistan'daki Xing'an Meng havzasında bulunmuştur. Adı geçen bu payzanın 25,7x8 cm ebatlarında, 0,1 cm kalınlığında olduğu bilinmektedir. Üzerinde Çince olarak belirtilmiş *zhang zi jiushiliu hao* (长子九十六号) seri numarası yer almaktadır. Payzada kullanılmış olan altın oranının %58,44 olduğu belirtilmektedir. Ağırlığının ise 350 gr olduğu ifade edilmiştir. Bu payzanın bugüne dek ele geçirilmiş olan altın gümüş alaşımlı ilk payza olduğu belirtilmektedir[114].

---

[111] Bu alfabe Kubilay Han döneminde tek bir dilin kullanılması maksadıyla keşiş 'P'ags-pa tarafından Moğol İmparatorluk topraklarında kullanılmakta olan tüm dilleri içine alacak biçimde hazırlanmış ve 1269 yılında resmi yazı sistemi olarak kabul edilmiştir. Bkz. Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 72-73; Cristopher I. Beckwith, **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Cağından Günümüze Orta Asya Tarihi**, çev. Kürşat Yıldırım, ODTÜ, 2011, s. 165.

[112] R. Rotours, **des. Les İnsignis en deux parties (fou) sousla dynastie des T'ang (618-907)**, 41, T'oung Pao, 1952, s. 27; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 64-65.

[113] Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 36; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 67-69.

[114] P. Berger and T. T. Bartholomew, **Mongolia the Legacy of Chinggis Khan**, Thaines and Hudson, 1995, s. 32; M. Edward, "Lord of the Mongols Genghis Khan", **The Great People of the Past the Mongols', National**

Resim 1.1 Moğol Devleti'nde görevlilere ve elçilere belirli durumlarda yetkin olduklarına dair verilen metal *payza* veya *geregeler*[115].

Resim 2.2 Atlı Moğol Savaşçısı ve Payza Örneği[116].

Geography, 190:6, 1996, s. 2-37; Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 37;.Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 70-71.

[115] Li Xinchuan, "Selections From Random Notes From Court and Country Since The Jianyan Years, Vol 2", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021, s. 86.

[116] Stephen Turnbull, **Mongol Warrior 1200-1350**, Osprey Publishing, Oxford 2003, s. 34.

2.1. ÖGEDAY HAN DÖNEMİ (1229-1241)

Moğol geleneğinde tahta yeni bir han çıktığı zaman önceki hanın memurlara dağıtmış olduğu tüm payzalar geri alınmaktaydı. Cengiz Han'ın ölümünün ardından tahta çıkan Ögeday Han döneminde de benzer durum gerçekleşmiştir. Ancak Ögeday Han yalnızca kendisinin başvezirliğini yapmış olan Emir Çinkay'a verilmiş payzayı geri almamıştır[117]. Ögeday Han, Çin Timur'u Horasan ile Mâzenderân[118] şehirlerinin idaresine atamıştır. Bu yeni sistemde Mâzenderân şehrine melik olarak İsfehbed Nusreddin Kebud Came, Horasan meliki olarak da Melik Bahaeddin Su'luk görevlendirilmiştir. Görevlendirilmiş olan bu meliklere aynı zamanda payza da takdim edilmiştir[119]. Alâeddin Ata Melik Cüveyni, 1238 yılında Horasan ile Mâzenderânda valilik yapmış olan Çin Timur tarafından Ögeday Han'a elçi olarak gönderilmiştir. Bahaeddin Cüveyni, Ögeday Han tarafından güzel karşılandığı gibi kendisine han tarafından payza takdim edilmiştir[120].

Kösedağ Savaşı yaşanmadan önce Selçuklu Devleti ile İlhanlılar arasındaki ilişkiler özellikle Ögeday Han'ın Sultan Alaeddin Keykubad'a göndermiş olduğu elçilik heyeti ve payza sonrası olumlu seyretmiştir. Nitekim Ögeday Han'ı görmek amacıyla Türkistan'a seyahat eden Emir Şemseddin Ömer-i Kazvini, Ögeday Han'ın huzuruna vardığında kendisi tarafından hoş bir şekilde karşılanmış, Ögeday Han, Kazvini'ye Selçuklu Devleti ve Sultan Alaeddin Keykubad'ın idaresine ilişkin sorular sorarak bilgi almak istemiştir. Şemseddin Ömer-i Kazvini

---

[117] Cüveynî, **Tarih-i Cihan-Güşa**, s.392; Ch'i T'ang, **Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, (Y.D.T.), İstanbul 1970, s. 180-182; D'ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 206; Sefer Solmaz, Pınar Sertkaya, "Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, Konya 2011, s. 301-316.

[118] Hazar Denizi ile Elburz dağları arasında Cürcan'dan Deylem'e kadar uzanan bölgeye Taberistan (طبرستان) adı verilmiştir. Coğrafî şartlara bağlı olarak buraya yerleşen toplumlar tarafından birçok farklı isimle adlandırılan Taberistan, "Tapur" (تپور)'dan gelmekte olup Farsçada "Teber" (تبر) kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelime odun veya ağaç kesmek manasına gelmektedir. Karînîlerin soyundan olduğu düşünülen Mâzyâr adında bir hükümdar Taberistan'ı fethettikten sonra bulunduğu bölgeye koruma amacıyla bir duvar ve birkaç tane de kapı yaptırmıştır. Bu duvara zamanla Mâz (ماز) ismi verilmiş ve duvarın iç kısmı Mâzenderûn (مازاندرون) olarak adlandırılmıştır. Bu olaydan sonra da artık bu coğrafya için Mâzenderân adı kullanılmıştır. Mâzenderân (مازندران) adı, Mazana-Tara (ترا مزن) şeklindeyken sonradan Mâzenderân'a dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Derya Coşkun, "Taberistân ve Mâzenderân Adları Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, 12/64 Haziran 2019, ss.197-201; Derya Coşkun, "Mâzenderân'da Siyasî İki Cereyan; Marâşî ve Kiyâ Anlaşmazlığı", **Hıstory Studıes**, 11/2, Nisan 2019, s. 483.

[119] Cûveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**, s.709**;** Hemedanî, **Câmi'ut-Tevârîh,** s. 664; Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 55.

[120] İbn-İ Bîbî, **El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l- Alâiyye (Selçukname)**, s. 1; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 405-406; Âştiyânî, **Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî**, s. 166; Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, s. 37; Yurt, **İlhanlılarda Yerli Yönetim Sınıfının Yeri: Cüveynî Ailesi Örneği**, s. 77-78-79.

ise Sultan Alaeddin Keykubad'ın tebaasını huzur ve sükûn içerisinde yönetmiş olduğundan söz etmiştir. Aldığı bu cevaplar karşısında hoşnut kalan Ögeday Han, Sultan Alaeddin Keykubad'ın kendisine bağlılığını talep etmiştir. Bu amaçla Şemseddin Ömer-i Kazvini'yi Todun ve Urumtay isimli iki elçi beraberinde birçok hediye, yarlıg ve bir altından imal edilmiş payza ile gümüşten yapılma iki payza vererek Selçuklulara göndermiştir. Söz konusu yarlıgın muhtevası şu şekildedir; "*Adil Padişah Alâeddin Keykubad iyi şöhretinizi işittik. Çok memnun olduğum için size süyurgamişi buyurdum. Yüce Tanrı bizi büyük ve aziz kıldı. Yeryüzünü bizim soyumuza verdi. Senin her zaman ülkende huzur ve rahat içinde olmanı isterim. Bize bağlanmanı ve itaat etmeni isterim. Bize bağlanmayan kimseler üzerine ordularımızı salarız esir alır mülklerini yağma ederiz*"[121]. Yarlıg metnini okuyan Sultan Alaeddin Keykubad, Ögeday Han'ın itaatını kabul ettiği gibi bu bağlılığın nişanesi olarak Ögeday Han'a çeşitli hediyeler sunmuştur.

Ögeday Han'ın vefatından Güyük Han'ın Han olduğu zamana kadar meydana gelen otorite boşluğu, bu durumdan yararlanmak isteyen hanedana mensup kimselerin gelişi güzel payza dağıtmalarına sebebiyet vermiştir. Ögeday Han, Rükneddin Kılıç Arslan'a ise aslan başı tasvirli payza takdim etmiştir. Ögeday Han'ın hâkimiyet döneminde devlet sınırları dışında payza kullanımına son verilmiş hatta Töregene Hatun'un naibeliği döneminde bu durum devam etmiştir. Nitekim Ögeday Han soylu kimselerin diledikleri gibi payza ya da yarlıg basma yetkilerine yasaklama getirmiştir. Ancak bu yasaklama uzun vadeli olmadığı gibi vefatı sonrası soylular bu imtiyazı tekrar elde etmişlerdir[122].

2.2. GÜYÜK HAN DÖNEMİ (1246-1248)

Töregene Hatun'un naibelik yaptığı dönemde ülke son derece karışık bir vaziyet içerisindeydi. Hanedana mensup kişilerin kendilerine yakın olan görevlilere yasalara uygun olmayan bir şekilde payza takdim ettikleri görülmektedir. Ancak Güyük, han olduğu zaman dağıtılan tüm payza ve yarlıkların toplanmasını suçlu kimselerin belirlenmesi amacıyla da soruşturma

[121] İbn Bibi, **El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)**, s. 449-451; Yazıcızâde Ali, **Tevârîh-i Âl-i Selçuk [Oğuznâme-Selçuklu Tarihi]**, s. 500-503; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, 1, 1970, s. 6; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 91; Osman Gazi Özgüdenli, **Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 229; Emine Uyumaz, **Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 88-90.
[122] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 56.

yapılmasını emretmiştir[123]. Bu amaçla Güyük, han olduktan sonra ilk iş olarak Ögeday Han'ın belirlemiş olduğu yasaların değiştirilmeyeceğini ilişkin bir yasa çıkarmıştır. Sonrasında ise Töregene Hatun döneminde tacirlere verilmiş olan *geçiş belgelerini* geçersiz kılarak bunlarla aynı görevi görecek *gerege* veya *payza* olarak adlandırılan tabletler yaptırarak adı geçen bu payzaları yalnızca bazı devlet idarecilerine takdim etmiştir[124].

Güyük'ün tahta oturması amacıyla düzenlenmiş olan kurultaya tüm Moğol emir ve noyanları katılmıştır. Kılıçarslan; İzzeddin Muhammed, Kadı Cemaleddin Hoteni ve Bahaeddin Tercüman eşliğindeki bir heyet ile iştirak etmiş, Kılıçarslan ve heyeti kurultayda Moğollar tarafından hoş bir şekilde karşılanmıştır. Kılıçarslan Güyük Han'ın huzuruna kabul edildiğinde, Güyük Han, Keykavus'un Selçuklu tahtından indirilip yerine huzuruna gelmiş olan Kılıçarslan'ın geçmesini emretmiştir. Bu kararın nişanesi olarak Kılıçarslan'a altından imal edilmiş bir payza takdim edilmiştir. Söz konusu payza Selçuklu Devletinin Moğollar nazarında bir hayli önemli ve saygın konumda olduklarına işaret etmektedir. Çünkü Moğollarda altından imal edilen veya altın başlı olan payzalar esas itibariyle daha mühim ve kıymetli kabul edilmekte, önemli kimselere takdim edilmektedir[125]. Kurultay'a katılım için Abbasiler tarafından ise Kadıu'l-Kudat Fahrüddin gönderilmiştir. Kadıu'l-Kudat Fahrüddin'in beraberinde birçok hediye ile huzura çıkması Güyük Han'ın hoşuna gitmiştir. Fahrüddin iyi bir şekilde misafir edilmiş ayrıca Moğol topraklarında rahat ve emniyet içerisinde yolculuk yapabilmesi için kendisine payza takdim edilmiştir[126]. Katılımcılar arasında Emir Argun'da yer almıştır. Güyük Han'ın tahta çıkması maksadıyla gerçekleştirilen bu Kurultay sırasında Güyük

[123] Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", **Turkish Studies**, 3, 2008, s. 255; Marshall, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, s. 45; Jean Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, nşr. A. Kazancıgil-A. Bereket, İstanbul 2001, s. 268; Güyük Han, tahta geçince ilk iş Rum sultanının kardeşi ile Halep şehri hâkimine payza takdim etmiştir. Bkz. Şebânkârеî, **Mecmau'l-Ensâb**, s. 254; Mollâ Ahmed–Kazvînî Asâf Hân Tetevî, **Târîh-i Elfî. VI**, tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1382 hş. s. 3897.

[124] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 454-455; Şebânkârеî, **Mecma'u'l-Ensâb**, s. 254; Mollâ Ahmed Tetevî-Asâf Hân Kazvînî, **Târîh-i Elfî**, tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, VI, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1382 hş. s. 3897; Timothy May, **Moğol İmparatorluğu**, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 196; Durak, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", s. 255; İlker Ertaş, **Asrî Kaynaklarda Moğolların Devlet Teşkilatı ve Sosyo-Kültürel Yapısı (1206-1294)**, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2022, s. 17; Özge Yazıcı, **Cengizoğullarında Kadın**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018, s. 62.

[125] Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, s. 228; Gregory Abul Farac, **Tarihi Muhtasarü'd-Düvel**, s. 22; Murtaza Çevik, "Selçuklu Sultanlarının Moğol Hanlarını Ziyaretleri (1246-1259) ve Bu Ziyaretlerin Anadolu'ya Etkileri", **Journal of History School**, Sayı XXVII, 2016, s. 48-49.

[126] Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, s. 228; Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 547; Mustafa Akkuş, **İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 365.

Han, katılımcıların tamamına payzalar takdim etmiş, Emir Argun'a ise idaresinde olan yerlerin hâkimiyetini tekrar iade etmiş ve ona altınbaşlı bir payza vermiştir[127].

Önceleri Selçuklu Devleti'ne tâbi olan Kilikya Ermeni Krallığı, Kösedağ yenilgisi sonrası Moğollara tâbi olmuş böylelikle Selçuklulara ödenen vergiler Moğollara ödenmeye başlanmıştır[128]. Kral I. Hetum, kardeşi Baron Simpad'ı Moğol topraklarına göndermiş, Güyük Han ise Baron Simpad'ı hoş bir şekilde misafir ettiği gibi kendisine altın bir payza da takdim etmiştir. Böylelikle Kilikya Ermeni Krallığı Moğollar tarafından tanındığı gibi Ermenilerin can güvenliği garanti altına alınarak, vergiden muaf tutulmuşlardır[129].

Güyük Han, bölgelere görevlendirilecek olan emir veya hâkimlere görevli olduklarına dair payza takdim etmiştir. Bu anlamda Güyük Han tarafından Hıtay idaresine görevlendirilmiş olan Yalavaç ile Türkistan ve Maveraünnehir idaresine tayin edilmiş Mesud Bey, Horasan, Irak, Şirvan, Gürcistan idaresine görevlendirilmiş Emir Argun Aka'ya yarlıg ile birlikte payza da takdim edilmiştir[130].

2.2. MENGÜ HAN DÖNEMİ (1251-1259)

Güyük Han'ın ölümü sonrası yaşanan otorite boşluğu 1250 yılında yapılan kurultay toplantısında Mengü'nün Han seçilmesinin ardından sona ermiştir. 1251 yılında Mengü Han ülke idaresini eline aldığı gibi ilk iş olarak vergi ile ilgili uygulamalar üzerinde durmuştur. Devletin içine düştüğü karışıklıktan istifade eden idarecilerin keyfi harcama ve usulsüzlüklerini sonlandırmak adına vergi sistemini düzene sokmuş, Mahmud Yalavaç ile Argun Aka'yı

---

[127] Cüveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**, s. 421; Koçak, **Moğol Vali ve Noyanları (1206-1259 Yılları Arası)**, s. 38; Peter Jackson, **The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion**, Yale University Press, New Haven and London 2017, s. 84; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 21; George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", **Iranian Studeies**, 32(4), 1999, s. 461.

[128] Mustafa Danışman, **Baycu Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019, s. 57-58; Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, terc: Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009, s. 243-244; Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, Çev. Hrand Der Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 38; Rene Grousset, **Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, terc. Halil İnalcık, haz. Ertuğrul Tokdemir-Mustafa Dönmez, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 279; Ahmet Sağlam, "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye Seferlerinde Ermeniler", **History Studies İnternational Journal of History**, c. 8, s. 1, Ankara 2016, s. 143; Nurullah Çetin, **Türkiye Selçuklu-Moğol Siyasi İlişkileri (XIII. Yüzyıl)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2017, s. 59.

[129] Gregory Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 546; Müverrih Kiragos, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, trc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009, s. 63; Cüveynî, **Tarih-i Cihangüşa**, s. 203-204; Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, s. 37-38; **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, çev. Hrand Der Andreasyan, TTK Kütüphanesinde Yayımlanmamış Tercümenin Fotokopisi, İstanbul 1946, s. 1-2.

[130] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 67.

görevlendirerek vergi alımında kesin yenilikler yapma yoluna gitmiştir. Ayrıca Cengiz Han döneminde han ve şehzadelerin dağıtmış oldukları payzaların da toplatılması emrini vermiştir[131]. Bunun yanı sıra divanda görevli memurlara payza takdimini de yasaklamıştır. Usulsüz payza dağıtımı ve kötüye kullanımına son verdiği gibi yalnızca soylu kişilerin payza vermesinin de önüne geçmiştir. Tüccarlara payza verilmemesi hususunda da düzenlemeye giden Mengü Han, payza uygulamasının sadece devlete ait olduğunu ve devlet tarafından kullanılacağını göstermeye çalışmıştır[132].

Mengü Han döneminde payza ile ilgili düzenlemeleri sistematize eden bir dairenin varlığından söz edilmektedir ki bu daire, hususi bir kuruluş olduğu gibi Moğol, Uygur, Hıtay, İran, Tankut ve Tibet olmak üzere birimlere ayrılmıştır. Mengü Han'ın 1251 yılında posta sistemi ile ilgili gerçekleştirmiş olduğu reformların altında yatan sebeplerden biride payzaların çok fazla kullanılması ve sayıca artış göstermesiydi[133]. Bu nedenle tüccarlara payza dağıtımını yasakladı. Payzaların bundan böyle sadece yüksek idareciler ile resmi idarecilere verilmesi kararlaştırılmıştır[134]. Ayrıca bu dönemde mahalli idarecilere, elinde payza bulunduran kimselere ihtiyaç duyulduğunda yardım etmeleri de emredilmiştir[135].

Mengü Han, kendi döneminde bazı Moğol emirlerinin yanında İslam dinine mensup iki temsilci olan Emir İmadü'l-Mülk ile Emir Fahrü'l-Mülk Bitikçi'yi görevlendirmiştir. Bunların esas görevleri tacirlere payzalarını vermek, tacirler arasında olması muhtemel davalar ile ilgilenmek olmuştur. Mengü Han Hıtay'ı ele geçirip hâkimiyeti altına aldıktan sonra Emir Argun'u

---

131 Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlı Kuruluş Devri**, Kayseri 1997, s. 41-42-43; Keleş, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, s. 216; Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, s. 29.

132 Cüveynî, **Târih-i Cihân Güşâ**, s. 490,958; Hemedanî, **Câmi'ut-Tevârîh,** s. 844; Seyyid Ebû Süleyman Fahruddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, **Târîh-i Benâketî**, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş. s. 433; Mollâ Ahmed Tetevî-Asâf Hân Kazvînî, **Târîh-i Elfî**, Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, VI, şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1382 hş. 4096; Reşidüddîn Fazlullâh, **Câmi'u't-Tevârîh**, s. 598**;** Cüveynî, **Târîh-i Cihânguşâ**, s. 87-88; Seyyid E. Rezevî, **Şehr, Siyâset ve İktisâd der Ahd-i Îlhânân**, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1388 hş. 376-384; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 25-26.

133 Keleş, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, s. 216; Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 83; Gülşen Deniz Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 29.

134 Vér, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, s. 48-49; Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 152; Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism**, Los Angeles–London 1987, s. 80, 160; David Morgan, Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate. In: Carole Hillenbrand (ed.): **Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Vol. II. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture**. Leiden–Boston–Köln 2000, 380.

135 Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 430,486; İbn Bîbî, **El-Evâmirü'l- 'Alâ'iye Fi'l-Umûri'l- 'Alâ'iye**, s.438-440; Reşidüddîn Fazlullâh, **Câmi'u't-Tevârîh**, s. 598; Rezevî, **Şehr, Siyâset ve İktisâd der Ahd-i Îlhânân**, s. 376-384; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206.

maiyetinde bulunan vali ve noyanlar ile birlikte kendi huzuruna çağırtmıştır. Huzuruna gelen emirlere daha önce yapmış olduğu gibi payza ve yarlıg takdim etmiştir. Emir Argun ayrıca Mengü Han'ın tahta geçtiği sırada onunla görüşmüş, Han'ın Horasan eyaletinin idaresi ve vergilendirme sistemine ilişkin sorularını yanıtlamıştır. Mengü Han, aldığı cevaplardan memnun kalarak idaresindeki bölgelerin hâkimiyetini tekrar kendisine vermiştir. Bu hususta kendisine aslan başlı bir payza ile yarlıg vermiştir[136]. Ayrıca 1251 yılında Mengü Han tarafından Karakurum'da[137] düzenlenen toplantıya katılan Argun Han, toplantı sırasında sunmuş olduğu raporunun kabulü sonrası Mengü Han'ın iltifatlarına mazhar olduğu gibi kendisine, Han tarafından payza da takdim edilmiştir[138].

Mengü Han, Fransa Kralı ile görüşmek amacıyla Fransa'ya göndermiş olduğu elçilik heyetine yaklaşık 25 santim olan altından yapılma bir payza takdim etmiştir[139]. Bunun yanı sıra Mengü Han sadece Fransa'da değil diğer yabancı ülkelerin krallarına ve birtakım dini papazlara göndermek amacıyla görevlendirdiği elçilik heyetlerine, bu kimselerin Moğol topraklarında rahat bir şekilde yolculuk yapmaları ve can güvenliklerini sağlamaları amacıyla altından yapılma payza takdim etmiştir. Payzaların ön yüzünde esas itibariyle "*kudreti ilâhiyyeye istinaden büyük hanın ismine uzun seneler tazim ve tekrim etmek lazımdır. Hükümdarın emrine tebaiyyet etmeyen herkes tecziye edilecek ve malı haciz olunacaktır*."[140] şeklinde bir ibare yer almıştır.

Sultan II. İzzeddin Keykâvus tarafından Mengü Han'a elçi olarak gönderilmiş olan Emir-i Dâd Fahreddin, Mengü Han ile yapmış olduğu görüşmesinde Baycu Noyan başta olmak üzere

---

[136] Hemedanî, **Câmi'ut-tevârîh,** s. 847; Cüveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**, s. 426; Kazvînî, **Târîh-i Elfî**, s. 3913; Mîrhând, **Târîh-i Ravzatu's-Safâ**, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş. 182; Koçak, **Moğol Vali ve Noyanları (1206-1259 Yılları Arası)**, s. 40; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 21; George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", **Iranian Studeies**, 32(4), 1999, s. 465.

[137] Moğolistan'da iki tarihi şehir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Karakorum", c. 2, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2019, s. 22-23.

[138] Âştiyânî, **Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî**, s. 158; Spuler, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, s. 315; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206; Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, s. 35-36.

[139] İbn Bîbî, **El-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye Fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye**, s. 154; Gregory Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, s. 573; Baybars El-Mansûrî, **Et-Tuhfetu'l Mulûkiyye Fi'd Devleti't Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 66.

[140] İbn Bibi, **El-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)**, s. 143, 154; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr**, s. 45; Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, Çev. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 765;

Moğol birliklerinin istedikleri gibi Anadolu topraklarına akınlar düzenlemesine son verecek bir yarlık ile payza almıştır[141].

1254 yılı itibariyle II. Alaeddin Keykubad tarafından Mengü Han'a gönderilen elçilik heyeti Moğol topraklarına vardığı vakit sultan II. Alaeddin Keykubad'ın ölüm haberi alınmış ve heyet kendi içinde ayrışmaya başlamıştır. Heyet içerisinde bulunan Şemseddin Mahmud, Sultan II. Alaeddin Keykubad'ın vefatının ardından Rükneddin Kılıçarslan'ın destekleyicisi olmuş ve onun hükümdar olmasını istemiştir. Şemseddin Mahmud'un aksine heyet içerisinde yer alan Seyfeddin Toruntay ise hükümdar olarak İzzeddin Keykavus'u uygun görmüştür. Mengü Han tarafından kabul edilen bu iki elçilik heyeti yaptıkları görüşmelerin ardından Mengü Han'ın vereceği kararı beklemeye koyulmuştur. Mengü Han ilkin Alaeddin Keykubad'ın vefat sebebinin araştırılmasının doğru olacağını belirtmiş ardından ise Seyfettin Toruntay'a ayrı bir ihtimam göstererek Selçuklu tahtına İzzeddin Keykavus'un çıkacağına dair bir yarlıg çıkarmıştır. Bu sırada Mengü Han'ın huzuruna Baycu Han'ın elçilik heyetinin ulaşmış olması dengeleri değiştirmiştir. Zira Mengü Han'ın tahta hak sahibi gördüğü İzzeddin Keykavus isyan ederek, Baycu Han ile savaşa girmiştir. Bunu öğrenen Mengü Han, İzzeddin Keykavus için çıkarmış olduğu yarlıgı geçersiz kıldığı gibi Selçuklu tahtına IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın oturacağına ilişkin altın yaldızlı yarlık çıkartmış, bu hususta Şemseddin Mahmud'a altından yapılma bir payza takdim etmiştir[142].

Mengü Han'ın kendi döneminde Şemseddin Muhammed Kert[143], Emir Argun ve Emir Mahmud'a aslan başlı payza takdim etmiş olduğu belirtilmektedir. Mengü Han, Cengiz Han döneminden bu yana takdim edilmiş bütün payzaların toplatılması emrini vermiş, tüccarların gelişi güzel payza almalarına mâni olduğu gibi yalnızca yüksek mevkide bulunan memur ve

---

[141] İbn Bîbî, **El-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye Fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye**, s. 154; Keleş, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, s. 215, 228-229; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 489-490.

[142] İbn Bibi, **El-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye,** s. 143, 154; Baybars El-Mansûrî, **Et-Tuhfetu'l Mulûkiyye Fi'd Devleti't Turkiyye**, çev. Hüseyin Polat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, s. 66; Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr**, s. 45; Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, çev. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 765; Keleş, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, s. 215, 228-229; Volkan Ünalan, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Yaşanan Otorite Zafiyeti ve Bazı Devlet Adamlarının İktidarı Ele Geçirme Teşebbüsleri (1237-1277)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015, s. 139-140.

[143] Kertler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Derya Coşkun, **Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643- 791/1245-1389)**, Kitabevi, İstanbul 2020.

idarecilerin payza sahibi olabilecekleri yönünde emir çıkarmıştır. Ayrıca ellerinde payza bulunduran kimselere verilmiş imtiyazlara da sınırlamalar getirmiştir[144].

3. CENGİZOĞULLARI DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI

3.1. İLHANLILAR DÖNEMİNDE PAYZA VE KULLANIMI

Çinlilerden Moğollara intikal eden payzalar İlhanlılar başta olmak üzere Altın Orda Devleti ve ondan sonra kurulmuş olan hanlıklar tarafından da kullanılmıştır. İlhanlılar döneminde askeri rütbede bulunan kişilerin yanı sıra bürokratik statüde olan kişilere de payzalar takdim edilmiştir. İlhanlılar döneminde düzenlenmiş olan evrak ya da belgelerin teftişi divanın sorumluluğunda bulunmaktaydı. Bu süre boyunca belgelere ağırlıklı olarak doğruluğu kesin olmayan bazı eklemeler yapılır veya idareciler kişilere aynı ya da benzer belgeler takdim edilirdi. Bundan dolayı belgelere payza ibaresi yalnızca altı ay süresince çıkarılmak üzere kaydedilmiştir.[145] Moğollar ele geçirmiş oldukları toprakları ve bu topraklarda yaşayan toplumları hâkimiyet altına aldıklarında görev başında bulunan eyalet yöneticilerini kendilerine tabiiyet göstermeleri koşulu ile yerlerinde bırakmayı tercih etmişlerdir. Şayet eyalet yöneticileri Moğol idari yapılanması bünyesince seçilecek ve görevlendirilecek ise bu ancak İlhanlı hükümdarının buyruğuna göre gerçekleşmiştir. Han, seçmiş olduğu kimseye *yarlıg*'ın yanı sıra *alem*, *sunkûr*, *çetr*, *kılıç*, *tabl*, *çomak* ve *payza* takdim etmiştir[146].

Noyanlık ise Han'ın ataması üzerine gerçekleşmiştir. Moğol hanları bu atamayı kimi zaman sözlü kimi zaman ise yazılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Kendilerine Han tarafından tunçtan yapılma payzalarda takdim edilmiştir. Marco Polo kaleme aldığı seyahatnamesinde Geyhatu tarafından kendilerine beş parmak eninde, bir dirsek boyunda üç adet altın payza takdim edildiğini ifade etmekte ayrıca Kubilay Han tarafından da kendilerinin tüm ihtiyaç ve

---

[144] Mîrhand, **Târîh-i Ravzatü's-Safâ V,** s. 182; Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 430; Peter Jackson, **The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion**, Yale University Press, 2017, s. 84; George Lane, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", **Iranian Studies**, vol. 32, no. 4, 1999, s. 461; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal**, s. 202-203; Spuler, İr**an Moğolları,** s. 319; Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism**, University of California Press, 1987, s. 80, 160.Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 56.

[145] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 71.

[146] Mahmûd-i Kutubî, **Târîh-i Âl-i Muzaffer**, neşr. Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahran 1364/1985, s. 32; Osman Gazi Özgüdenli, **Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 174.

gereksinimlerinin karşılanması amacıyla payzaların ön yüzüne yazı yazdırılmış olduğunu belirtilmektedir[147].

Moğol toprakları bünyesindeki mahalli eyaletlerin büyük bir bölümü Moğollara tâbi bulunduğu gibi yönetimi de İlhanlı Devleti idaresine verilmiştir. İlhanlı Devleti zamanında eyalet idaresine büyük önem verilmiştir. Eyaletlerdeki en birincil memurlar "*hâkim*" olarak adlandırılmıştır[148]. Zaman zaman "vali" olarakta isimlendirilmiş olan bu memurlar çoğunlukla sınır bölgelerinde asker olarak görevlendirilmiştir. Kendilerine çoğunlukla "*sancak, hilat, kılıç* gibi hâkimiyet sembollerinin yanı sıra altın başlı payzalar da takdim edilmiştir[149]. Bundan dolayıdır ki İlhanlı hükümdarları görevlendirme ve atamaları hâkimiyet sembolleri vermek suretiyle gerçekleştirmiş, "*çetr*, *yarlık*, *çomak* ve *payza*" gibi hâkimiyet sembolleri takdim ederek payzaları bilhassa taltif ve tasdik maksadıyla kullanagelmiştir. "*peyze*" ya da "*payza*" olarak adlandırılan dikdörtgen biçiminde kişiye mahsus hususi tabletler İlhanlı Hanına itaatini bildirmiş kumandan, vali, emir veya hükümdarlara takdim edilmiştir. İki şekilde tasnif edilen bu payzalar altın ya da gümüşten imal edildiği gibi tunç veya ağaç kabuğundan imal edilen payzalara da rastlanılmıştır. İkinci kısım payzalar esas olarak üzerinde tanrının veya hükümdarın adlarının kazınmış olduğu payzalar olmuştur ki bunlar "*aslan başlı payzalar*" olarak adlandırılmıştır[150].

3.1.1. Hülagü Han Dönemi (1256-1265)

Hülagü Han, Bağdat şehrini zapt etmeye karar verdiğinde Musta'sım Billah[151] Süleyman Şah ve Devat-dar-ı Kucek'e haber göndererek huzuruna gelmelerini emretmiştir. Ancak onun bu isteği halife nazarında birtakım bahaneler ortaya konularak yerine getirilmemiştir. Moğol askeri

[147] Polo, **Marco Polo'nun Geziler Kitabı**, s. 18; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 58-59.

[148] Spuler, **İran Moğolları**, s. 368-369; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 125.

[149] Bayarsaikhan Dashdondog, **The Mongols and the Armenians (1220-1235)**, Brıll's Inner Asian Library Puplications, USA Boston 2011, s. 107; Spuler, **İran Moğolları**, s. 369; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 126; Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 137.

[150] Osman Gazi Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 174; Vural Öntürk, **Târîh-i Sistân**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2018, s. 348-349; Gamze Karaosman, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s. 102.

[151] Son Abbasi Halifesi (1242-1258). Bkz. Hacı Ahmet Özdemir, "Müsta'sım-Billâh", c. 32, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 126-127.

birlikleri Bağdat şehrini kuşattıklarında galip geleceklerini anlayan Hülagü Han, daha önce halife tarafından gönderilmiş İbnü'l Cevzi, İbn Darbus ve Sahib Divan Fahrüddin'i, Süleyman Şah ile Devat-dar-ı Kuçek'i getirmeleri maksadıyla görevlendirmiş ve kendilerine yarlıg ile payza takdim etmiştir[152].

Hülagü Han, 1258 yılında Bağdat'ı fethettikten sonra Tebriz'e gitmiştir. Tebriz'de bulunduğu süre zarfında çevre bölgelerden başta Musul Atabeği Bedreddin Lulu, Fars Atabeği Ebu Bekir Han'ın oğlu Sad, Melik Nasır, Selçuklu Sultanlarından II. Keykavus ile IV. Kılıç Arslan olmak üzere birçok emir, Han'ın Bağdat fethini tebrik etmek maksadıyla ona itaatini bildirmiştir. Bu emirler arasında bulunan Melik Nasır daha önce Mengü Han'a göndermiş olduğu bir elçi aracılığıyla yarlıg ile payza almış ancak Hülagü Han'ın Bağdat'ı zapt etmesi sonucu telaşa kapılmıştır. Bundan dolayıdır ki oğlu Melik Aziz'i Hülagü Han'a elçi olarak gönderme kararı almıştır. Elçi Moğol topraklarına vardığında Hülagü Han, Melik Nasır'ın kendisinin gelmiş olması gerektiği kanaatine varmıştır. Ancak bu durum Melik Nasır'ı tedirgin etmiş, Moğol karşıtı bir ittifak girişimi düşüncesine kapılmışsa da buna cesaret edememiştir[153].

Moğolların Bâtınilerle[154] mücadele ettiği bir dönemde, Hülagü Han'ın göndermiş olduğu askeri birliklere karşı koyamayarak zor durumda bırakılan Bâtıni liderlerinden Hûrşah, artan Moğol kuşatmaları karşısında daha fazla dayanamayarak Hülagü Han'ın himayesini istemek zorunda kalmış ve kendisine sığınmıştır. Bunun üzerine Hülagü Han Hûrşah'ı payza ve yarlıg takdim ederek bir Moğol hatunu ile evlendirmiştir[155]. Hülagü Han'ın sevgisine mazhar olarak onun yakın çevresinde yer alan Celâleddin Devâtdar, Hülegü Han'ın mücadele içerisinde olduğu Berke Han'ın Deşt-i Kıpçak seferi gerçekleştireceğini haber almış ve Han'a Bağdat'ta bulunan Kıpçak askeri birliklerinin kendisinin onay vermesi halinde orduya kazandırılabileceğini belirtmiştir. Han onun bu görüşünden hoşnut olmuş ona yarlık ile payza takdim etmiştir. Ayrıca

---

[152] Abu'l Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 572; Thomas T. Allsen, **Mongol Imperialism**, University of California Press, 1987, s. 80, 160; David Morgan, Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate. In: Carole Hillenbrand (ed.): **Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Vol. II. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture**. Leiden–Boston–Köln 2000, s. 380.

[153] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 595; Abu'l Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 572-73; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206; Spuler, **İran Moğolları**, s. 318-319.

[154] Nasların zâhirî manalarını kabul etmeyen, gerçek anlamları ancak Tanrı ile ilişki kurabilen "mâsum imam"ın bilebileceği temel görüşünü savunan aşırı fırkaların ortak adı. Bkz. Avni İlhan, "Bâtıniyye", c. 5, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 190-194.

[155] Abu'l Farac, **Abu'l-Farac Tarihi**, s. 560-561; Müverrih Vardan, "Türk Futuhatı Tarihi (889-1269)", çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, C. 1, İstanbul 1991, s. 231; Cüveynî, **Tarih-i Cihanguşa**, s. 575; Gurban Hüseynov, **İlhanlılar Döneminde Azerbaycan**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2022, s. 78-79; Spuler, **İran Moğolları,** s. 60-61.

bir ferman yayınlayarak onun emir ve isteklerinin yerine getirilmesini istemiştir[156]. Hülagü Han, Hâce Nasîreddin Tûsî'yi Tun şehrinin idarecisi olarak atarken bunu ona payza ve yarlıg vermek suretiyle gerçekleştirmiştir[157]. Hülagü Han daha önce Türkiye Selçuklu sultanı İzzüddin Keykavusa vermiş olduğu payzayı geri almış ve hazineye göndermiştir. Hülegü Han döneminde payzaların Sahib Tuğracı'nın kontrolünde olduğu görülmektedir. Öyle ki Şemseddin Mahmud'da bulunan payzalara el koyan Sahib Tuğracı, bu payzaları *Hazine-i Amire* dairesine göndermiştir[158]. Hülagü Han, Tell-Bâşir'de bulunduğu sıralarda Ermenilerin, Moğolların ve Gürcü birliklerinin kuşatmasında bulunan Meyyâfârıkin'in düşmüş olduğu bilgisini almıştır. Meyyâfârıkin idaresinden El-Melikü'l-Kâmil Nâsırüddin Muhammed b. Şehâbeddîn Gâzî sorumluydu. Ancak bu kişi Moğollara itaat etmemeye başladığı gibi El-Melikü'n-Nâsır Selâhaddîn Yusuf ile iş birliği yaparak ondan yardım talep etmiştir. Kendisi, Hülagü Han'ın görevlendirerek Meyyâfârıkin şehrine yolladığı Moğol valileri ile Han'ın payza vererek göndermiş olduğu bir papazı gözdağı vermek maksadıyla öldürmüştür[159]. Hülagü Han ayrıca Fars Atabegi Ebû Bekr b. Sa'd'a Moğol yanlısı tutumundan ötürü payza takdim etmiştir[160].

3.1.2. Abaka Han Dönemi (1265-1282)

Cengiz Han'ın ölümü sonrası idareyi eline alan Cengiz oğulları payza tabletlerinin yetki ve sayılarına sınırlamalar getirmiştir. Gazan Han, daha önce takdim edilmiş tüm payza tabletlerini geçersiz kılmıştır. Taşıyıcılar ellerinde hali hazırda bulunan payzaları, yeni yapılmış olanlar ile değiştirmiştir[161]. Benzer örneklere Abaka Han döneminde de rastlanılmaktadır. Anadolu'ya ilerleyişinin ardından Abaka Han, Taceddin Mu'tez'in ölümü sonrası oğlu Mücîrüddin Emir Şah'ı payza vermek suretiyle Anadolu'da görevlendirmiştir[162]. Abaka Han Barak Han ile girmiş

---

[156] Burak Çelik, **Hülegü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021 s. 209.

[157] Gülşen Deniz Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 61.

[158] İbn Bîbî, **El-Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-Umuri'l-Ala'iye**, s. 154; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi,** s. 212-213.

[159] Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî,** s. 167; Güler, **Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı**, s. 147-148.

[160] Şebânkâreî, **Mecmau'l-Ensâb**, s. 185; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 57.

[161] Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 433.

[162] Aksarayi, **Müsaıneretii 'I Ahbar**, s. 49-50; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi**, s. 131; Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s. 573, 590; Muammer Gül, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri", **Belleten**, C. LXX (70), Sayı 257, Nisan 2006, s. 112.

olduğu savaşta büyük bir başarı göstermesinden ötürü Şebankare hâkimi Celaleddin Tayyibşah'ı ödüllendirmek istemiş ve kendisine altın bir payza hediye etmiştir[163]. Hülagü Han'ın ardından İlhanlı tahtına geçen Abaka Han, Herât ve dolaylarını Şemseddin Muhammed Kert[164] idaresine vermiştir. İdaresi süresince İlhanlı Devleti lehine girişmiş olduğu mücadeleler sonucu Abaka Han'ın sevgisine mazhar olduğu gibi kendisine kıymetli birçok hediyenin yanı sıra payza da takdim edilmiştir[165].

Abaka Han zamanında İlhanlı bürokrasisinde Nasturi Hristiyanlığı mühim bir yer teşkil etmekteydi. Nitekim o sıralarda Bağdat şehrinde gerçekleşen Nesturi konsilinde yapılan dini lider seçiminde İlhanlıların izlemiş oldukları din siyasetinin tesirleri etkin olmuştur. Gerçekleşen seçimde Süryaniler kendi dillerini tam anlamıyla iyi bir şekilde bilmeseler dahi seçim sırasında Moğol geleneklerine ve diline hâkim olan Öngüt'lü Markus katolikos seçilmiştir. Bu tercih tamamiyle Abaka Han'ın takdirini kazanmak amacıyla yapılmıştır. Zira Mar Yaballaha, Abaka Han'ın huzuruna patrik seçim izni almak amacıyla çıktığında Han, ona çok iyi davranmış, kendisini iyi bir şekilde misafir etmiş ve altından yapılma bir payzanın yanı sıra patriklik asası takdim etmiştir[166]. Ayrıca Geyhatu Han tarafından da kendisine altından imal edilmiş bir payza takdim edilmiştir[167]. Moğol İmparatorluğunda elçiler önemli kararların yazılı olduğu mektupların yanında beraberlerinde payza da bulundurmaktaydı. 1269 yılında Sultan Baybars'ın huzuruna gönderilmiş olan elçilik heyetinin, Abaka Han'ın kendilerine vermiş olduğu altın payzayı taşımış olmaları bu durumu ispatlar niteliktedir[168]. Elçi olarak görevlendirilen veya sefere gönderilen kimseler beraberlerinde muhakkak payza bulundurmak ve bu payzalara göre hareket etmek mecburiyetindeydi. Nitekim Neküder[169] Oğul İsyanına son

---

[163] Şebankaraî, **Mecmau'l-Ensâb**, s. 170; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi** s. 212-213.

[164] Coşkun, **Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı,** s. 300.

[165] Seyf b. Muhammed b. Yâkub Herevî, **Târîḫ-Nâme-yi Herât**, nşr. Gulâm-rızâ Tabâtabâî Mecd, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1383/2004, s. 324; Mu'înud-dîn Muhammed İsfizârî, **Ravzâtu'l-Cennât fî Evsâfi Medîneti'l-Herât**, I, nşr. Seyyid Muhammed Kâzim İmâmî, İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1338/1959, s. 419.

[166] Mustafa Akkuş, **İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011, s. 129-130; Grousset, **Cihan Fatihi Cengiz Han**, s. 407; Esra Sarıoğlu, **Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017, s. 18.

[167] P. Olbricht, **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft 13. und 14. Jahrhundert**, Gottinger asiatische Forschungen, Otto Harrossowitz I, Wiesbaden, 1954, s. 63-64; E. A. Budge, **W. The Monks of Kublai khân Emperor of China**, 1928, s. 60, 75; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 58.

[168] Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi,** s. 211.

[169] Neküder (نکودر) veya Nekudar (نکودار) ismi Farsça kaynaklarda iki şekilde verilmiş olsa da araştırma eserlerinde ismin Niküder, Nikudar, Negüdâr, Nigüder, Niguder, Nigoder gibi birçok farklı yazılışı mevcuttur. Neküderîler, Çağatay'ın torunu ve Hülegü ile batıya gelen Neküder Oğul'un komuta ettiği kuvvetlerin bakiyelerinden oluşmaktadır. Bkz. Ömer Subaşı, "Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri", **Belleten**, Sayı 298, 2019, s. 854;

vermek amacıyla görevlendirilmiş olan Siremun'un Abaka Han'dan payza alarak sefere gönderildiği bilinmektedir[170].

3.1.3. Argun Han Dönemi (1284-1291)

İlhanlıların Çağatay Devleti ile girmiş olduğu Horasan'a hâkim olma mücadelesi dengeleri altüst etmiştir. Argun Han dönemi sonlarına gelindiğinde Çağataylılar tarafından Horasan yerle bir edilmiştir. Bu durum İpek Yolu güzergâhında yapılmakta olan ticareti de olumsuz etkilemiştir. Öyle ki bu süreçte Argun Han tarafından Çin'de bulunan Kubilay Kaan'ın huzuruna gönderilen elçilik heyeti yanlarında payza bulundurmalarına rağmen dönüş yolunda problemler yaşamış ve can güvenliği açısından bir süre Çin'de kaldıktan sonra İran'a deniz yoluyla dönmek zorunda kalmışlardır[171].

Argun Han'ın eşi Bûlûgân Hatun, ölümüne sayılı günler kala eşi Argun Han'ın Çin'deki soydaşlarından başka kadınlarla evlenmemesini vasiyet etmiştir. Argun Han eşinin bu isteğini yerine getirmek amacıyla üç kişiden oluşan bir elçilik heyetini Çin'e Kubilay Han'a göndermiştir. Elçiler Çin'de hoş bir şekilde karşılanmış, Kubilay Han tarafından Kûkâcîn isimli bir prenses elçilik heyetine teslim edilmiştir. Elçilik heyeti dönüş için hazırlanmışsa da yola çıktıklarında dönüş güzergâhı üzerinde bulunan yolların kapandığını ve bu durumda dönüşün imkânsız olduğunu fark etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Çin'e Kubilay Han'ın huzuruna geri dönmüşlerdir. Bu sıralarda Kubilay Han tarafından Hindistan'da elçi olarak vazifelendirilmiş olan Marco Polo'da o sıralarda Çin'de bulunmaktaydı. Elçiler dönüşün ancak deniz yoluyla mümkün olacağını fark ettiklerinden ve Marco Polo'nun ülke ve güzergâhlar ile ilgili bilgilerinden haberdar olduklarından Marco Polo'nun da kendileri ile birlikte gelmesini istemişlerdir. Bu istekleri han tarafından kabul edilmiştir. Kubilay Han kendisine payza takdim etmiş ve onun Moğol topraklarında özgür ve emniyetli bir şekilde seyahat edebilmesini istemiştir. Böylece elçilik heyeti Marco Polo önderliğinde yola koyulmuştur. Dönüş yolculuğu 21 ay sürmüş ve epey bir kayıp verilmiştir. Ülkelerine dönen elçilik heyeti Argun Han'ın ölüm

---

Tuncer Gülensoy, Paki Küçüker, **Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü**, İstanbul 2015, s. 342; Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in The History of The Nation of The Archers by Grigor of Akanc", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Vol.12 No. 3 / 4, s. 427-428.

[170] Aknerli Grigor, **Okçu Milletin Tarihi**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 2012, s. 82; Güneş, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi,** s. 212-213.

[171] Buell, **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, s. 433-434**;** Grigor, **Moğol Tarihi**, s. 18; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202; Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı**, s. 68.

haberini almıştır. Beraberlerinde getirmiş oldukları prenses Kûkâcîn'in yeni han Geyhâtû'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Marco Polo ise görevini tamamladıktan sonra dönüş için hazırlıklara başlamış ve Geyhâtû'yu görmeden ayrılmak istememiştir. Bir süre Geyhatu han tarafından misafir edildikten sonra Geyhatu kendisine dört altından imal edilmiş tablet takdim etmiştir. Söz konusu tabletlerin ön ve arka yüzlerinde aslan ve diğer farklı hayvan tasvirleri işlenmiştir. Bir karış uzunluğunda beş parmak genişliğinde olan ve ağırlıklarının 750-1000 gr arasında olduğu belirtilen tabletlerin ön yüzünde taşıyıcısına dönüş yolunda tüm gereksinimlerinin yerine getirilmesi ve can güvenliklerinin garanti altına alınması, belirtilenlerin yapılmaması halinde ölüm cezası uygulanacağını emredilen bir yazı yer almıştır. Ayrıca payzaların ikisinin ön yüzünde akdoğan resmi işlemesi bulunmaktaydı. Geri kalan payzalar ise aslan ile tekboynuz motifleri işlenmiş bir şekildeydi[172].

Argun Han, Çin Timur'un idaresi altında olan bölgelerin idaresini kolaylaştırmak için ise keyfi vergi uygulamalarına son vererek, kopçur vergisini uygulamaya koymuştur. Ayrıca 1251 yılında Mengü Han tarafından Karakurum'da gerçekleşen toplantıya iştirak ederek izahatlerini yazılı olarak bildirmiş ve 2 Eylül 1253 tarihinde Mengü Han'ın kendisine takdim etmiş olduğu *yarlıg* ve *payza*yla Horasan'a dönmüştür[173].

Argun, Han olduktan sonra hâkimiyeti altındaki bölgelerde nüfus sayımları gerçekleştirmiş, talep edilecek vergi dilimleri tespit edilmiştir. Elinde toprağı olan kimseler için Horasan ve Azerbaycan'ın yanı sıra Mazenderan bölgelerinde komisyonlar tesis ettirmiştir ki burada görevlendirilecek baskaklara tebaaya saygılı davranmaları amacıyla yarlıgların yanı sıra payzalarda takdim etmiştir[174]. Argun Han döneminde hazineden sorumlu memurların üzerine hilal şeklinin kazınmış olduğu hususi payzaları da bulunmaktaydı. Sınır memurlarına ise tunçtan imal edilmiş payzalar takdim edilmiştir[175].

3.1.4. Gazan Han Dönemi (1295-1304)

[172] Abbas İkbal Aştiyani, **Târîh-i Moğûl, Ez-Hamle-yi Çingîz Tâteşkîl-i Devlet-i Tîmûr**, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahrân 1365/1986, s. 244; Polo, **Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı**, s. 67-70; Thomas T. Allsen, **Culture and Conquest in Mongol Eueasia**, Cambridge 2004, s. 29-30**.**

[173] Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 315; Kanar, F**arsça Türkçe Sözlük**, s. 33; Erdem, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, s. 35-36.

[174] Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi**, s. 41.

[175] Spuler, **İran Moğolları**, s. 319; Özkan Dayı**, İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2017 s. 294.

Gazan Han döneminde Emir Nevruz'un isyan hareketi baş göstermiştir. Emir Nevruz her ne kadar Kert Hanedanlığına sığınmışsa da Melik Fahreddin Kert[176] onu Gazan Han'a teslim etmiştir. Bu durumdan memnun kalan Han, Melik Fahreddin'i çeşitli hediyelerin yanı sıra payza vermek suretiyle ödüllendirmiştir[177]. Yine Gazan Han, Şebankare idaresine yönelik mücadelelerin yaşandığı bir dönemde, Şebankare idaresini payza vererek Celaleddin Tayyib Şah'ın her iki oğlu Gıyaseddin ile Nizameddin'e vermiştir[178]. Ayrıca Kutbuddin Şah Cihan b. Suyurgatmış'ı Kirman eyaletinin idarecisi olarak tayin ettiği sırada kendisine payza takdim etmiştir[179]. Gazan Han'ın bilhassa posta sistemine ilişkin yapmış olduğu reformları diğer hanların yapmış oldukları reformlardan ayırmak gerekir. Gazan Han, yürürlükte olan payzaların dağıtım ve kullanımına getirilen sınırlandırma uygulamasını benimsediği gibi posta sistemini denetlemek amacıyla yam istasyonlarına görevliler atayarak denetlemelerin yapılması emretmiştir[180]. Kendi döneminde daha önceki hanların dağıtmış oldukları tüm payzaları geçersiz kılmış, yeni verilecek payzaların önceden verilmiş olanların teslimi ve değiş-tokuş ile gerçekleştirileceği bir uygulamayı benimsemiştir. Verilen yeni payzalarda sahibinin ismi açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu durum söz konusu payzanın başkasının eline geçmesine mani olmak, mirasa konu olması ya da başka bir kimseye takdim edilmesi durumlarının önüne geçme amacı taşımaktadır. Bunun yanı sıra Gazan Han, farklı beldelere göndermiş olduğu buyruk metinlerinde belirttiği gibi şahsi imzasının bulunmayan payzaların geçerli olmayacağını da bildirmiştir[181]. Gazan Han döneminde payzaların sadece idarecilere takdim edilmesi şeklinde bir düzene geçilmiştir. Gazan Han kadınlar ile prenslerin payza takdim etme yetkilerine izin

[176] Melik Fahreddin, Melik Rükneddin'in büyük oğludur. Kert Hanedanlığında (705-706/1305-1307) yıllarında hüküm sürmüştür. Bkz. Coşkun, **Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı,** s. 105.

[177] Spuler, **İran Moğolları,** s. 177; Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları,** s. 176; Aytaç Kaya, "İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde Oyrat Emirlerinin Rolü", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (17), 2018, s. 232; Karaosman, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, s. 105.

[178] Spuler, **İran Moğolları,** s. 164**;** Özgüdenli, **Gazan Han ve Reformları,** s. 187**;** Karaosman, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, s. 108; Ekici, **İlhanlı Hükümdarı Geyhatu ve Zamanı**, s. 79-80.

[179] Karaosman, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, s. 114; Spuler, **İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235)**, s. 174**;** Cihan Gençtürk, **Kirman Karahıtayları (Kutlug-Hanlar)**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2010, s. 76.

[180] Vér, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, s. 48-49; David Morgan, Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate. In: Carole Hillenbrand (ed.): **Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Vol. II. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture**. Leiden–Boston–Köln 2000, s. 380-381**;** Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 157-161; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 199.

[181] Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 202-206.

verilmemesini emretmiş ayrıca taşıyıcısının adının yer aldığı payzalar çıkarılmasını da istemiştir. Böylelikle payzaların rastgele dağıtımının önüne geçilmiş olacaktır[182].

Gazan Han'ın hâkimiyet döneminde devlet görevlilerinden olan başkak, kadı ve hâkimler ellerinde yarlık ve payza bulundurmakta idiler. Ancak bu kimseler yolsuzluk ve yetkilerini kötüye kullanma hadiselerinden ötürü ellerinde bulunan payza ve yarlıkların iptaline zemin hazırlamışlardır. Payza uygulamasına yönelik en gerçekçi yeniliklerin meydana getirildiği Gazan Han'ın hâkimiyet döneminde payza takdiminin, verilecek kişinin görev başlangıç ve bitişi süresi dikkate alınarak bu süre içinde kullanımına ilişkin bir düzenleme benimsenmiştir. Bunun yanı sıra kadınların ve şehzadelerin payza takdim etme imtiyazına son verilmiştir. Payzaların ön yüzüne taşıyıcısının adının yazılması kararlaştırılmıştır. Bu sayede payzaların karışmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca payzaların hazırlanması ile kimlere takdim edileceği noktasında yenilikler yapma yoluna da gidilmiştir. Yeni düzenlemeye göre hanlar, noyanlar ve idarecilere takdim edilecek payzalar büyük boyutlu olarak imal edilecek, bu payzaların üzerlerine aslan başı ve takdim edilen kişinin ismi yazılmış olacaktır. Bu şekilde hazırlanmış olan payzalar kimlere takdim edilmişse ismi deftere not edilecektir. Bu düzenlemeyle payzaya sahip olan kişi görevi süresince elindeki payzayı kullanabilecekti. Eğer kişi görevinden men edilir ya da vefat ederse payzaya el konulurdu[183].

Gazan Han'ın hâkimiyeti döneminde noyanlar ile hâkimlere statülerine bakılarak payza takdim edilmekteydi. Orta statüdeki noyanlar ile hâkimler küçük payzalara sahip iken üzerlerine hususi figürler çizilir, isimleri yazılırdı. Gazan Han'dan evvel idarede bulunan vali ve idareciler hâkimiyet altına aldıkları vilayetlerde diledikleri gibi payza çıkarabilmekteydi ancak Gazan Han bu sistemi yasaklamış, payzaların devlet kontrolü altında çıkarılabileceği bir uygulamayı benimsemiştir. Hatta payzalar, işlenmesi amacıyla kuyumcu kontrolüne tabii tutulmuştur. Buna göre kuyumcu payzaların üzerine kolay bir şekilde işlenemeyecek bir figür yapar ardından hana göstererek onayını alır ve imalata devam ederdi. Buradaki asıl amaç sahte payza imalatının önüne geçme düşüncesiydi. Yine bu dönemde elçilere farklı bir payza yapılması da düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir. Buna göre elçilere takdim edilmiş olan payzaların ön yüzüne "*payza-i hazine*" ibaresi yazılmış sahibin adı deftere not edilmiştir. Birtakım elçilere ise uzun şekilli uç

[182] Yuvalı, **İlhanlı Tarihi**, s. 115**;** Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 199, 433; V. V. Barthold, **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, haz. Kazım Yaşar Kopraman-İsmail Aka, Ankara 2006, s. 319.

[183] Ankhbayar Danuu, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 216.

kısmında ay figürünün yer aldığı payzalar takdim edilmiştir[184]. Şayet elçiler sınırda görevli emirlerin yanından geçerlerse bakırdan imal edilmiş payzaları gösterirlerdi[185].

Bu dönemde Fars bölgesinde bulunan divana ait malların kontrolü yapıldığı sırada, divanda görevli vezir İzzeddin Muzaffer Muhammed, divanda kayıtlı büyük oranda bir meblağı alarak Melik İslam'ın üzerine zimmetlemiştir. Yapılan yanlış fark edilmiş İzzeddin'in suçlu olduğuna karar verilmiştir. Melik İslam'a ise hilat, kılıç ve beşer tane payza-yı şerşir takdim edilmiştir. Gazan Han döneminde yapılan yeni tayinlerde bölge idarecilerine de payzalar takdim edilmiştir. Bu anlamda Kirman idarecisi Sultan Muhammed Şah'ın oğlu Kutbeddin Şah Cihan'a Gazan Han'ın payza, çetr ve teşrif takdim etmiş olması verilecek örneklerdendir. Kirman eyaleti İlhanlılar adına bilhassa divan gelirleri açısından oldukça önemliydi. Gazan Han'ın hâkimiyet döneminde Kirman idarecisi Sultan Muzaffereddîn devlet işlerinden elini ayağını çekmiş Kirman eyaleti büyük sorunlarla baş başa kalmıştır. Gazan Han ise kendisini görevinden men etmiş ve yerine vezir Fahru'l-Mille ve'd-din Abdullah b. Muhammed el-Biyarî'yi Kirman eyaletinin başına getirmiştir. Görevinin ilk yıllarında Fahru'l-Mille, bölgenin gelirlerinde hak iddia eden eyalet ileri gelenlerinden olan Mahmud Şah ile grubunun ölüm planına kurban gitmiştir. Gazan Han ise yaşananlardan dolayı Kirmana gitmiş ancak büyük bir isyan hareketi ile karşılaşmıştır. Mancınıklar ile kaleler ele geçirilmiş ve isyan bastırılmıştır. Yaşanan mücadelede büyük çabalar sarf eden ve yararlılık gösteren Sadak Beg'e, Gazan Han tarafından Kirman eyaleti, Fars idaresi, Irak, Lûr-ı Bozorg ve Kuçek idaresi verilmiştir. Ayrıca hilat, şimşir-i has ve payza da takdim edilmiştir. İlerleyen süreçlerde kirman eyalet yöneticisi olarak yalnızca Kutbeddin Şah Cihan kalmış ve Gazan Han'dan almış olduğu payza, saltanat fermanı ve hilat ile 1302 yılında Kirman tahtına geçmiştir[186].

3.2. Yuan Hanedanı Döneminde Payza ve Kullanımı

Çin'de payzanın en çok kullanımda olduğu dönemin Yuan Hanedanı zamanına denk geldiği görülmektedir. Buna göre Yuan Hanedanlığı döneminde payza kullanımı yaygınlaştığı gibi

---

[184] Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 199; Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 73-74.
[185] Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 199; Spuler, **İran Moğolları,** s. 115; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 56-57.
[186] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 73-74.

diğer hanlıklara da metin ve çeviriler aracılığıyla intikal etmiştir. Ancak kullanılan payzaların üzerinde yer alan yazıların farklılık göstermesi bu anlamda net bir bilginin ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır[187]. 1277 yılından sonra Yuan Hanedanlığında posta amacıyla kullanılan payzalar genellikle yuvarlak *Phags-pa* yazısı kullanılarak süslenmiş ve demirden imal edilmiştir[188]. Yuan Hanedanlığı zamanında kullanılan payzaların *Phags-pa* alfabesi ile yazılmış olduğu bilinmektedir. Bundan başka Uygur harfleri ile kaleme alınmış bir payzanın üzerinde "*Ebedi cennetin gücüyle, hanın fermanıyla, bu fermana saygı göstermeyen herkes idam edilecektir*." şeklinde bir yazıya da rastlanılmıştır. Moğollarda payzaların üzerine kazınmış olan resmi içerikli yazı ve metinler esas itibariyle Uygur harfleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bu durum Phags-pa yazısından önce gerçekleşen bir durumdur. Çoğunlukla dikdörtgen biçimli, sade bir şekilde imal edilmiş bu payzalar Yuan askerleri tarafından kullanılırken, gümüşten imal edilmiş düz şekilli olanları ise yüzbaşılara takdim edilmiştir. XIII. yüzyılda imal edilmiş olduğu belirtilen Minusinsk havzasında ele geçirilmiş payzanın "*Phags-pa*" yazısı ile Moğolca yazılar barındırdığı ifade edilmektedir. Söz konusu payzanın üzerinde "*olumsuz göğün gücüyle Hanın adı kutlu olsun. Saygı göstermeyen suçlu sayılsın ve olsun"*[189] ibaresi yer almaktadır. 1962 yılında keşfedilen, Yuan Hanedanlığı döneminde kullanılmış olduğu bilinen ve "*Yang-chou*" olarak isimlendirilen payzanın ön yüzünde hem Çince hem "*Phags-pa*" harflerinden oluşan Moğolca ve Farsça yazılar yer almıştır. Özellikle Çince yazılar üç satır halinde yazılmış, ilk satırda "*kontrol altına alma komisyonu ve askeri kumanda şefliği*" İkinci satırda "*ivedi resmi mesele*", üçüncü satırda "*gece seyahati geçerlidir*" yazıları yer almıştır. Moğolca ile Phags-pa alfabesinin yer aldığı satırlarda "*seyahat etme yetkisi veren tablet*" ibaresi bulunmaktadır. Farsça satırda ise "*gece seyahat etme yetkisi veren tablet*" ibaresine yer verilmiştir[190].

---

[187] Baohai Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", **Zentralasiatische Studien (des Seminars für Sprach – und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn)**, no. 31, 2001, s. 33; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 64-65.

[188] **Yuanshi 元史**, s. 9:192; 103, 2629-2630; Nicholas Poppe, **The Mongolian Monuments in hp'ags-pa Script**, Çev. J. R. Krueger, Otto Harrosowitz, 1957, s. 4-9, 14-15; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 59.

[189] **Yuanshi 元史**, 10:203; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 60; Mehmet Ölmez, "Uyghurism in 'Phags-pa Documents (According to Tumurtogoo)", **The Journal of Northern Cultures Studies**, vol. 12, Dankook University, 2018, s. 1-18.

[190] **Yuanshi 元史**, 10:203; Mehmet Ölmez, "Uyghurism in 'Phags-pa Documents (According to Tumurtogoo)", **The Journal of Northern Cultures Studies**, vol. 12, Dankook University, 2018, s. 1-18; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 60.

Resim 3.3 1925 yılında Çin kökenli araştırmacı Ke Shaomin tarafından satın alınmış olan Yuan Hanedanlığı döneminden kalma bir payza örneği[191].

Söz konusu payza bakırdan imal edilmiştir. Boyut itibariyle 10x13 cm'dir. Ön yüzünde yer alan yazılar Arapça, Çince, Farsça ve Moğolca'dır. Orta kısmında Çin alfabesi ile yazılmış "*ling (玲*" ifadesi bulunmaktadır. Sağ kısımda Çin alfabesi ile "*Xubufangjianguanwei* (虚补方间官微)" ifadesi yer almaktadır. Sol kısımda da "*Jiedai Weiraozhe Zhizui* (接待围绕着之最)" yazılı iki satırdan oluşan ifade bulunmaktadır[192].

Payza üzerinde bulunan ifadeler Türkçe olarak tercüme edildiğinde; "*rol yapanlardan sakının, kötüleri engelle, bu tableti vermek yasaktır. Buna karşı hareket eden cezalandırılacaktır."* şeklindedir. Payza üzerinde Çince seri numarasına da (*Di zi wushi hao*) yer verilmiştir. Farsça olarak yazılmış ifadelerin Türkçe olarak karşılığı; "*gece dolaşma yetkisi veren tablet*" olarak belirtilirken, Moğolca olarak yazılmış olan yazıların Türkçe karşılığı ise; "*Kötülerden sakının"* biçimindedir. Süslemeler ile bezenmiş payzada ters çevrili nilüfer yaprağı resmedilmiştir. Farsça ifadeler payzanın gece devriye gezen birlikler tarafından kullanılmış izin belgesi olabileceğini düşündürmektedir. Bu payzanın ağırlıklı olarak Yuan Hanedanlığındaki posta sistemi adına kullanılmış olduğu görüşü üzerinde durulmaktadır. Resmedilen bu payza Ulanbator Ulusal Moğol Tarihi Müzesinden alınmıştır[193].

[191] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 67-68.
[192] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 65-66.
[193] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 65-66

Resim 4.4 1962 yılında Güney Jiangsu'daki Yangzhou (揚州) eyaletinde ele geçirilen bir payza örneği[194].

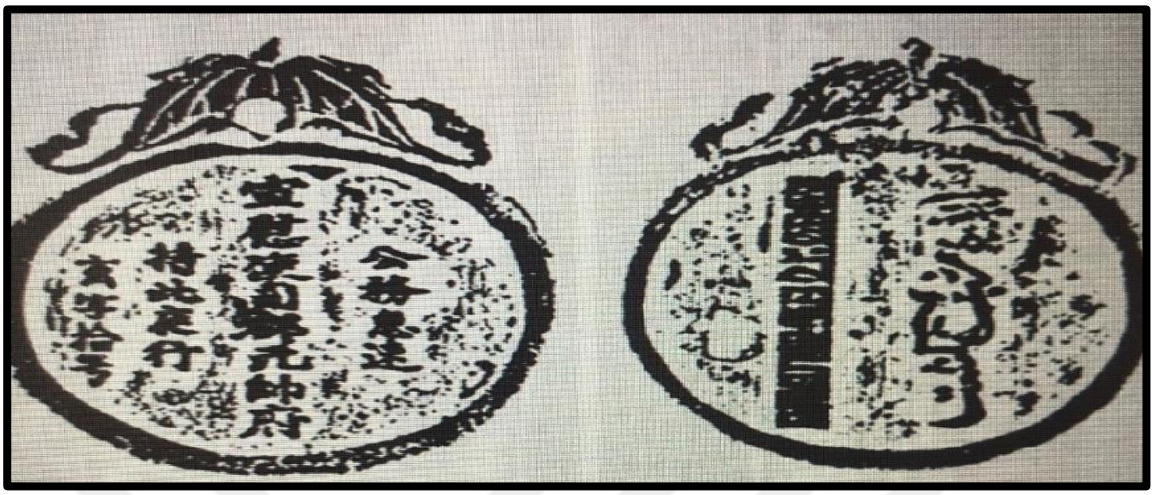

Payzanın Yuan Hanedanlığı döneminden kalma olduğu tahmin edilmektedir. Yuvarlak biçimlidir. Esas olarak "*Yang-chou*" şeklinde isimlendirilmiştir. Ön yüzünde Çin, Fars, Moğol ve Phags-pa alfabesi kullanılarak oluşturulmuş yazılar yer almaktadır. Çince; "*Kontrol Altına Alma Komisyonu ve Askerî Kumanda Şefliği, ivedi resmî mesele* ve *gece seyahati için geçerlidir."* ibaresi bulunmaktadır. Moğol alfabesi ile de "*seyahat etme yetkisi veren tablet"* yazısı bulunmaktadır. Seri numarası ise *Xuan zi shi hao* olarak belirtilmiştir. Payzanın en üst bölümünde boyuna asılması amacıyla bir delik açılmıştır. Boyut itibariyle 17x14 cm civarındadır. Payzanın esas itibariyle 1355 yılı sonrası kullanılmış olduğu görüşü hâkimdir. Üzerinde "*Gongwu Jisu* (*aceleyle resmî iş*)" ve "C*hi ci yexing"* "gece bunu tutarak seyahat edin" ifadeleri yazılmıştır[195].

[194] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 69-70.
[195] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 67-68.

Resim 5.5 1990 yılında keşfedilen payza örneği[196].

Yuan Hanedanlığı döneminden kalma olduğu düşünülen bu payza yuvarlak biçimlidir. Üzerinde Phags-pa, Çince, Uygurca ve Moğolca yazılar bulunmaktadır. Çince olarak belirtilen kısımda "*bensheng xunpai* eyalet idaresinin devriye tableti)" ve *sheng fu xupani eyalet hükumetinin devriye tableti* yazılıdır. Ayrıca payza üzerinde *zhizheng er' shiwu nian yue ri* (gün, ay, Zhizgen'in 25. Yılı) yazısı ve *tian zi nianliu hao* seri numarası da yer almaktadır[197].

3.2.1. Kubilay Han Dönemi (1260-1294)

Kubilay Han'ın hâkimiyet döneminde Yuan İmparatorluğu bünyesinde yeniliklere gidilmiştir. Bilhassa payza uygulamasına ilişkin birçok yeniliğe imza atılmıştır. Öyle ki payzaların üzerinde *Phags-pa* alfabesinin kullanılabileceğine ilişkin düzenlemeler yapıldığı gibi altından imal edilmiş olan payzalar üç şekilde sınıflandırılmıştır. Kubilay Han, "*gyrfalcon*" olarak belirtilen bir payza hazırlatmış ve bu payzaların sadece askeri subaylara takdimini emretmiştir[198]. Onun döneminde dairesel olarak tasarlanmış bronzdan yapılma payzalarda kullanılmıştır. Mengü Han döneminde ortak adı verilen tüccarlar ile ilgili yapılmış olan düzenlemeler Kubilay Han döneminde tekrar ele alınmış ve sağlamlaştırılmıştır. Kubilay Han, ilk iş olarak aşırı harcamaları düzene soktuğu gibi hanların senet çıkarma yetkisini yasaklamış ve 1267 yılında ortak adı verilen tüccarları denetlemeleri açısından "*baş nezaretçi*" uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Bu uygulama ile devlet bünyesindeki bütün ortak tüccarların denetlenmesi

[196] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 69-70.
[197] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 70-71.
[198] May, "Paiza", s. 239.

gündeme gelmiş ve Han, 1280 yılında baş nezaretçiyi ortak tüccarlarını denetlemesi amacıyla Piyasa Vergileri Dairesi'ni görevlendirmiştir. Baş nezaretçi esas itibariyle Moğol soylu prenslerden sermaye alacak ayrıca almış olduğu sermayeyi ortak tüccarlarına geçici olarak verecek ve belirlenen faizleri tüccarlardan alacaktı. Böylelikle Kubilay Han, ortaklık kurumunu bir düzene oturtmaya çalışmıştır. Ellerinde payza bulunduran ortaklar elçi olarak görevlendirildiklerinde yam sisteminden istifade edebilecekleri gibi istasyondan erzak ya da hayvan da kendilerine takdim edilecektir[199].

Kubilay Han döneminde yüzbaşılara üzerinde kaplan ve şahin gibi hayvan motiflerinin yanı sıra güneş ve ay betimlemelerinin yer aldığı altın payzalar takdim edilmiştir[200]. Bar Sawma'nın talebesi olan Markos, öğrencisi olduğu süreçte hocası Bar Sawma beraberinde Kudüs'e gitmeye karar vermiştir[201]. Kubilay Han'ın mührünün yer aldığı hususi bir payza ile birlikte yola koyulmuşlardır. Verilen payza yolculuklarını güvenli bir şekilde gerçekleştirmelerini sağlamıştır[202].

Kubilay Han döneminde, yarlıg ve payzaların yazılmış olduğu bir divan bulunmakta olup bu divanın ismi "*Senevişe*" olarak adlandırılmaktaydı. Söz konusu divanda, elçilerin yanı sıra diğer devlet görevlileri işlerini yürütürlerdi[203]. "*Senevişe/Sinûvîşe*[204]" adı verilen bu divanda elçiler ile bazarganlar bulunur ve işlerini hallederlerdi[205]. Payza uygulamasına yönelik sınırlama ve düzenlemeler Kubilay Han'ın hâkimiyet döneminde de sürdürülmüştür[206].

Yüzbaşı olanlara verilen payzalar, 20 ons ağırlığında olduğu gibi gümüşten imal edilmiştir. Bu payzaların ön yüzünde "*Büyük Tanrı'nın kudreti ve bizim imparatorumuza olan lütfu ile Hakan'ın adı muzaffer ve muhterem olsun. Buradaki emre her kim itaat etmezse cezası*

---

[199] Enerelt Enkhbold, **The Role of the Ortoq in the Mongol Empire in Forming Business Partnerships**, Central Asian Survey, Vol 38, 2019, s. 538; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 429.

[200] May, "Paiza", s. 29-30-31.

[201] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 57-58.

[202] Sarıoğlu, **Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi**, s. 2; Dayı, "Cami'ü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdari Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", s. 245; May, "Paiza", s. 13.

[203] Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 249-250; Hemedani, **Câmiü't-Tevârîh**, s. 643-644.

[204] Elçilerin, tüccarların, gelen-gidenlerin karşılanmış olduğu divan. Bkz. Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 69.

[205] Dayı, "Câmiü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", s. 250.

[206] Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 420; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 56; Atwood, **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, s. 259; Vér, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, s. 48-49; Silverstein, **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, s. 151-152.

ölümdür." yazılı bir ibare yer almıştır[207]. Ordu kumandanlarına verilen payzalar ise 50 ons ağırlığında, üzerinde ise güneş ile ay betimlemelerinin yer aldığı payzalar olmuştur.

3.3. Altınorda Döneminde Payza ve Kullanımı (1242-1502)

Özel bir belge mahiyetinde olan payzaların üzerinde Moğol yazısı yer almakta, elinde bulunduran kimseler rahat bir şekilde seyahat gerçekleştirebilmektedir. Zaman zaman yarlıklar içerisinde de payza tabirinin kullanılmış olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Toktamış ile Timur Kutluğ'da bulunan Altın Ordu yarlıkları içerisinde yarlık ifadesi payza beraberinde kullanılmıştır[208].

Payzaların üzerinde çeşitli hayvanların yanı sıra kılıç gibi savaş aletleri ile çeşitli doğa betimlemeleri de resmedilmiştir. Söz konusu resimler İlhanlı hanlarının basmış oldukları sikkelerin yanı sıra Selçuklu Devleti ve Altın Orda Devleti dönemindeki sikkelerde de yer almıştır. Altın Orda Devleti'nde kullanılmış olan payzalar yüksek mertebede bulunan devlet idarecilerine, yabancı ülke elçilerine, özel gereksinime muhtaç kişilere takdim edilmiştir. Altın Orda Devletinde elçilere, han'ın altın mührünü taşıyan "*altunlı şart-name*" yani altından yapılma payza takdim edilmiştir. Siyasi yazışmalarda ise bu "*altun payşalu ahd-name-i hümayun*" şeklinde belirtilmiştir[209]. Altın Orda Devleti hükümdarlarının verdiği payzaların, Cuci ulusunda XIV. ve XVIII. yüzyıllarda kullanılmış olduğunu, Toktamış ile Timur Kutluğ'un yarlıglarının Türkçe çevirilerinde adının "*payza/bayza*" olarak geçtiğini hatta yarlıg sözcüğü ile bir kullanıldığını göstermektedir. Altın Orda hanlarından Canibek Han, Venediklilere "*baysalı yarlıg*" takdim etmiştir. Özbek Han ise Andre Zeno isimli kimseye "*baysalı yarlıg*" vermiştir[210].

Berdibek Han tarafından Rus metropoliti Aleksi'ye takdim ettiği yarlıgın Rusça çevirisinde kelime "*baysa*" olarak ifade edilmiştir[211]. Bu durum Cuci ulusunda kelimenin bu şekilde

---

[207] D'ohsson, **Moğol Tarihi**, s. 241; Spuler, **İran Moğolları** s. 318-319; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 57.

[208] Budak, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar)**, s. 284; Vér, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, s. 46-47; Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, s. 81-83.

[209] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 57; Mehmet Arpaci, **Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023, s. 16.

[210] Arpaci, **Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)**, s. 16.

[211] Yasemin Göktürk, **Altın Orda Devleti'nde Ekonomik Hayat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s. 130; Spuler, **İran Moğolları (Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri**

kullanılmış olduğunu göstermektedir. Altın Orda Devletinde kullanılmış olan yarlıklarda Han'ın onayı bağlamında altın nişan ve tamgaların yanı sıra Han'a ait olan payzalara da yer verilmiştir. Nitekim Toktamış Han'da zikredilen "*payza yarlıglıg tarhan*" ifadesi, *"altun nişanlığ yarlıg, al tamgalığ yarlık"* ibareleri ile benzerlik göstermekte, bir nevi onay işareti olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Aleksandr Samoyloviç, Altın Orda Devletinde kullanılmış olan yarlıkların içeriğinde zikredilen payza sözcüğünün kullanımı itibariyle çeşitlilik gösterdiğini ifade etmekte, kimi zaman "*itimat levhası*" kimi zaman "*dört köşe mühür*", "*asma mührü*" ve "*yarlıgın kendisini ifade etmek maksadıyla*" kullanılmış olduğunu ifade etmektedir. Altın Orda Devleti'nde payzanın takdim edildiği ilk dönem Batu Han dönemi olarak bilinmektedir. Batu Han, Baycu Noyan ve diğer valilerin elçilerinin Anadolu havzasına seyahatlerini yasaklamak amacıyla yarlıg ile payza çıkartılmasına karar vermiştir[212].

Berke Han dönemine gelindiğinde, Berke Han'ın islamiyeti kabul etmesi üzerine payzalar özellikle dini makamdaki görevlilere takdim edilmiştir. Harezm vilayetine tayin edilen, Kübreviyye tarikatının[213] önde gelen şeyhlerinden Şeyh Safiyüddîn Baharzî'ye birtakım hediyelerin yanında payza da takdim edilmiştir. Payzayı gören elçi bunun işlevinin ne olduğunu sormuş, Han ise "*bu, ona sahip olan herkesi korur*" yanıtını vermiştir[214]. Altın Orda Devleti'nde savaş zamanlarında tüccarlara cepheden serbest bir şekilde geçebilmeleri maksadıyla payzalar verilmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Altın Orda hanları özellikle ticareti arttırmak amacıyla tüccarlara payza takdim etmiş ve bu geleneği sürdürmüşlerdir. Altın Orda Devleti'nde XV. yüzyıla gelindiğinde payza tabirinin yerine "*asma mühür*" ibaresi de kullanılmıştır[215]. Yarlıg metinlerinde ise şu şekilde belirtilmiştir: "*…O yarlıgda gümüş kaytan üzerine asılı altın mühür vardı. Bu mührün bir tarafında Tatarca kelime-i tevhid ve diğer tarafında hükümdarın adı yer almaktaydı*"[216]. Asma mühürlerin muhtevası ve Toktamış döneminden itibaren kullanılmış olduğu bilinen dört köşeli mühürlerin içeriği karşılaştırıldığında ikisinin de benzer olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle Toktamış zamanından beri kullanılmış olan payzanın ilerleyen zamanlarda isminin değiştiği ve "*asma mühür*" olarak adlandırıldığı

1220-1350), s. 318-319; Aleksandr Nikolaeviç Samoiloviç, Cucu Ulusunda Payza ve Baysaya Dair", **THİTM**, II, İstanbul 1932-39, s. 62-63; Hasan Ortekin, "Basma ve Baysa'ya Dair", **THİTM**, no. II, İstanbul 1932-39, s. 68.

[212] Samoyloviç, "Cucu Ulusunda Payza ve Baysa'ya Dair", s. 63-64.

[213] Necmeddîn-i Kübrâ'ya nisbet edilen bir tarikat. Bkz. Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", c. 32, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, s. 498-500.

[214] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 74-76.

[215] Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda Hanlığı'nda "Saray"ın Büyük Hatunu: Taytuğlı Hatun", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı 35, 2023, s. 110-111.

[216] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 74-76.

anlaşılmaktadır[217]. XVII. Yüzyılda Kırım'da yayımlanmış olan bir yarlıg metninde payzanın mühür manasından ziyade mühürün ön yüzünde yer alan devlet simgesine atıfta bulunulduğu sonraki süreçte ise asma mühür manasında kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın üçüncü yarısında mevcut olan yarlıg metinlerinin Rusça ve Latince çevirilerinde ise payzalara "*baysa*" denilmiş olduğu görülmektedir. Öyle ki Berdi Bek, Özbek Han, Cani Bek tarafından Rus knezleri ile Venediklilere takdim edilmiş yarlıg metinlerinde kelime "*baysa*" olarak ifade edilmiştir. Altın Orda Devleti döneminde payza takdim etme uygulaması kesintiye uğramamıştır. Payzaların tıpkı Gazan Han döneminde olduğu gibi lağvedilme durumunun olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela 1398 yılında Timur Kutluğ Han tarafından Muhammed ile Mahmud isimli kimselere takdim edilen tarhanlık yarlıg metninde Batu Han döneminde mevcut olan hükümlerin uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Timur Kutluğ Han söz konusu yarlıg metninde "*sabık Sayın Han (Batu Han) çağından beri payza yarlıglı, gerçek tarhanlık nizamına göre devam edip…*" tabiriyle uygulamanın aynen devam ettirildiğini gözler önüne sermektedir[218].

Resim 6.6 1848 yılında Dinyeper Vadisinde keşfedilen Payza örneği[219].

[217] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 74-76.
[218] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 74-76.
[219] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı" , s. 62-63.

Zaporozskaja Seç civarlarında keşfedilen bu payza, dikdörtgen biçimindedir ve üzerinde Uygur harfleri yer almaktadır. (1362-1369) yıllarında Altın Orda Devleti Hanı olan Abdullah Han'ın emri üzerine takdim edilmiş bu payza gümüşten imal edildiği gibi yukarı bölümünde oyularak oluşturulmuş kaplan başı tasviri yer almaktadır. Alt kısmında ise iki adet küçük kuş betimlemesi yer almaktadır. Üzerinde bulunan ifadeler payzanın hem arka hem de ön yüzünde iki satır olarak yer almaktadır. Söz konusu ifadeler şu şekildedir; "*Mönhe T(e)ngri yin hüçüdür, Yehe suu, zali yin igegendür, Abdullah yin c(a)rl(i)g he nülü, Bişürehü hümün algahu ühühü. (Bengü Tanrı'nın gücünde, uhu deha becerinin yardımıyla Abdullah'ın yarlığına kim heyecanlanmazsa o kişi ölür*." Belirtilen bu ifadelerden emrin kesin ve mutlak olduğu aksi şekilde davranan kimsenin ölümle cezalandırılacağı açıkça anlaşılmaktadır. Bu payzadan başka 1853 yılında ön yüzünde Phags-pa alfabesi kullanılarak yazılan dikdörtgen biçimli bir payzaya daha rastlanılmıştır. Söz konusu payzada Çin alfabesiyle seri numaralar bulunmaktadır ancak anlaşılır biçimde olmamasından ötürü tam olarak ne yazıldığı anlaşılamamıştır[220].

[220] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı" , s. 62-63.

Resim 7.7 1846 yılında Sibirya Yenisey Vadisinde keşfedilen Payza örneği[221].

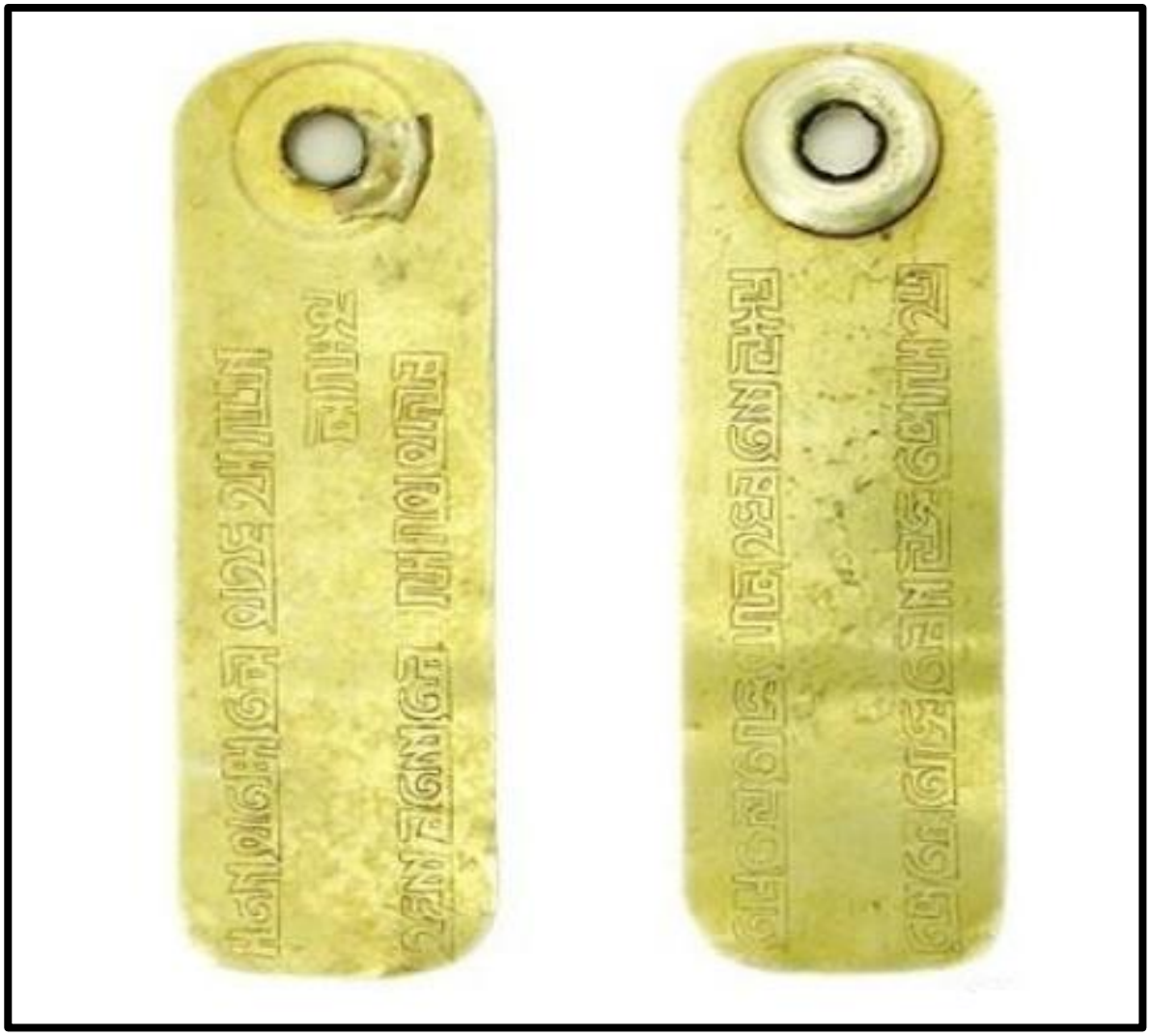

Dikdörtgen biçiminde tasarlanmış olan bu payzanın köşe kısımlarında oyulmuş şekilde Çince *Xuanzi Sishi'er hao* (轩子四十二号) ibaresi konumlandırılmıştır. Asıl olarak gümüşten imal edilmiş olan bu payzanın oyulmuş kısımları yaldızlı olarak tasarlanmıştır. Payza'da esas itibariyle Moğolca olarak beş satır yer almaktadır. Ön yüzünde ise; "*Ebedî cennetin gücüyle İmparatorun adı kutsal kalsın. İtaat etmeyen suçlu olacağından ölecektir."* cümlesine yer verilmiştir[222].

[221] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 61-62.
[222] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 61-62.

Resim 8.8 1881 Yılında Doğu Sibirya'da keşfedilen Payza örneği[223].

Üzerindeki yazılar Phags-pa alfabesi ile oluşturulmuş olan bu payzanın imalatında demir kullanılmıştır ve şekli yuvarlak biçimindedir. En üstte yer alan halkanın alt bölümünde oyularak oluşturulmuş bir kaplan betimlemesi yer almaktadır. Ayrıca üzerindeki yazılar esas itibariyle gümüş işlemeli olduğu gibi şu ifadeler yer almaktadır; *"Ebedî cennetin gücü adına. İmparatorun bu fermanına saygı duymayan suçlu sayılacaktır*." biçimindedir[224].

[223] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 63-64.
[224] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 63-64.

Resim 9.9 1934 yılında Kuzey Hebeî havzasında keşfedilen bir payza örneği[225].

Bakırdan imal edilmiş olup, dikdörtgen biçimlidir. 6,5x 22 cm boyutlarındadır. Üst bölümünde ise boyuna asmak amacıyla delik bulunmaktadır. Payza üzerinde hiçbir süsleme bulunmamaktadır. Yer alan sözcükler Çincedir. Esas itibariyle şu cümleler yazılıdır; "*Tianci Chengjshi huangdi shengzhi tao, Cennetin bağışladığı İmparator Cingis'in İmparatorluk fermanı."* Arka kısmında Çince olarak "*Zou ma (Ata binmek*)" yazılıdır. Bu payza şu anda Japonya'da bulunan Kyoto Üniversitesi tarafından muhafaza edilmektedir[226].

[225] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 65-66.
[226] Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 66-67.

4. MOĞOLLARA TÂBÎ DEVLET VE TOPLULUKLARDA PAYZA KULLANIMI

1071 Malazgir Zaferiyle Anadolu'ya giriş yapan Selçuklular bu başarılarını, devlet sınırlarını genişletmek suretiyle sürdürmüşlerdir. Moğolların tarih sahnesine çıkmasıyla beraber 1243 yılındaki Moğollar'a karşı Kösedağ Savaşının ardından yenilmişler, zamanla güç kaybederek yıkılış sürecine geçmişler ve onlara tabi bir devlet olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir[227]. Bu tabiyete bağlı olarak payza kulanan devloetlerden biri de Türkiye Selçuklular'ı olmuştur. Moğol Hanları Selçuklu hükümdarlarına payza takdim ederek kendilerine yönetim hakkı sunmuşlardır. Verilen payzalar ağırlıklı olarak altın başlı olmanın yanı sıra kullanım süreleri oldukça uzun tutulmuştur. Payza onlar için bir güç göstergesi de sayılmış hatta Kösedağ Savaşı'nın ardından Moğol birlikleri Sivas şehrine vardıklarında şehrin kadısı Necmeddîn Kırşehirî, daha önce Cengiz Han'ın kendisine vermiş olduğu payzayı göstermek suretiyle şehrin yıkımına mani olmuştur[228].

Moğollar'a tabi payza kulanan topluluklardan biri olan Ermenilerin de payza kullandıkları görülmektedir. Ermeniler, Moğol birliklerinin Kafkasya bölgesine yerleşmeye başladığı süreç içerisinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Ancak bölgede diğer topluluklar gibi Moğol istilasının meydana getirdiği kaos ortamı Ermenileri de etkilemiş ve Moğol Devleti'ne tâbî duruma gelmişlerdir[229]. Bunlar özellikle dini, ekonomik, siyasi ve askeri sahalarda Moğollardan etkilenmiş ve onların kullanmış oldukları sözcükleri benimsemeye başlamışlardır. Öyle ki Moğollar tarafından diplomasi alanında kullanılmış olan "*yarlıg*" sözcüğü Ermeniler tarafından da kullanılmıştır. Atlı birliklerin lideri manasında kullanılan "*noyan*" sözcüğü ile "*payza*" da Moğollardan Ermenilere intikal eden kelimeler arasındadır. Dolayısıyla Ermeniler Moğollar tarafından yalnızca siyasi açıdan değil kültürel açıdan da etki

[227] Hasan Geyikoğlu, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 52, 2014, s. 95.
[228] Emîn, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğul, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân**, 1357 hş. s. 78-79; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 55.
[229] Nebil Karaduman, "Moğol İstilâsında Ermeniler", **Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, 2024.

altına alınmışlardır[230]. Öyle ki Ermeni prensler payzaya sahip moğol valilerine vergi vermek zorunda oldukları gibi tüm gereksinimlerini karşılamak mecburiyetinde de kalmışlardır[231].

Memlûk Devleti'ne bakıldığında tıpkı Moğollar gibi payzaya benzer bir sistem kullanmış oldukları anlaşılmaktadır. Payzalar Memlûklerin askeri teşkilatında "*berîd tabletleri*" olarak adlandırılmıştır. Buna göre görevliler seyahate başlamadan önce sarı renkli bir fulara asılı olan bakırdan yapılma tabletleri boyunlarına asmaktaydılar. Böylelikle boyunlarındaki bu levhaları göstererek seyahat süresince istasyonlarda durarak yam hizmetlerinden istifade edebilmişlerdir. Memlûk devletinde posta işleri ile uğraşmakta olan kimselerin bu işten sorumlu idareciler olduklarının gösterilebilmesi amacıyla kullanılan bu levhaların Moğolların posta sisteminde kullanılmış olan payzalara benzer olduğu belirtilmektedir. Postacı olarak görevlendirilen kimse gümüşten imal edilmiş olan bu levhayı boynuna asar böylelikle onu gören kimseler onun postacı olduğunu anlardı. Postacı boynuna asmış olduğu levha sayesinde uğrak yerlerinde bulunan posta istasyonlarında atlarını değiş-tokuş ettirebilir görevini bitirdikten sonra ise levhayı boynundan çıkarır ve "*divanü'l-inşa"*ya teslim ederdi. Memlûk Devleti'nde adı geçen bu gümüşten imal edilmiş levhaların haricinde postacı olarak görevlendirilen kimselerin yuvarlak biçimli hemen hemen on iki santimetre civarında altın ile bakırdan imal edilmiş levhalara sahip oldukları da belirtilmektedir[232].

Rus kaynakları incelendiğinde ise "*payza"* sözcüğü "*basma"* olarak ifade edilmiştir. K. A. İnostrancev ile A. A. Spicın, "*basma*" ve "*baysa*" sözcüklerini bir bütün olarak ele almıştır. Ahmet Han tarafından elçilik heyeti ile Moskova prensi III. İvan kendisine gönderilmiş olan

---

[230] Ver, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, s. 46; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, s. 76-77, 202-206; Demirer, **Ortaçağ'da Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, s. 143; İlyas Kamalov, **Yarlık**, DİA, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 334**;** Müellif Kiragos, Ermeni Müellifi Kiragos'un Vakayinamesi, Editör: Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 74-75; Grigor, **Moğol Tarihi**, s. 20, 33; Fethi Gedikli, **Yasa**, DİA, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 336.

[231] Bayarsaikhan Dashdondog, **The Mongols and the Armenians (1220-1235)**, Brıll's Inner Asian Library Puplications, USA Boston 2011, s. 107; Tekin, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, s. 126; Spuler, **İran Moğolları,** s. 369; Temel, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, s. 137.

[232]Didier Gazagnadou, "Les Postes à Relais de Chevaux Chinoises, Mongoles et Mameloukes au XIIIe siècle: un cas de Diffusion İnstitutionnelle", **Actes des Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de L'enseignement Supérieur Public, 24e congrès, Avignon, 1993**, La circulation des nouvelles au Moyen-Age, Paris 1994, s. 248; Hatice Güler, "Memlûklerde Berîd Teşkilatı", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 39/12, Nisan 2019, s. 214-215; Karaduman, "Erken Memlûkler Zamanında Resmî Posta Sistemi (Sultan Baybars Dönemi 1260-1277)", s. 430.

basmayı Tatarların[233] egemenliğini kabul etmeyeceklerini belirtmek amacıyla ayaklar altına alınmıştır. Carpini ile beraberindekiler ise Moğol topraklarına gittikleri zaman Bohemya Kralı I. Wenceslaus huzuruna kabul edildiklerinde kral kendilerine Rusya'ya güvenli ve sorunsuz bir şekilde gidebilmeleri amacıyla bir mektubun yanı sıra payza da takdim etmiştir. Kafile, seyahatleri boyunca uğramış oldukları tüm güzergâhlarda mektup ile payza almışlardır[234].

[233] Tatarlar esas itibariyle bir maaş sistemine sahip olmamıştır. Bundan dolayıdır ki kendilerine altından imal edilmiş kaplan başı tasvirli payzalar, sade işlenmiş altından ve gümüşten imal edilmiş payzalar takdim edilmiştir. Bkz. Dang, "The Paizi of the Mongol Empire", s. 42; Coşkun, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", s. 60.

[234] Karaduman, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, s. 76-77.

SONUÇ

Moğol Hanları askerî yetkililer başta olmak üzere elçi, haberci gibi uluslararası platformda hareket halinde olan kişilere gerek görevleri dolayısıyla gerekse seyahatleri sırasında rahat ve hızlı hareket etmelerini sağlamak amacıyla payza adında bir künye hazırlatmışlardır. Kişinin görevi ve yetkilerini içeren bu tabletler, taşıyan kişiye kolay erzak temini ve binek hayvanı tahsisi başta olmak üzere farklı birçok imtiyaz sunmuştur. Payzalar, sokağa çıkma yasağı uygulamaları, resmi yazışmalar ve posta teşkilatı gibi işlerde faal bir şekilde kullanılmıştır. Tarihinin Hunlardan başladığı tahmin edilen bu tabletlerin Kitan ve Çinliler tarafından da kullanıldıkları bilinmektedir. Öyle ki Moğol payzalarında rastlanan bu etki, Çin ve Uygur yazılarının yoğun bir şekilde kullanılmasıyla fark edilir durumdadır. Çalışma da bu terimin Çince, Farsça ve Batılı kaynaklar çerçevesinde kullanımı, türleri ve örneklerine yer verilmiştir. Devlet idare sisteminde tecrübesiz olan Moğollar, birçok kurum ve teşkilatı, bu konuda oldukça tecrübeli ve başarılı olan Uygur Türklerinden almışlardır. Devletin idare mekanizmasının temeli Uygur Türklerinden oluşmuştur. Fakat günümüz ve öncesinde yapılan çalışmalar onların Devlet idare mekanizmalarını aydınlatıcı nitelikte olmamakla beraber, siyasi ilişkiler bağlamında gerek uluslararası platformda gerek ülke içi idari sistemin yürütülmesinde oldukça kısırdır. Devletin güvenli ve istikrarlı bir şekilde resmi işlerinin yürümesi için Moğol hanları tarafından belirlenen yetkililere payza adında bir künye verilmek suretiyle onların devlete hem elçilik noktasında hem de güvenliğin sağlanması noktasında rahat hareket etmeleri olanağı sunulmuştur. Moğollarda Payza adlı konu, onların teşkilat yapılarını ilgilendirdiği için teşkilat tarihleriyle ilgili çalışmalar çok azdır. Konuyla ilgili bilgilerin bir kısmı siyasî tarih ile ilgili çalışmaların içerisinde bulunmaktadır. Ancak bu durumda mevcut bilgi yoğunluğu içinde bulunan sınırlı verilere ulaşma çabası araştırmacıyı oyalayarak zaman kaybına neden olmaktadır. Tespit edilen bu boşluk, Moğolların payza kullanımlarıyla ilgili bir çalışma yapılmasının gerekliliğini göstermektedir. Bu nedenle yukarıda yer verilmiş olan bilgiler ve görseller büyük bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca Türk-Moğol İlişkileri tarihi çalışmalarına ve Ortaçağ Tarihi alanına da katkı sağlayacak, bu alanda çalışma yapacaklara bir yol haritası oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

1. Abû'l-Farac, Gregory, **Abûl-Farac Tarihi**, çev. Ömer Riza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
2. Ahmed, Mollâ –Kazvînî Asâf Hân Tetevî, **Târîh-i Elfî. VI**, tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd, Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1382 hş.
3. Akkuş, Mustafa, **İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2011.
4. Aksarayî, KerîmüddîKn Mahmud, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
5. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
6. Algar, Hamid, "Necmeddîn-i Kübrâ", c. 32, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2006.
7. Ali, Yazıcızâde, **Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklular Tarihi)**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca, 2009.
8. Allsen, Thomas T. **Mongol Imperialism**, University of California Press, 1987.
9. Allsen, Thomas T. **Culture and Conquest in Mongol Eueasia**, Cambridge 2004.
10. Andreasyan, Hrand, "Türk Tarihinde Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1 (2), 1950.
11. Arpaci, Mehmet, **Kırım Hanlığı'na Ait Resmî Yazışmalardaki (16.-18. Yüzyıllar) İdari, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Terimler (Zernov Neşriyatına Göre)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2023.
12. Âştiyânî, Abbâs İkbâl, **Târîh-i Moğul ve Evâyil-i Eyyâm-i Tîmurî**, İntişârât-i Nâmek, 1374 hş.
13. Aştiyani, Abbas İkbal, **Târîh-i Moğûl, Ez-Hamle-yi Çingîz Tâteşkîl-i Devlet-i Tîmûr**, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahrân 1365/1986.
14. Atwood, Christopher P. **Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire**, Indiana University, Facts on File, New York, Bloomington 2004.
15. Aziz, Şirinay, "Moğol İmparatorluğu'nda Ortak Tüccar Uygulaması ve Ortak Tüccar Uygulamasının Ming Hanedanı Döneminde Sona Erişi", **İMÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, 2022.

16. Bâkirî, Mehrî, "Tovzîh-i Berhî Ez Lugat ve Istılâhât-i Mogûlî der Zebân ve Edebiyât-i Fârsî", **Pejûheşhâ-yi Felsefî**, Dânişgâh-i Edebiyât-i Ulûm-i İnsânî Tebrîz, 1380 hş.

17. Balaban, Caner, **XIII. Yüzyıl Orta Asya Moğollarında Sosyal ve Kültürel Yapı**, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ 2022.

18. Barthold, V. V. **Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, haz. Kazım Yaşar Kopraman-İsmail Aka, Ankara 2006.

19. Barthold, Wilhelm, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, İstanbul 1931.

20. **Başkumandan Simbat Vakayinamesi (951-1334)**, çev. Hrand Der Andreasyan, TTK Kütüphanesinde Yayımlanmamış Tercümenin Fotokopisi, İstanbul 1946.

21. Bayarsaikhan Dashdondog, **The Mongols and the Armenians (1220-1235)**, Brıll's Inner Asian Library Puplications, USA Boston 2011.

22. Baybars El-Mansûrî, **Et-Tuhfetu'l Mulûkiyye Fi'd Devleti't Turkiyye**, Çev. Hüseyin Polat, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

23. Beckwith, Cristopher I. **İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Cağından Günümüze Orta Asya Tarihi**, çev. Kürşat Yıldırım, ODTÜ, 2011.

24. Berber, Oktay, "13. Yüzyılda Moğolların Diplomasi Anlayışı Üzerine Bazı Notlar", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** no. 2, 2018.

25. Berger, P. and T. T. Bartholomew, **Mongolia the Legacy of Chinggis Khan**, Thaines and Hudson, 1995.

26. Bilgin, Orhan, "Cüveynî, Atâ Melik", c. VIII, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993.

27. Budak, Muhammed Ali, **Ortaçağ Seyahatnamelerinde Türkler ve Moğolların Sosyo-Ekonomik Durumları (X-XV. Yüzyıllar)**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2020.

28. Budge, E. A. **W. The Monks of Kublai khân Emperor of China**, 1928.

29. Buell, Paul D. **Historical Dictionary of the Mongol World Empire**, Scarecrow Press, 2003.

30. Büşra Bağcı, **Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

31. Carpini, Johann de Plano, **Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247**, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2000.

32. Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu, Semih Rifat (Ed.), 1. Baskı, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul, 2006.

33. Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu, Haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

34. Ch'ang-Ch'un, A. Waley, The Travels of an Alchemist, Roudledge & Kegan Paul, Reprint London, 1931.

35. Ch'ien, Ssu-ma **The Grand Scribe's Records the Memoirs of Han China**, Ed. William H. Nienhauser, çev. J. Michael Farmer vd., C. 8, 1. Baskı, Indiana University Press, Indianapolis 2008.

36. Chambers, James, **The Devil's Horsemen**, The Mongol Invasion of Europe, Book Club Associates, London 1979.

37. Cihan, Cihad, **Sosyal ve İdari Açıdan Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2000.

38. Cleaves, Francis Woodman, "Daru(gamma)a and Gerege", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Vol. 16, No. 1, 1953.

39. Cleaves, Francis Woodman, "The Mongolian Names and Terms in The History of The Nation of The Archers by Grigor of Akanc", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, Vol.12 No. 3 / 4.

40. Cleaves, Woodman, "Daruta and Gerege", **HJAS 16**, 1953.

41. Conant, Hollyn, "Cengiz Han'ın Muharebe Ağı", **Askeri Tarih Bülteni,** çev. İrfan Paksoy, XX, Sayı 39, 1995.

42. Coşkun, Derya, "Çin'de Reformist Bir Moğol Valisi: Seyyid Ecel Şemseddin Ömer Buharî (607-678/1211-1279)", **Journal of Universal History Studies**, 7(1), 2024.

43. Coşkun, Derya, "Mâzenderân'da Siyasî İki Cereyan; Marâşî ve Kiyâ Anlaşmazlığı", **Hıstory Studıes**, 11/2, Nisan 2019.

44. Coşkun, Derya, "Moğollarda Otorite Tableti Olarak Payza ve Kullanımı", **Bilig**, no. 110, 2024.

45. Coşkun, Derya, "Taberistân ve Mâzenderân Adları Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, 12/64 Haziran 2019.

46. Coşkun, Derya, **Herât'tan Yükselen Işık Kert Hanedanlığı (Siyasi Tarihleri 643-791/1245-1389)**, Kitabevi, İstanbul 2020.

47. Cûzcânî, Ebû Amr Minhâcüddîn Osmân b. Sirâciddîn Muhammed, **Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Trc. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

48. Çakan, Varis, "Ülke Tanıtımı: Geçmişten Günümüze Çin", **Asya Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2017.

49. Çelik, Burak, **Hülegü Han'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2021.

50. Çelikbilek, Abdul Metin, **Çingiz-Nâmelere Göre Moğol Toplum Yapısı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2022.

51. Çetin, Nurullah, **Türkiye Selçuklu-Moğol Siyasi İlişkileri (XIII. Yüzyıl)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2017.

52. Çevik, Murtaza, "Selçuklu Sultanlarının Moğol Hanlarını Ziyaretleri (1246-1259) ve Bu Ziyaretlerin Anadolu'ya Etkileri", **Journal of History School**, Sayı XXVII, 2016.

53. Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe, "Prof. Dr. Bülent Okay'ın 35. Meslek Yılı Anısına", Ed. Gonca Ünal Chıang, Fatma Ecem Ceylan, Ertuğrul Ceylan, "Tang Hanedanlığı Generallerinden Gao Xıanzhı'nın Hayatı ve Askeri Görevleri", Nuray Pamuk Öztürk.

54. D'Ohsson, Abraham Constantin, **Moğol Tarihi: Denizler İmparatoru Cengiz**, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.

55. D'ohsson, M. Baron, **Moğol Tarihi**, çev. E. Kalan-Q. Şükürov, IQ Yayınları, İstanbul 2006.

56. Dang, Baohai, "The Paizi of the Mongol Empire", **Zentralasiatische Studien (des Seminars für Sprach – und Kulturwissenschaft Zentralasiens der Universität Bonn)**, no. 31, 2001.

57. Danışman, Mustafa, **Baycu Noyan'ın Hayatı ve Faaliyetleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2019.

58. Danuu, Ankhbayar, **İlhanlı Devleti'nde Vezaret**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016.

59. Dayı, Özkan, "Câmiü't-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdarî Teşkilatı ve Bayındırlık Faaliyetleri", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 55, 2015.

60. Dayı, Özkan, "İlhanlı İdârî Teşkilatı I: Dîvânlar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 69, 2021.

61. Dayı, Özkan, **İran Moğollarında İdarî Bürokrasi (1231-1295)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2017.

62. Dehkhodâ, Ali Ekber, "Payze", **Lugatnâme-i Dehkhodâ**, Haz. Muhammed Mu'în-Seyyid Ca'fer Şehîdî, IV, Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, 1373hş.

63. Delibalta, Yavuz, "Moğol Dönemi Ticari Hayatında Yam Teşkilatı'nın (Posta Sistemi) Yeri ve Önemi", **Internatıonal Sılk Road Conference**, May 26-27, Nakhchivan State University 2023.

64. Delibalta, Yavuz, "Moğollarda İstihbarat Faaliyetleri", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, no. 25, 2021.

65. Delibalta, Yavuz, **XIII. Yüzyılda Moğol Ordularının Harp Taktikleri**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2022.

66. Demirer, Arif, **Ortaçağ'da Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2015.

67. Devletşah, **Tezkiretü'ş-Şuarâ**, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 298.

68. Doerfer, J. M. **Türkisch und Mongolische Elemente im Neupersischen**, Band I, Wiesbaden 1963-1975.

69. Doğan, Kadir Caner ve Sadi Arslan, "Antik ve İmparatorluk Çin'inde Hanedanlıklar Bürokrasisi: Weberyan Bir Bakış", **Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi**, Sayı 4, 2023.

70. Durak, Neslihan, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", **Turkish Studies**, 3, 2008.

71. Durmaz, Abdulkerim, **Memlûk Sultanı El-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri**, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2013.

72. Eberhard, Wolfram, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2000.

73. Edward, M. "Lord of the Mongols Genghis Khan", **The Great People of the Past the Mongols', National Geography**, 190:6, 1996.

74. El-Benâketî, Seyyid Ebû Süleyman Fahruddîn Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud, **Târîh-i Benâketî**, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş.

75. El-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr Fî Memâlikü'l-Emsâr**, thk. K. S. El-Caburi, III, Beyrut 2010.

76. Emîn, Şemîs Şerîk, **Istılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğul, İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân**, 1357 hş.

77. Enkhbold, Enerelt, **The Role of the Ortoq in the Mongol Empire in Forming Business Partnerships**, Central Asian Survey, Vol 38, 2019.

78. Erdem, Gülşen Deniz, **İranlı Devlet Adamlarının İlhanlı İdarî Sistemi İçerisindeki Rekabetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

79. Ersan, Mehmet, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.

80. Ertaş, İlker, **Asrî Kaynaklarda Moğolların Devlet Teşkilatı ve Sosyo-Kültürel Yapısı (1206-1294)**, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2022.

81. Falkenhausen, Lothar Von, "The E Jun Qi Metal Tallies", **Text and Ritual in Early China**, Ed. Martin Kern, 1. Baskı, University of Washington Press, Washington, 2007.

82. Farquar, D. M. **The Goverment of China under Mongol rule**, Steiner Stutgart, 1990.

83. Fazlullâh, Reşidüddîn, **Câmi'u't-Tevârîh**, Tsh. Doktor Behmen Kerîmî, İntişârât-i İkbal, Tahrân 1374 hş.

84. Gazagnadou, Didier, "Les Postes à Relais de Chevaux Chinoises, Mongoles et Mameloukes au XIIIe siècle: un cas de Diffusion İnstitutionnelle", **Actes des Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de L'enseignement Supérieur Public, 24e congrès, Avignon, 1993**, La circulation des nouvelles au Moyen-Age, Paris 1994.

85. Gedikli, Fethi, **Yasa**, c. 43, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

86. Genç, Reşat, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

87. Gençtürk, Cihan, **Kirman Karahıtayları (Kutlug-Hanlar)**, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2010.

88. Geyikoğlu, Hasan, "Moğollar'ın Selçuklular'dan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 52, 2014.

89. Göktürk, Yasemin, **Altın Orda Devleti'nde Ekonomik Hayat**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

90. Gördegir, Ercan, **Olcaytu Han ve Zamanı (1304-1316)**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019.

91. Grigor, Aknerli, **Moğol Tarihi**, çev. Hrand Der Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.

92. Grigor, Aknerli, **Okçu Milletin Tarihi**, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 2012.

93. Grousset, René, **Bozkır İmparatorluğu**, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

94. Grousset, Rene, **Cihan Fatihi Cengiz Han**, çev. İzzet Tanju, İstanbul 2001.

95. Grousset, Rene, **Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur**, terc. Halil İnalcık, haz. Ertuğrul Tokdemir-Mustafa Dönmez, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

96. Gül, Muammer, "Harezmli Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri", **Belleten**, C. LXX (70), Sayı 257, Nisan 2006.

97. Gülensoy, Tuncer, Paki Küçüker, **Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü**, İstanbul 2015.

98. Güler, Hatice, "Memlûklerde Berîd Teşkilatı", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 39/12, Nisan 2019.

99. Güler, Muhammed Said, **Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.

100. Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları**, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

101. Güneş, İbrahim, **Abâkâ Hân Devrinde İlhanlı Devleti Tarihi (663-680/1265-1282)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Muğla 2021.

102. Hasgüçmen, Gülşah, **Taoist Keşiş Ch'ang Ch'un'un Seyahatnamesine Göre XIII. Yüzyılda Türkistan**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2019.

103. Herevî, Seyf b. Muhammed b. Yâkub, **Târîẖ-Nâme-yi Herât**, nşr. Gulâm-rızâ Tabâtabâî Mecd, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1383/2004.

104. Herevî, Seyf b. Muhammed Seyfî, **Pîrâste-i Târîhnâme-i Herât**, tsh. Muhammed Âsif Fikret, 1381 hş.

105. House, Nathan ve Iraj Bashiri, "The Great Yasa of Genghis Khan", **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 3/3-4, 1938.

106. Huang, Chi-Huei, **T'ang Devrinde Tibetlilerin Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri**, Doktora Tezi, İstanbul 1971.

107. Hulseve, A. F. P. **China in Central Asia: The Early Stage: 125 B.C.- A. D. 23. An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of The Former Han Dynasty**, 1. Baskı, Brill Yayınları, Leiden, 1979.

108. Hung, Shao, **Meng Ta Pei Lu**, Haz. Mustafa Uyar, Çev. Ankhbayar Danu, İstanbul 2012.

109. Hüseynov, Gurban, **İlhanlılar Döneminde Azerbaycan**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2022.

110.İbn Bîbî, **El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye**, haz. Adnan Sadık Erzi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

111.İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec, **Târîhu Muhtasari'd-Düvel**, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

112. İlhan, Avni, "Bâtıniyye", c. 5, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

113.İmâmî, Mehmet Takî, **İran Moğollarının Devlet Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, Doktora Tezi, Ankara 1971.

114. İsfizârî, Mu'înud-dîn Muhammed, **Ravzâtu'l-Cennât fî Evsâfi Medîneti'l-Herât**, I, nşr. Seyyid Muhammed Kâzim İmâmî, İntişârât-i Danişgâh-i Tahran, Tahran 1338/1959.

115. Jackson, Peter, **The Mongols and the Islamic World from Conquest to Conversion**, Yale University Press, New Haven and London 2017.

116. Kalan, Ekrem, "Geç Orta çağ'da İpek Yolunda Diplomat ve Ajan Olarak Tüccarlar, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 5(12), 2017.

117. Kamalov, İlyas, **Yarlık**, c. 43, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

118. Kan, Lao, "The Early Use of The Tally in China", **Ancient China: Studies in Early Civilization**, Ed. Davit T. Roy ve Tsuen-hsuin Tsien, 2. Baskı, The Chinese University Press, Hong Kong 1982.

119. Kanar, Mehmet, Farsça Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul 2008.

120. Karaduman, Nebil, "Moğol İstilâsında Ermeniler", **Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, 2024.

121. Karaduman, Rakkuş, **Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı**, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa 2024.

122. Karaosman, Gamze, **Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.

123. Kaska, Çetin, "Fars Edebiyatında Melikü'ş-Şuarâ Unvanını Alan Fars Şairleri", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, Erzincan 2019.

124. Kâşânî, Kâdı Ahmed b. Muhammed Gaffârî-yi, **Târîh-i Nigâristân**, tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gîlânî, Ketâbfurûşî Hâfız, Tahrân 1341 hş.

125. Kaya, Aytaç, "İlhanlıların Siyasi İlişkilerinde Oyrat Emirlerinin Rolü", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, 8 (17), 2018.

126. Kazvînî, Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, **Târîh-i Guzîde**, haz. Abdulhüseyn Nevâ'î, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387.

127. Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi, **Târih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

128. Keleş, Murat, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışları (M. 1220-1277)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2018.

129. Kılıç, Gözde, **Ögedey Kaan Devri Moğol İmparatorluğu'nda İdari ve Mali Reformlar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

130. Kılıçkaya, Sena, **Kitan Liao Devleti'nde Toplumsal ve İdari Yapı**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2023.

131. Kiragos, Müellif, Ermeni Müellifi Kiragos'un Vakayinamesi, Editör: Hasan Oktay, **Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

132. Kiragos, Müverrih, **Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar**, trc. Gürsoy Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009.

133. Kirişoğlu, Alican, **İlhanlı-Avrupa İlişkileri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.

134. Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Değiştiren Savaş: Kösedağ Bozgunu", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 37, 2015.

135. Konuksever, Esra, **Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

136. Korkut, Cem -Mehmet Tuğrul, "Cengiz Han'ın İktisat Düşüncesi ve Mirası", **Cengiz Han ve Mirası**, Ed. Cem Korkut-Mürsel Doğrul, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2021.

137. Kurt, Gökhan, **Cengiz Han Dönemi ve Sonrasında Moğollarda Göçebe Yaşam ve Ekonomik Yapı**, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şırnak 2022.

138. Kurtuluş, Rıza, "Şebânkâreî", c. XXXVIII, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

139. Kushenova, Ganizhamal, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch'u-Ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", **Bilig**, Yaz 2007.

140. Lane, George, "Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat", **Iranian Studies**, vol. 32, no. 4, 1999.

141. Lian, Song, **Yuanshi 元史** Zhonghua Shuju 中華書局 Beijing 北京 1976.

142. Mahmûd-i Kutubî, **Târîh-i Âl-i Muzaffer**, neşr. Abdu'l-Huseyn Nevâ'î, Tahran 1364/1985.

143. Man, John, **Xanadu**, Bantam Books, London 2010.

144. Marshall, Robert, **Doğudan Yükselen Güç Moğollar**, Çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, 1996.

145. May, Timothy, "Merkezi Asya: Moğollar 1206-1405", çev. Mustafa Uyar, **Asya'nın Büyük İmparatorlukları Pasifik'ten Balkanlara Dünya Tarihine Damga Vuranlar**, haz. Jim Masselos, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

146. May, Timothy, **Moğol İmparatorluğu**, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Kitap, İstanbul 2021.

147. Mead, George Robert Stow, **Apollonius of Tyana The Philosopher- Reformer of the First Century A.D.**, London Theosophical Publishing Society, London 1901.

148. Meriç, Sinan **13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilatı (Yam)**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2019.

149. Mîrhând, **Târîh-i Ravzatu's-Safâ**, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.

150. Mîrhand, **Târîh-i Ravzatü's-Safâ I-XI**, İntişârât-i Pîruz, 1339.

151. Moğolların Gizli Tarihcesi, çev. M. Levent Kaya, Kabalcı, 2011.

152. Morgan, David, Reflections on Mongol Communications in the Ilkhanate. In: Carole Hillenbrand (ed.): **Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Vol. II. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture**. Leiden–Boston–Köln 2000.

153. Morgan, David, **The Mongols**, Blackwell, Oxford 2007.

154. Nazik, Ümmügülsüm, **Sultan Baybars Dönemi Berîd Teşkilatı**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 2022.

155. Nefîsî, Sa'îd, **Târîh-i Nazm ve Nesr der Îrân ve Zebân-i Fârsî**, I, İntişârât-i Furugî, 1363 hş.

156. Obrusanszky, Borbala, "The Hungarian Billog and its Parallel With Paizi", **Turkbilig**, C. 7, 2004.

157. Olbricht, P. **Das Postwesen in China unter der Mongolenherrschaft 13. und 14. Jahrhundert**, Gottinger asiatische Forschungen, Otto Harrossowitz I, Wiesbaden, 1954.

158. Ortekin, Hasan, "Basma ve Baysa'ya Dair", **THİTM**, no. II, İstanbul 1932-39.

159. Ögel, Bahaeddin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

160. Ölmez, Mehmet, "Uyghurism in 'Phags-pa Documents (According to Tumurtogoo)", **The Journal of Northern Cultures Studies**, vol. 12, Dankook University, 2018.

161. Öntürk, Vural, **Târîh-i Sistân**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2018.

162. Özaydın, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfî", c. XV, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1997.

163. Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-İbrî", c. XXI, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 92-94.

164. Özdemir, H. Ahmet, **Moğol İstilası Cengiz ve Hülagü Dönemleri**, İz Yayınları, 2005.

165. Özdemir, Hacı Ahmet, "Müsta'sım-Billâh", c. 32 **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

166. Özer, Mehmet, **Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar'da Taht Mücadeleleri**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

167. Özgüdenli, Osman Gazi, "Karakorum", c. 2, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2019.

168. Özgüdenli, Osman Gazi, "Vassâf", c. XLII, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

169. Özgüdenli, Osman Gazi, **Gazan Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

170. Özgüdenli, Osman Gazi, **Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

171. Özgüdenli, Osman Gazi, **Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

172. Özyetgin, Ayşe Melek, "Altın Ordu Hanı Toktamış'ın Bik Haci Adlı Kişiye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı." **Türkoloji Dergisi**, no. 1, 2000.

173. Özyetgin, Ayşe Melek, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

174. Paşaoğlu, Derya Derin, "Altın Orda Hanlığı'nda "Saray"ın Büyük Hatunu: Taytuğlı Hatun", Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Sayı 35, 2023.

175. Peng Da Ya ve Xiu Ting, "Hei Ta shi lu", **Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları**, çev. Ankhbayar Danuu, hzl. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

176. Philostratus, Flavius, **The Life of Apollonius of Tyana**, çev. F. C. Conybeare, 1-2.

177. Poppe, Nicholas, **The Mongolian Monuments in hp'ags-pa Script**, Çev. J. R. Krueger, Otto Harrosowitz, 1957.

178. Priaulx, Osmond De Beauvoir, **The Indian Travels of Apollonius of Tyana and The Indian Embassies to Rome from the Reign of Augustus to the Death of Justinian**, Quaritch, London 1873.

179. Rachewiltz, Igor de, "Two Recently Published P'ai-tzu Discovered in China", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,** 36 (1-2), 1982.

180. Rengigül, Gökçe, **Doğu'da ve Batı'da Savaş Sanatı ve Teknolojisi Örneklerinin İncelenmesi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

181. Rezevî, Seyyid E. **Şehr, Siyâset ve İktisâd der Ahd-i Îlhânân**, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân 1388 hş.

182. Roux, Jean Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, nşr. A. Kazancıgil-A. Bereket, İstanbul 200.

183. Rubruk, Wilhelm Von, **Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255**, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.

184. Sagaster, Klaus, "Ölümsüz Cengiz: Cengiz Han ve Tarihe Vurduğu Damga", **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2006.

185. Sağlam, Ahmet, "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye Seferlerinde Ermeniler", **History Studies İnternational Journal of History**, c. 8, s. 1, Ankara 2016.

186. Samoiloviç, Aleksandr Nikolaeviç, Cucu Ulusunda Payza ve Baysaya Dair", **THİTM**, II, İstanbul 1932-39.

187. Sarıoğlu, Esra, **Moğol Elçisi Rabban Bar Sawma'nın Seyahat Notlarının Çevirisi ve Değerlendirilmesi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017.

188. Semih Rifat, Ed. **Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu**, Sakıp Sabancı Müzesi, 2006.

189. Serdar, Murat ve Sedat Sayın, "Kitan İmparatorluğu'nda Güçlü Bir Kadın: İmparatoriçe Yingtian", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1, 2024.

190. Shim, Hosung, "Yam", **The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia, The First Emperor of China**, ed. Timothy May Abc-Clio, 2017.

191. Silverstein, Adam J. **Postal Systems in the Pre-Modern Islamic World**, Cambridge 2007.

192. Solmaz, Sefer, Pınar Sertkaya, "Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, Konya 2011.

193. Spuler, Berthold, **İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350**, Çev. Cemal Köprülü, TTK Basımevi, Ankara 2011.

194. Subaşı, Ömer, "Moğol Neküderîlerin Kökeni ve Faaliyetleri", **Belleten**, Sayı 298, 2019.

195. Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, 1, 1970, s. 6; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

196. Şahin, Hakan, **Ögedey Kağan ve Dönemi**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2022.

197. Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed-i, **Mecma'u'l-Ensâb**, çev. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

198. Şîrâzî Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah, **Tahrîr-i Târîh-i Vassâf**, haz. Abdulmuhammed Âyetî, İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İran, Tahrân 1346.

199. Şîrâzî, Cemâleddîn Hüseyn b. Fahreddîn Hasan Încû-yi, **Ferheng-i Cihângîrî**, (Tsh. Rahîm Afîfî), Dânişgâh-i Meşhed Müessese-i Çâp ve İntişârât, 1351 hş.

200. T'ang, Ch'i, **Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edebiyat Fakültesi, Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1970.

201. Tahtalı, Betül Sümeyra, **Moğol Devletlerinde Müslüman ve Türk Devlet Adamları**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019.

202. Tekin, Meryem, **İlhanlıların Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısına Etkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

203. Temel, Kenan, **Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2015.

204. Tenhâyî, Seyyide Nergis -Alî Zenguyî, "Bâztâb-i 'Ovzâ'-i Sîyâsî ve İctmâ'î-yi Kuhistân der Âsâr-i Hekîm-i Nezârî-yi Kuhistânî", **Mecmu 'a-i Makâlât-i Humâyiş-i Millî Nekd ve Tahlîl-i Zendegî**, 1393 hş.

205. **The History of the Word-Conqueror by 'Ala-ad-Dīn Juvaini**, Vol. I, Trans. John Andrew Boyle, Harvard University Press, Cambridge 1958.

206. Togan, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usul,** Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

207. Togan, İsenbike, **Çin Kaynaklarında Türkler, Eski Tang Tarihi (Chiu T'ang-shu 194a)**, Türkler Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri), Türk Tarih Kurumu, 2006.

208. Togan, Zeki Velidi, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

209. Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı, Ed. Erman Şan, Nuray Pamuk Öztürk, "Tang Hanedanlığı Döneminde Batı Bölgesi'nde Yaşayan Türk Kavimlerinin Çin Kıyafetlerine Etkileri", Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.

210. Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

211. Turnbull, Stephen, **Mongol Warrior 1200-1350**, Osprey Publishing, Oxford 2003.

212. Tûsî, Muhammed Emîn Edîb, **Ferheng-i Lugât-i Edebî**, I, Tahrân 1388 hş.

213. Usul, Dilber İlimli, **İlhanlı Döneminde Uygurlar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2016.

214. Uyumaz, Emine, **Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)**, TTK Yayınları, Ankara 2003.

215. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

216. Ünalan, Volkan, **Türkiye Selçuklu Devleti'nde Yaşanan Otorite Zafiyeti ve Bazı Devlet Adamlarının İktidarı Ele Geçirme Teşebbüsleri (1237-1277)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015.

217. Vardan, Müverrih, "Türk Futuhatı Tarihi (889-1269)", çev. Hrant D. Andreasyan, **Tarih Semineri Dergisi**, C. 1, İstanbul 1991.

218. Vardan, Müverrih, **Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269)**, çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

219. Vér, Márton, **The Postal System of the Mongol Empire in Northeastern Turkestan**, Szeget Üniversitesi Ortaçağ Çalışmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Szeged 2016.

220. Xinchuan, Li, "Selections From Random Notes From Court and Country Since The Jianyan Years, Vol 2", **The Rise of the Mongols: Five Chinese Sources**, ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve, Hackett Publishing, Cambridge 2021.

221. Yakubovskiy, A. Yu. **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu, 1992.

222. Yazıcı, Özge, **Cengizoğullarında Kadın**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018.

223. Yazıcı, Tahsin, "Benâkitî", c. V, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1992.

224. Yıldırım, Nimet, **Fars Edebiyatında Kaynak Bilim**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2020.

225. Yitik, Ali İhsan, "Taoculuk", c. 40, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2011.

226. Yurt, Mehmet, **İlhanlılarda Yerli Yönetim Sınıfının Yeri: Cüveyni Ailesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

227. Yuvalı, Abdülkadir, **İlhanlı Tarihi**, I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Ocak 2017.